

Հ. ԱՆՇԼԿ ԿՈՒՄԵՆՆ

ՄԻՆԻՐ. ՈՒՆԵՐԷՆ

ՀԱՅ ԱՐԺԷՐՆԵՐ

ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՐՆԵՐ

ԲԱՆԱԿՕՍՈՒԹԻԻՆՆԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻԻ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ

1938

008(478.25)

Տ. սԵՆԿ ԿՈԳՆԵՆ

ՄԻՆԻՐ. ՈՒՆԻՐԷՆ

008(478.25)

4 63

ՆԵՅ ԱՐԺԷՐՆԵՐ

ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՐՆԵՐ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆՆԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻԻ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ե Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Պ Ա Ր Ա Ն

1938

40

A II 79714

ՈՒՆԿՆԳԻՐՆԵՐՈՒՄ

Հ. Ս. Կ.

ՅԱՆԿ

Ա. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՑԹԻ ՕՐ

Հայ Մշակույթը	1
Մշակը	11
Կոչող ու գէնիք	19
Մաշտոցեան Միութիւն	27
*Մշակույթի պակասը	36

Բ. 1915Ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՕՐ

*Ազգային խիղճը	47
Մեր պարծանքը	53

Գ. ՄԱՅԻՍ 28

Ազգային անկախութեան համար	59
---------------------------------	----

Դ. ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

Հայրենասիրութիւն, Ազգասիրութիւն	69
---------------------------------------	----

Ե. Հ. Մ. Ը. Մ.

Ոչ միայն մարմին	81
Բարձրացի՛ր. Բարձրացո՛ւր	89
Արժանի՞ք է սպրեյու	95

Զ. ՄԵԻԹԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

Դրօշին	103
--------------	-----

* Աստղանիշները հրատարակած է «Արագ» (Բուկարեստ): Վերստին կը տպենք չնչին փոփոխութիւններով:

Ա.

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՕՐ

(Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ)

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԸ

Յետ-պատերազմեան շրջանի նորոյթներէն է՝ Օրեր նուիրել մարդկային կարեւոր արժէքներու: Շատերու համար ազօտ ու մթին, բայց յինքեան լուսատեսիլ այդ արժէքները՝ Օրերու շնորհիւ կը սլայծառանան, մարմին կ'առնուն, այնու որ ամէն մարդու ըմբռնումին եւ միանդամայն շահադրդուութեան կը մերձեցուն անոնք: Լաւազոյն եւ դիւրին միջոցն էր դա, հասարակութիւնը ցնցելու եւ զայն բաղձացուած տեսակէտին վերացնելու: Կան օրեր մայրերու, տղոց, որբերու: Պատճա՞րը: Որովհետեւ դէպքերու դժնեայ ու դժխեմ շղթայումով՝ մարդիկ կը մոռնան արժէքը մօր, տղուն, որբին, ու նաև մշակութային բարձր արժէքները: Ու Օրերուն բոմբիւնը, մրճանման հարուածները սէտք են որպէս զի հասարակութիւնը թոթուէ իր թմբիրը, բանայ աչքերն ա'յն լոյսին, որ կ'արտադրու տոնախմբուած գաղափարներէն:

* * *

Հարցուցէք այժմ Հայ Մշակոյթի բախտը, որուն դատապարտուեցաւ նա յետ-պատերազմեան առաջին շրջանին, եւ հարցուցէք դարձեալ թէ այդ դատակնիքը չի՞ ներդարծեր տակաւին լայն դանդուածներու վրայ: Տարադիր ու վայրավատին ցրիւ եկած Հայութիւնը՝ կեանքի անմիջական կարիքներուն ի խնդիր՝ ստիպուած էր անտեսել արժէքներ, որոնք չէին տար յազուրդ՝ սովալլուկ մարդկան: Մինչ մէկ կողմէն թուղզի ամպերով կը մթազնէր արեւելք ամբաթաքուր ծածկելով հայրենական արժէքները, մինչ միւս կողմէն օտարութիւնը, օտար հողն ու ջուրը, օտար երկիրնքն ու օդը, օտար իմացական ու բարոյական արժէքները կ'առնինքնէին դմեզ —

Թանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայու եւ Հայութեան միջեւ, Հայուն եւ Հայ կրօնին, բարոյականին, Հայ լեզուին ու պատմութեան, Հայ զրահանութեան ու ղեղարուեստին, մէկ խօսքով՝ պատնէշներ, բարձրաթանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայուն եւ Մշակոյթի մը միջեւ, զոր դարերը իբր հայ ճանչցած ու պանծացուցեր էին:

Կը կրկնեմ՝ դէպքերու դժնայ ու դժխեմ շղթայումով Հայը կը մոռնար իր մշակոյթը. թունաւոր ու մահատիթ մթնոլորտէ մը աղդուած՝ նա կը կորսցնէր իւր տեսողութեան դժէն լուսաստիււ ջահերը: Կ'ուծանար իր մշակոյթէն: Կը մոռնար, կը թաղէր ինքզինքը մոռնալով Հայ Մշակոյթը: Այդ մահանման քնէն արթնցնելու համար հարկ էին ահապահողորդ բոմբիւններ: Թմբիրը փարատելու համար անհրաժեշտ էին կաշնրուն հարուածներ:

* * *

Ու ծնաւ այդպէս Հայ Մշակոյթի Օրը, իբր բոմբիւն սրտասաստ, իբր մրճանման հարուած Հայ սրտին, Հայ լղիզին, Հայ հողւոյն: Այդ օրը յոյսի եւ լոյսի, սրտապնդումի եւ խանդավառութեան օր է, վասն զի ան կը ձգտի ի լուր աշխարհի սա աներեր իրողութիւնը ի հեճուկս թերահաւատներու, յաչաղկոտներու, եւ զաչացուններու, հռչակել, թէ կայ Հայ Մշակոյթ մը, հնութեամբ՝ պատկառաղբու, բովանդակութեամբ՝ ամենաճոխ, նկարագրով՝ ինքնատիպ:

Ազգը սոսկ արփունէ, ոսկրէ, գանդէ ու ճակատէ չի կազմուիր: Նա կ'ենթադրէ ազգային զիտակցութիւն, իսկ դա բնական պտուղն է Մշակոյթի: Մշակոյթը ազգի մը համար աւելորդ պերճանք մը չէ, այլ հոգի եւ սիրտ. առանց անոր կարող էք ունենալ ցեղեր, ամբոխներ, խմբակցութիւններ, բայց ոչ ազգ: Ունեցած ենք մենք ալ մեր ամբոխային շրջանը — բայց արդէն ի սպառ միզամած մշուշապատ: Երբ Հայը երեւան կու գայ պատմութեան թատերաբեմին վրայ, նա արդէն ազգ մըն է իւր զիտակցութեամբ եւ իւր ինքնուրոյն մշակոյթով: Նա ունի իւր սեպհական անուներ, իւր լեզուն ու

երգը, կրօնն ու բարոյքը, իւր սեպհական ճարտարարուեստն
ևւ գիտակից, նպատակակէտ ճիւղը՝ միասնական ուժով իւր
բախտը տնօրինելու, ապագան կերտելու: Թէեւ ոչ անկախ
միշտ, թէեւ պետականօրէն հպատակ, բայց ինքնակաց իր
մշակոյթով:

* * *

Պատկառելի կոչեցի զայն իւր հնութեամբ, ո՛չ առաջինը,
ամենահինը, ակնադրելւոյն ուրիշ մշակոյթներու: Պարծանքով
կը շեշտեմ այս պարագան, վասն զի մեզ համար աւելի պա-
տուարեր է մեր իրական դիրքը քան առասպելային առաջնու-
թիւն մը: Ամէն ազգ կ'ունենայ իր մանկութեան շրջանը,
երազային ու մառախլապատ, ևւ ամէն ազգ իւր մանկութեան
շրջանին՝ իւր մշակոյթը առաջին ևւ ամենահին կը համարի:
Այսպէս Յոյնը, այսպէս Լատինը, այսպէս նաև մենք, մեր
անչափահաս դարերուն: Սակայն մանկութեան հետ թօթա-
փած երազները՝ չափահասի վայել զրօնութեամբ կը խոնար-
հինք պատմութեան պատգամներուն առջև, ու թոյլ կու տանք,
որ ուրիշներ, որոնք տակաւին հազիւ կը թեւակոխեն մանկու-
թեան հասակը, թոյլ կու տանք որ նման երազներով օրօրուն,
խելով մեզմէ արգահատանքի ժպիտ:

Երեք հազար տարուան հնութիւն ունի մեր անդիր, ևւ
առ նուազն 1600 տարուան հնութիւն մեր գրաւոր մշակոյթը:
Դա պատկառանք կ'ազգէ: Թող դան հրապարակ արգի ամէնէն
քաղաքակիրթ ազգերը: Ոչ մին կարող է ուրանալ ալեկարդ
փառքը Հայ Մշակոյթին: Եղած են, այո, հնազոյն մշակոյթով
ազգեր ու կան տակաւին. բայց քանիներ այսօր չունին այլևս
գոյութիւննին: Իսկ ինչ որ այսօր գոյութիւն ունի Եւրոպայի
կամ Ամերիկայի մէջ պարտական է գլուխ ծռել Հայ Մշակոյթի
առջև: Չեմ խօսիր երեկածին ծծկերներու մասին, քանի որ
Գերմանն ու Ֆրանսացին, Ռուսն ու Անգլիացին անգամ պար-
տական են յարգանքի տուրքը տալ Հայ ալեւոր Մշակոյթին:
Չեմ ուզեր վիրաւորել, բայց ինչո՞ւ լռել, որ Հայ Մշակոյթը
ծնողքի, մօր ու դայեկի դեր կատարած է ազգերու հանդէպ՝
որոնք այսօր իրեն կ'անկուշեն: Չէ՞ որ ծնողանարդու, հայր-

ուրաց որդիներ եւս կրնան աշխարհք գալ: Եթէ թոյլ տաք, որ Քրիստոնէութիւնն ալ էական տարր համարիմ մարդկային եւ հայ մշակոյթի ազնուացումին ու պայծառակերպումին, հպարտօրէն պէտք ենք ի վեր հանել, որ Հայն առաջինն եղաւ բոլոր ազգերու մէջ, որ ճանչցաւ քրիստոնէութեան մշակութային ոյժը եւ խաչն ընդունեց պաշտօնապէս՝ խորհրդանշան իւր յառաջդիմութեան ու վերելքին: Մեր տէրերն անդամ մեղմէ յետոյ պիտի փարէին խաչին՝ Նոր Դարու ու Նոր Մարդկութեան նշանին: Այսպէս ուրեմն պատկառելի հնութեան մը լուսապսակը կը կրէ իւր ճակատին՝ Հայ Մշակոյթը, թէ՛ հեթանոսական եւ թէ՛ քրիստոնէական:

Սակայն հնութիւնը արտաքին, ժամանակադրական հանգամանք մըն է, որ, մեզի համար թէեւ նշանակալից ու պատուարեր, սակայն մշակոյթի մը ներքին արժէքը չէ: Աւելցընենք ուրեմն պարծանքի վայել բուն առարկան — մեր մշակոյթի ամենաճոխ բովանդակութիւնը եւ ինքնատիպ նկարագիրը: Դա է, որ ամէն Հայու սիրտ պէտք է ուռեցնէ սուրբ հպարտութեամբ մը: Հայ Մշակոյթը կը բովանդակէ պատուական քարեր ամէն մեծութեամբ, ամէն դոյնով եւ հիանալի յղուածքով:

* * *

Բայց ըսենք նախ թէ ի՞նչ է Մշակոյթը, դուր անչափ անգամ հոլովեցինք, առանց մէկին ու վճիտ սահմանով մը դադարաբը պայծառացնելու: Մշակոյթը համադումարն է այն բոլոր արժէքներուն, որոնցմով հողի ու մարմին կը դարգանան կ'ազնուանան, կեանքը կը բարելաւուի ու դիւրատար կը դառնայ, մարդ կը յարի բարւոյն, ճշմարտին ու զեղեցիկին եւ հաղորդակից կ'ըլլայ անոնց բնութեան: Մշակոյթով մարդ կը տիրապետէ բնութեան, անոր ոյժերը կը դարձնէ իրեն հարկատու, ծառայ: Դա մշակոյթի կեղեւն է, պատեանը որ կը կոչուի քաղաքակրթութիւն եւ որ առանձինն չի՛ բաւեր, դժարը երջանկացնելու եւ պայծառակերպելու համար: Մշակոյթի էական արժէքը, հողւո՛յ մշակոյթի մէջ է:

Ու ահա Հայուն փառքը: Եթէ նոյն իսկ չունենայինք ճար-

տարարուեստ ու գրականութիւն, երգ ու ճարտարապետութիւն, եթէ նոյն իսկ չպարծէինք թատերադիր, խմաստասէր, պատմապիւր թապաւորներով, սակայն եւ այնպէս պիտի կարենայինք տօնել Հայ Մշակոյթը, որ հեթանոսական դարերէն ի վեր տնկած ու մշակած է սրտին ու հոգւոյն մէջ չքնաղ առաքինութիւններ հաւատարմութիւն, սլարկեշտութիւն, սէր ընտանիքի, հողի, հայրենիքի, հիւրասիրութեան, մեծանձնութեան, մեծագործութեան: Հայ հոգւոյն այս մշակոյթը չեմ փոխեր սեւէ մեծաշունչն քաղաքակրթութեան հետ, որ արտաքին փայլի շարի ներքեւ կը ծածկէ փտախտի մանրէներ: Մեր դիւցազներգութիւնն է հաւատարիմ հայելին ու ցոլացումը այս հոգեկան մշակոյթին: Անոր լուսահեղձ ներկայացուցիչներն են Զարուհի մը, որ Կիւրոսի համար կոյր՝ Տիգրանոյ կը հիանայ, Արայ մը՝ որ կ'արհամարհէ զՇամիրամ՝ Նուարդով երջանիկ, Ասողիկ մը՝ որ մշուշներով կը ծածկէ իւր զգաստութիւնը հայ կտրիճներու աչքերէն, Դրաստամատ մը, որ մինչեւ Անյուշ կը հեռելի իւր տիրոջ: Արագածի ծաղիկները չեն այնպէս երկնեւանդ ու քաղցրարոյր ինչպէս հայ ընտանեկան եւ ընկերային առաքինութիւնները: Հին դիւցազներգութիւնը ցոլքն էր հայ իրական բարքերու: Իսկ թէ այժմեան բարքերը ինչպիսի՞ դիւցազներգութիւն պիտի ծնէին — կը թողում ձեր խորհրդածութեան: Հարկ համարեցայ շեշտել Հայ Մշակոյթի այս փառաշուք կողմը, որ յաճախ կը մոռցուի ի սէր գրականութեան եւ ուրիշ ճիւղերու:

Հողիէն անցնինք արտաքին մշակոյթի հիման՝ հողին: Հողագործութիւնը ամենահին եւ ամենամաքուր թանձրացումն է արտաքին մշակոյթի: Եւ հայ մշակոյթի շէնքն այդ անասան հիման վրայ կառուցուած է: Դժուարաւ կարող էք գտնել երկրորդ աղբ մը, որ այնպէս յարած ըլլայ իւր հողին, ինչպէս Հայը: Ու այդ յարումը զգացումի, վայելքի, հանգստի սէրէ չէր բղխեր: Դա գաղափարական պաշտամունք էր, նուիրագործուած Հայուն քրտինքովն ու արիւնովը: Բերրի, պողաբեր, արգաւանդ այդ արտերն ու մարդերը հայ հողագործին դուրդուրանքին առարկայ են: Նա կ'ուսուցէ, կը հերկէ, կը

վարէ, կը ցանէ այն եռանդով ու տեսլապաշտ արիւնով, որով նկարիչը իւր վրձինը, բանաստեղծը իւր գրիչը կը շարժէ: Միթէ ամէն Հայուն մէջ բանաստեղծ մը չա՞յրիր ու Հայուն լաւագոյն ներկայացուցիչը հողադործը չէ՞ր: Միտ գրէ՞ք անոր երգերուն: Պէտք չէ տալ մոռացութեան, որ հայ լեզուի ու գրականութեան ոսկեդարէն շա՛տ յառաջ հայ աւանդութիւնը կը սիրէ յիշատակել ոսկեդարը հայ հողադործութեան, երբ արտավար մը խոսքն հող չէր դանուիր հայ աշխարհի մէջ:

Հողի բերքերուն հետ միասին կը ծլի ու կը զարդանայ հայ վաճառականութիւնը, որուն կ'իյնայ ոահվիրայ դերը՝ կամուրջներ ձգելու ազդէ-ազդ, մշակոյթէ մշակոյթ: Հա՞րկ է ապացուցանել, որ հայ ծաղկեալ հողադործութեան թեւ թիկունք եղած է ծաղկեալ վաճառականութիւն մը: Հայ վաճառականներն իրենց կարաւաններով ամենաճարպիկ զօդը եղած են հին աշխարհամասերու: Հնդկաստանէ մինչեւ Ափրիկէ կը հասնէին հայ վաճառականին կապերը, այնպէս որ յոյն եւ ուրիշ աշխարհակալներ Հայոց մէջ կը փնտոէին աշխարհապէտ առաջնորդներ: Ինչ որ Եփրատի վրայ ծփացող կաշեպատ կլոր նաւերն եղած էին, նոյնը եղան դարեր վերջ բեռնարարձ հսկայ նաւեր Միջերկրականի վրայ — յուշարձան հայ մեծատարած վաճառականութեան: Ի՞նչ էր հայ վաճառականին տուրեւտութեան, արտածութեան առարկան: Լոկ հողի՞ր բերքեր: Հոս է որ սլոտի յիշատակեմ հայ մշակոյթի մէջ նոր, ոչ նուազ պանծալի ճիւղը՝ Հայ ճարտարարուեստը, Հայ արհեստը:

* * *

Հայուն արհեստագիտական բացառիկ կարողութիւնները, մտքի սրութեան եւ մատներու ճարպիկութեան փառաւոր վիճանները կարծես վաճառականութեան դանդաղ ընթացքէն դժգոհ, հալածանքներու, տեղահանութիւններու փոթորիկին հետ սփռուեցան: Եթէ 1000 տարիէ ի վեր օտար այնքա՛ն երկիրներ իրենց դռները կը բանան Հայուն առջեւ. դա հայ ճարտար արուեստին շնորհն է: Դրացի եւ հեռաւոր, բարեկամ ու թշնամի — մանաւա՛նդ թշնամի — լիուլի նպաստա-

ւորուած են Հայուն ճարտարարուեստով: Եթէ աղբի մը համար անհրաժեշտ է, որ համամարդկային արժէք եւ օգուտ ներկայացնէ, մենք այդ պայմանը լրացուցած ենք մշակոյթի այս մասով արդէն: Ծարտարարուեստով Հայը ամէն տեղ յառաջագէժ աղբակ եղած է — Լեհաստան ու Հունդարիա, Պարսկաստան ու Ռուսաստան, Ֆրանսա եւ Եգիպտոս: Հայ Մշակոյթի այս ազազակող կոթողներուն ի տես՝ ծայրայեղ կուրուծիւն կը պահանջուի մեր ճակտին մուրացկանի պիտակը փակցընելու համար: Կրկնենք ու երեքնենք միշտ որ եթէ մենք օտարին շատ բան կը պարտինք, այդ պարտքը տոկոսներով վճարած ենք ու կը վճարենք մշակութային այս արժէքներով: Տեղւոյ անձկութիւնը կը ստիպէ զիս ազամայ հրաժարիլ հայ հոյակապ ճարտարապետութիւնը, գունաղեղ մանրանկարչութիւնն ու քնքուշ երգը խօսքի նիւթ ընելէ: Երկու խօսք միայն Հայ գրականութեան բովանդակութեան մասին:

* * *

Վերլուծեցէք, եթէ կարող էք, հայ հին, միջին ու նոր գրականութեան կազմիչ տարրերը: Մարդկային միտքը, սիրտն ու երեւակայութիւնը ինչ որ կարող էր հնարել, կը գտնէք հայ գրով: Օտար հարստութիւննե՞րը, գոհարնե՞րը կը շահազրդուեն զձեզ: Ընտրեցէք ձեզի առաջնորդ հայ գիրը, ու ապահով պիտի նաւարկէք տիեզերական ծովանման մատենադրութեան մէջէն: Թարգմանութիւն է, կ'աւարկէք, օտա՛ր մշակոյթ: Չեմ պատասխաներ, որ սկզբնաղբի համարժէք ու աւելի մեծարժէք թարգմանութիւններ կան, այլ թարգմանութեանց կողքին մատնանիչ կ'ընեմ տոհմիկ գրականութիւն մը, որ համայնապարփակ է: Պատմութիւն, փիլիսոփայութիւն, բնական գիտութիւններ, աստղաբաշխութիւն, բժշկութիւն, բանաստեղծութիւն, իւր բոլոր սեռերով — մարդկային հասողութեան բոլոր այս նիւթերը մշակուած են հայ մտքով, լեզուով ու գրով, եւ մշակուած են այնպէս, որ ստութեան կը ծառայենք, եթէ ըսենք «օտար»: Ստիպուած ենք ողջունել հոն հայ գրական մշակոյթի ամենաճոխ բովան-

դահուլթիւնը : Ու այդ մշակոյթը սոսկ սեղմ ազդային օլոստէ
 դատ՝ ունեցած է եւ ունի նաեւ համազդային նշանակուլթիւն :
 Պատմուլթիւններ կան , որոնք առանց հայ պատմալիրններու
 աջակցուլթեան , չեն կրնար գրուլլ : Լեզուարանական հարցեր
 կան , որոնք առանց հայ լեզուի տարրերուն եւ յուշարձան-
 ներուն անլոյծ առեղծուած կը մնան : Արմատներ կան , որոնք
 ամբողջ արիական աշխարհը կը հետաքրքրեն , ու անոնց մեկ-
 նուլթեան բանալին հայ գրականուլթեան մէջ է : Քանի՛ ազդե-
 րու պատմուլթիւնը , անունն իսկ անհետ կորսուած կ'ըլլար
 եթէ չունենայինք հայ գրականուլթիւն : Օտար հեղինակներ
 կան , որոնց մեծարժէք գրուլթիւնները միայն շնորհիւ հայ գրին
 հասած են քաղաքակիրթ աշխարհին : Իսկ ի՞նչ ըսենք հայ
 բանաստեղծուլթեան , մանաւանդ հայ քնարերգուլթեան մա-
 սին , որ գեղեցիկ գրականուլթեան հողին է : Գողթան երգիչ-
 ներէն սկսած մինչեւ մեր Երզնկացիները , Թլիւրանցիները ,
 Քուչակներն ու Սայաթ Նովաները՝ գրականուլթեան մէջ սեռ
 մը մշակեցին եւ այնպէս մշակեցին , որ կրնանք ամենայն
 վստահուլթեամբ անոնց անունները հակադրել ժԹ . դարու
 Եւրոպական բանաստեղծներու : Հայ մշակոյթը վիշեպատ փո-
 թորկալից դարերու ծնունդ է : Ուրիշ ամէն անգ զէնքի շա-
 րաչով մշակոյթներ ուծացած են — Հայո՛ւն մշակոյթը զէն-
 քով ծնած ու սնած է : Մուսաները բարեկամ չեն զէնքերու .
 միայն հայուն նկատմամբ բացառուլթիւն ըրած են :

* * *

Հայը միշտ ենթակայ եղած է օտար մշակոյթներու ազ-
 դեցուլթեան , եւ այդ օտարները եղած են միշտ իրարու ան-
 հաշտ հակառակորդ , անհամբոյր մրցակիցներ ու մահացու
 թշնամիներ : Հայը ընդոտնել , նուաճել , բռնի ներարկել անոր
 իրենց մշակոյթը , խղզել ոչնչացնել հայկականը — անա
 անոնց նպատակը , որուն ջանադիր եղած են : Հայուն վրայ
 գրոհ տուող թշնամի այն մշակոյթները կը կոչուին դարէ դար՝
 Արիական ու Սեմական , Արեւելք ու Արեւմուտք , Ասիա ու
 Եւրոպա : Իսկ Հայը կանգնած իր բարձաշխարհին վրայ , կ'ըն-

դունի, կը մարտէ, կը նմանափոխէ այդ թշնամի տարրերը եւ կ'երկնէ Հայ Մշակոյթը ինքնուրոյն, ինքնատիպ: Ինչո՞վ ինքնատիպ: Անով որ Հայ Մշակոյթը զազափարական ներգաշնակումն է երկու իրարամերժ տարրերու, համերաշխ դուզաւորումը Արեւելականութեան եւ Արեւմտականութեան, գունադեղութեան եւ զսպումածութեան: Ահա նորութիւնը, հայաստեղծ նորութիւնը — որ Հայ Մշակոյթ անունը կը կրէ: Տարօրինակ է: Անմխարանութեան համբաւ վայելող Հայը՝ մշակոյթի մէջ խաղաղութեան, հաշտութեան, համերաշխութեան դլուխ գործոցներ կ'արտադրէ: Այնպէս եղած է, ու ցորչափ Հայ Մշակոյթը գիտակից մնայ իւր այս դերին եւ Հայրենիքէն ներս ու դուրս՝ ըլլայ այն վայրը՝ ուր հանդիպին ու համբուրուին Արեւելք եւ Արեւմուտք, Հայ Մշակոյթը կ'ապրի ինքնուրոյն եւ ինքնատիպ:

Գժուար է առաջին ակնարկով հաշտուիլ սա զազափարին հետ, թէ Հայ Մշակոյթը ազդեցութեանց խառնուրդ է եւ սակայն ինքնատիպ: Բայց այդ չէ՞ պատմութիւնը բոլոր մշակոյթներու: Ամէն ազգ արտաքին ազդեցութիւններ նմանափոխելով, օտար տարրերու վրայ ի՛րը աւելցնելով ստեղծած է ազդային մշակոյթը: Յոյն մշակոյթը Փիւնիկեան եւ Եդիպտական մշակոյթներու ազդեցութեան ենթակայ եղած է: Եւ սակայն ո՞վ կարող է ուրանալ ինքնուրոյնութիւնը յոյն մշակոյթի: Լատին մշակոյթը սնած է յունականով, բայց լատին բնորոշ գծերով կերտարանափոխուած: Մեծ է այն ազդը, մեծ են այն ուսովիրայ մարդիկ, որոնք իրենց վրայ խուժող օտար տարրերէն առանց հեղձամղձուկ ըլլալու, անոնց կը տիրանան ու նոր մշակոյթ կը ծնանին: Վերածնունդը ազդեցութիւններու արդիւնք է: Գէօթէ իւր մխաքն ու սիրտը կը բանայ միջնադարեան (Ֆաուստ), յունական (Իփիգենիա), իտալական (Տասսոյ), նոյն իսկ պարսկական (Diwan) ազդեցութեանց, բայց իւր յղացումները գերման մշակոյթին կը պատկանին, վասն զի օտար ազդեցութեանց տիրելով ստեղծապործած է նա: Միքել Անջելոյ ինքզինքը յունական արձաններով կը բեղմնաւորէր արտադրելու համար նոր դասա-

կանութիւն մը: Միայն անձկամիտ թուլահանճար անհատներ
ու ազգեր՝ ազդեցութեանց առջեւ պատնէշ կը քաշեն, որով-
հետեւ դերի ըլլալ չեն ուզեր, եւ ոյժը չունին իրենց ինքնու-
թիւնը արժեցնելու: Որքան բազմապիսի ու բազմակողմանի
են ազդեցութիւնները, այնքան աւելի հիացումի արժանի է
մշակոյթը, որ կրցած է դանոնք օդտաղործել եւ ինքնատիպ
մնալ: Այսպիսի է Հայ Մշակոյթը — հիացում խլող:

ՄՇԱԿԸ

«Ո՞վ կարող է դրերու արժանի ներբողն հիւսել: — Գրերով է որ ննջեցեալները կը դրոշմուին կենդանիներու յիշատակին մէջ: Գրերով իրարու կը մօտենան հեռաւոր մարդիկ: Գրերով կը ստանան ազգային ու պետական դաշինքները տեւական ամբուլթեան մը երաշխաւորութիւնը: Գրերով կը պահուին հանճարեղ մարդկան իմաստուն խօսքերը, դից պատգամները: Գրերով կը յաւերժանան դիտութիւն ու կրթութիւն սերունդէ սերունդ: Ուստի իրաւամբ կրնանք հաստատել, որ թէեւ կեանքը կը պարտինք բնութեան, բայց մարդավայել կեանքը կը պարտինք իմացական մշակոյթի, որ դրերով կը սկսի:»

Դիողորի (ԺԲ, 13) այս խօսքը անփոփոխ կ'իւրացնեմ ու կը հայացնեմ:

Յիրաւի, ո՞վ կարող է արժանի ներբողն հիւսել հայ դրերուն ու ներբողն այն հայ հանճարին, որ դանոնք մեզի պարզեց:

Ուեէ իր դուլելի է համեմատ իւր ներքին արժէքին եւ արտադրած պտուղներուն: Ու հայ դրերու արժէքը հայ մշակոյթի համար այնքան էական է, որ կարելի չէ դանոնք իրարմէ բաժնել: Հայ կեանքը, այդ կեանքը լի ելեւէջներով, բարձունքներով եւ անդունդներով, առապարներով եւ դիւրակոխ ուղիներով, ճահիճներով ու մարդերով, այդ կեանքը բազմանկիւն եւ հոսանուտ՝ դրերով կ'ազնուանայ, կը նրբանայ, դրերով կը ճոխանայ, կը ձեւաւորուի: Կեանքը հողոյ ու մտքի՝ դրերով միայն կը հայանայ: Հայ դրական ու մշակութային կեանքը հայ դրերով ծնունդ ու սնունդ կ'առնէ, կ'արմատանայ ու կը ճիւղաւորուի:

Նոր կեանք կը ստեղծէր Մաշտոց ազգին մէջ իւր դրերով: Ազգային բնատուր ու բնատարր կեանքը կը վերածէր մարդավայել կեանքի: Զի — ըսաւ Դիողոր — մարդավայել

կեանքը կը պարտինք իմացական մշակոյթի, որ դրերով կը սկսի, ու դրերով կը շարունակուի: Մաշտոց սկսաւ տալ ու ցայսօր կը շարունակէ տալ ազգին իմացական մշակոյթ՝ դրերով:

Եթէ անորոշ կը գտնէք «իմացական մշակոյթ» բացատրութիւնը, եթէ նա չի խօսիր երեւակայութեան, վերլուծենք զայն ու քննենք. Մաշտոց հայ դրերով Հայուն տուաւ հայ լեզու, հայ միտք, հայ նկարագիր: Զի անհնար է իմացական մշակոյթ՝ առանց մշակեալ լեզուի, մտքի, նկարագրի:

Մաշտոց եռապատիկ մշակ է իւր դրերով:

ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ԼԵԶՈՒՆ

Զգացող ու խորհող բնութեան արտայայտութիւնն է լեզուն: Իրաւամբ կոչուած է Ռուբիկոնը, որմէ անդին անասունները — զգացող, բայց ոչ՝ խորհող այդ էակները — չեն կարող անցնիլ: Անասուններու հանդէպ անանցանելի սահմանադիժ է կենդանի լեզուն, հնչուն թրթուուն, յայտարար նշանը զազափարներու:

Իայց երբ կենդանի լեզուի յողաւոր ձայներն ու ճօճումները պատկերանան տեսանելի դառնան դրերով, լեզուն կը դառնայ Ռուբիկոն մը, սահմանադիժ մը՝ բաժնելու համար ոչ թէ զազանը մարդէ, այլ մարդ՝ մարդէ, աղբ՝ աղբէ: Մին մշակուած կըթուած, միւսը՝ անմշակ անկիրթ: Անքաղաքակիրթ մին, քաղաքակիրթ միւսը:

Հայ այբուբենի Ռուբիկոնով Մաշտոց բաժնեց զմեզ անմշակ ազգերէ ու դասեց քաղաքակիրթ ազգերու կարգը: Երեսունուվեց աստիճանէ բաղկացած սանդուղ մըն է, որով Հայերէնը կընայ ելլել բարձրանալ խնամուած, կոկուած, բարեձեւուած լեզուներու կատարը:

Մաշտոցի դրերով կը սորվինք մեր լեզուն: Անոնցմով կը կատարենք առաջին ու տարրական վերլուծումը մեր լեզուին. կը բաժնենք խօսքը՝ բառերու, բառը՝ վանկերու. զպալի կերպարանք կու տանք բաղաձայնին ու ձայնաւորին: Գրերը կը համողեն զմեզ, որ շա՛տ ճոխ է մեր լեզուն հնչիւններով ու

բառերով : Լեզուական առաջին քայլերը զրեբով առնելէ վերջ ,
զրեբով կ'ընդելանանք լեզուի խորութիւններուն ու բարձրու-
թիւններուն , պարզութիւններուն ու բարդութիւններուն , զե-
ղեցիկութիւններուն ու դժուարութիւններուն : Լեզուին քերա-
կանութիւնը — ձեւախօսութիւն եւ համաձայնութիւն — զրե-
բով կը ստանայ բնորոշ օրէնք ու կը դառնայ ճկուն գործիքը
երեւակայութեան , զգածումի , մտքի , սրտի , կեանքի — զրա-
կանութեան :

Մաշտոց մեր լեզուին կենդանի հոսանքը չկասեցուց զրե-
բով , այլ ընձեռեց աղբու եւ միակ տեւական միջոցը պահե-
լու սեւէ գաւառի , սեւէ դարու առանձնայատուկ բարբառը :
Այրարատ ու Գողթն , Տարօն ու Տայք թող իւրայատուկ բար-
բառներ ունենան — Մաշտոցի զրեբով կարող են պահուիլ ,
մշակուիլ , զրականի վերածուիլ : Ոչ միայն հայ լեզուի ոս-
կին , այլ եւ արծաթն ու սղիւնձը , Յունարաններու եւ Լատի-
նոսրաններու ցեխը , ժողովուրդին սամկօրէնը — բոլորը կը
սրտասպարուին Մաշտոցի զրեբով :

Իսկ մեր աշխարհաբա՞րը — այս երբեմնի խորթ գաւակը
հայ զրագէտին :

Ան ալ կոկուեցաւ , նրբացաւ Մաշտոցի զրեբով :

Մաշտոց թերեւս չհասկնայ մեր լեզուն , մեր բանաստեղծ-
ները , բայց իւր զրեբով կը սորվեցնէ մեզ իւր չհասկցածը :
Ի լուր Սիամանթոյի մը , Վարուժանի մը , ան պիտի գոչէր .
Իմ զրեբովս կ'ողբաք , իմ զրեբովս կը գողաք . իմ զրեբովս
կ'օրհնէք , իմ զրեբովս վրէժ ու արդարութիւն կ'աղաղակէք :
Ու իմ զրեբովս պիտի յօրինէք Նրբը Հայուն Յաղթութեան :

Գրերուն շնորհիւ կարող ենք կազմել հայ լեզուի պատ-
մութիւնը , ճշդել անոր ցեղակցութիւնը , նկարագիրն ու դիրքը
համեմատական լեզուաքննութեամբ : Ի՞նչ պիտի հետազօ-
տէին Հիւրշման ու Մէյէ հայերէնին , ի՞նչպէս պիտի յօրինէր
Այտընեան՝ Քննական Քերականութիւնը , Աճառեան՝ Արմա-
տական Բառարանը՝ եթէ հայ լեզուն զրեբով զրոշմուած չըլ-
լար : Մաշտոց չէր անշուշտ արմատներ ստեղծողը եւ հայե-
րէնի հնդեւրոպական բնոյթ տուողը : Բայց նա յանձնեց մա-

դաղաթներու լեզուն եւ հայթայթեց նիւթ լեզուաքննութեան :
Զի առանց անոր դրերուն ի՞նչ պիտի մնար հայերէնէ : Ժողո-
վուրդի կենդանի խօսքը : Բայց պիտի խօսէի՞նք արդեօք
տակաւին հայերէն, եթէ Մաշտոցեան դրերու երկաթեայ
պահպանակով զրահապատ չըլլայինք :

Ու ի՞նչ բարիք է մեզ համար, որ կը խօսինք հայերէն :
Անոր կը պարտինք մեր հիանալի ընդունակութիւնը իւրաց-
նելու կատարելապէս օտար լեզուներ — ընդունակութիւն մը,
որմէ կը զրկուին օտարաշուրթն Հայեր մայրենի լեզուին հետ
միասին : Բազմալեզու ենք, օտար հնչիւններու դիւրաւ կ'ըն-
տելանանք, զի Մաշտոցեան հարուստ ստեղնաշարով մար-
դուած է մեր ձայնական դործարանը : Նրբամիտ հանճարով
յօրինուած հայ բազմերանդ բաղաձայները — բ, պ, փ —
դ, կ, ք — դ, տ, թ — ձ, ծ, ց — ճ, ջ, չ — ղ, շ, ս — լ, զ
— ու, ր — կը պարունակեն դաղտնիքը այն ճարպիկութեան,
որով հայը կը խօսի օտար լեզուներ ընտանի սահունութեամբ :

Անշուշտ, Մաշտոց չստեղծեց հնչիւնները, այլ զանոնք
անթերի ըմբռնեց եւ ճշգորէն արտայայտեց : Մեծ դործ էր,
որուն պտուղները մենք կը վայելինք :

Մաշտոց՝ հոյակապ ուսուցիչ, մշակ մեր լեզուին :

ՆԱԽԻ ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ՄՏՔԻՆ

Մարդ աշխարհ կու դայ իբրեւ սրբաջինջ տախտակ, զուրկ
դաղափարներէ : Հողոյ մէջ են միտք, իմացականութիւն,
բայց ծանօթութեան առարկաները կը ստացուին արտաքին
աշխարհէ : Այդ նպատակին կը ծառայեն բոլոր զգայարանք-
ները, սակայն միտք մշակելու ամենաճոխ միջոցն եւ ամենա-
ուժեղ աղբակը՝ է լեզուն, դրական լեզուն, զիբ ու դրակա-
նութիւն :

Մտքի այս դրաւոր մշակոյթը կը սկսի այն բուսէն, երբ
մանուկը՝ դրէչը ձեռքը՝ երեքող տատանող գրեր կը ջանայ
բեւեռել թղթի վրայ : Դա լոկ ձեռքի մարդանք չէ, այլ նաեւ
մտքի, զի մանուկը կ'աշխատի դրերն իրարու այնպէս յարել,

որ իմաստ մը յառաջ դայ : «Իմաստն» է մտքին առարկան , եւ իմաստ փնտռողը՝ միտք կը մարդէ , կը մտածէ :

Գիրը միջին տեղը կը դրաւէ աննիւթ զազափարին եւ թանճր առարկային միջեւ : Մանուկը զրերու սանդուղներով կը բարձրանայ նիւթէն դէպի աննիւթը , զգալիէն դէպի ան-
զգայականը : Երեխային համար հացը այն սպիտակ բանն է , զոր մօրմէն կը ստանայ , կը ծամէ : Գրող կարգացող մանու-
կին համար հացը կը թօթափէ տակաւ այդ նիւթական հան-
զամանքը եւ կը դառնայ մտքի աննիւթական զազափար մը :

Այսպէս կը մշակէ Մաշտոց մեր միտքը : Ու որքան աւելի յառաջադիմենք դրի մէջ , այնքան աւելի կը յառաջանայ , կը բարձրանայ մտքի մշակոյթը :

Չափելու համար բարձրութիւնն ու խորութիւնը , որուն մղուեցաւ հայ միտքը Մաշտոցեան դրերով՝ հարկ էր թուել հայ 1500ամեայ ճոխ մատենագրութիւնը : Անթերի շղթան հայ պատմագիրներու , դուռը հայ աստուածաբան հեղինակներու , աստեղափայլ հոյլը հայ բանաստեղծներու , թէ՛ միջնա-
դարեան թէ՛ աշխարհաբարեան — ամէնքը պարտապաններն հայ դրերուն — ու ոչ երբեք ասերախտ պարտապաններ :

Բնականաբար , մշակուած միտքը պէտք է որ ազգայինով դո՛հանայ , միայն ազգային տարրներով դրաղի :

Մաշտոցեան դրերը մտքի ոչ լոկ ազգային , այլ նաեւ հա-
մազգային մշակոյթ ասպհովեցին մեզի : Մենք շա՛տ բան փոխ առնելու , սորվելու ենք օտարէն : Չունինք Հոմերոս մը , Պղատոն մը , Վերդիլ մը , Շէյկսպիր մը , Գէօթէ մը : Բայց ունինք Մաշտոց մը , որ փոխանակ փիլիսոփայական ու բա-
նաստեղծական հատորներու՝ տուած է 36 դիր : Այդ դրերով կարող ենք մեր մտքի սեպհականութիւն դարձնել օտար խոր-
հողներու արտադրութիւնները : «Հայաբարբառք , հայերէնա-
խօսք դտան Մովսէս եւ մարգարէք» — կ'ըսեր պատմիչը : Աւելցնենք . Հայաբարբառ հայերէնախօս կրնայ դառնալ ոեւէ հեղինակ օտար , որ արժանի է հայանալու : Ու քանինե՛ր հայացած են Ե . դարէն մինչեւ ցայսօր : Ու ոչինչ տուժած են հայանալով : Քանի օտարներ ի սպառ կորսուելէ , անյիշա-

տակ անյայտանալէ փրկուած են հայանալով: Այլ ալ հայ
զրեբուն երախտազխտութեան տուրքն է հանդէս օտար մշա-
կոյթներու:

Մաքին հետ կը բաղձայի յիշատակել երեւակայութիւնը
— արարելը զեղարուեստի, աստուածային արարչազորք
ոյժին ստուերը մարդու մէջ:

Լայնածաւալ դաշտ մը կը բացուի երեւակայութեան Մաշ-
տոցեան զրեբով: Գեղարուեստական ճաշակ կը մարդեն ա-
նոնք, զի Մաշտոց կը պահանջէ ոչ միայն ուղիղ զիր, այլ նաև
զեղեցիկ, այնպէս որ զրահանութեան այբուբենը միաժամա-
նակ այբուբենն է հայ զեղարուեստի: Կ'ուզեմ ակնարկել ոչ
միայն սիրուն զրեբու, որոնք նուրբ ճաշակի, ճիւղն մատնե-
րու արդիւնք են. կ'ուզեմ ակնարկել ոչ միայն այն բաղմա-
պիսի ձեւափոխութիւններուն, զորոնք հայ զրեբը կը հան-
դուրժեն հաճոյք պատճառելով եւ յաղուրդ տալով վաս
երեւակայութեան մը: Այլ կ'ակնարկեմ մեր միջնադարեան
մանրանկարչութեան, որուն զարկ կու տան հայ զրեբը եւ
դայն հիանալի նրբութեան ու կատարելութեան կը հասցընեն:
Ձեռք առէք զիտեցէք մեր հին Աւետարաններէն մին, ու պիտի
չկարենաք ձեր հիացումը զլանալ այն հայրենակցին, որ կըցած
է վառ դոյներով եւ ամենաքնքուշ զծերով հայ զրեբու մէջ
խտացնել թուռններ, ձկներ: Հայ զրեբու հեղինակը հիմ
դրած էր հայ մանրանկարչութեան եւ ձեռք ստած նաև հայ
երեւակայութեան դաստիարակութիւնը:

Դաստիարակութեան մէջ մեղի ընդ առաջ կու դայ արդէն
նկարապիւրը:

* * *

Ողջունենք ուրեմն Մաշտոցի մէջ

ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ՆԿԱՐԱԳՐԻՆ

Մարդ՝ անհատական նկարապիւրով է մարդ: Նոյն իսկ
բունապետական տէրութիւններ, որոնք հաւաքական մարդը
կը պանծացեն ու անհատներ կը փճացնեն անխնայ, անոնք ան-
զամ անհատական նկարապիւր ոյժն ունին իրենց հիմ ու նե-

ցուի: Տիրուղ անհատներու ազդեցութեամբ, սերունդներու ազդեցութեամբ, սերունդներու գործակցութեամբ, արեան եւ բարքերու հագորդակցութեամբ, հողային եւ ընկերային բաժանակցութեամբ ու պատմակցութեամբ կը կերտուի նաեւ ազգային նկարագիր:

Մեր ազգային նկարագրին կերտուածքը Մաշտոցի հզօր ազդեցութեան գրոշմը կը ցուցնէ:

Թէ այրուբենի ուսուցումը ընդհանրապէս կ'ազդէ նաեւ նկարագրի վրայ, ճշմարտութիւն մըն է դաստիարակ հոգեխօսներէ ընդունուած:

Յիրաւի, զիր ու զեղարուեստ իրարու օտար չեն: Միւս կողմէն գեղարուեստական զեղեցիկն, արուեստապիտական ուղիղը սերտ աղերսի մէջ են բարոյապէս ուղիղին եւ զեղեցիկին հետ: Սահմանեցէք նկարագրը ինչպէս կ'ուզէք, սահմանին մէջ պէտք է որ գնէք բարոյական ուղղութիւն ու գեղեցկութիւն իրրեւ էական ծանուցիչ լաւ նկարագրի: Արդ Այրուբենը, այնու որ կ'առաջնորդէ ճաշապիտական զեղեցիկին եւ ուղիղին, կ'առաջնորդէ նաեւ բարոյական զեղեցիկին եւ ուղիղին՝ լաւ նկարագրի: Կրնա՞ք միթէ ուրանալ, որ կը պահանջուի կամք, ուշադրութիւն, տոկունութիւն՝ ստանալու համար ունակութիւնը հայ զեղեցիկ այրուբենի: Ու որքան հաստատուն, նրբանան, գեղեցկանան Ա. Բ. ի գծերը, թեքումները, ոլորումները, կորերն եւ ուղիղները, այնքան աւելի կը հաստատուի կամքը, կ'ազնուանայ ճաշակը, կը լրջանայ անհատը: Այդ հաստատութիւնը, կենդրոնացումը, ազնուացումն ու լրջացումը՝ այրուբենն է կեանքի լրջութեան, հաստատուն բարոյականի, զեղեցիկ նկարագրի, ազնիւ հոգւոյ:

Բայց նաեւ ազգային նկարագրի՞: Հակառակ Տակիտոսի հանրածանօթ վճռին եւ Մօրիկ կայսեր հայադրուծ դատաստանին (Ազդ մի խոտոր եւ անհնազանդ են, կան ի միջի մերում եւ պղտորեն, Սեր. Զ.), որոնք արժէք չունին, զի օտար չահէ ներչնչուած են — կը սիրեմ մեր նախնեաց իբր նկարագրական առաքինութիւն հուշակել հաւատարմութիւնը: Հաւատարմութիւն հողի եւ ջրի, Աստուծոյ եւ եկեղեցւոյ, հաւա-

տարմութիւն լեզուի եւ ցեղի: Հաւատարմութիւն այնքան խոր, անդրդուելի, անձնուրաց, որ Սասանեան Շապուհի նախանձը կը դրդուէր: Այսպէս էին նախնիք: Այսօր սակայն տխուր է իրողութիւնը, որ մեր առջեւ կը ցցուի: Հայորդիներու ցրիւ ու թախառական, հայրենազուրկ եւ անտուն կեանքն անհնար դարձուց ազգային միաձոյլ նկարագիր մը: Հայը կը փոխուի դէպի յոռին օտար երկնքի ներքիւ: Արդեօք բնական հետեւութիւնը չէ՞ սա նոյնքան տխուր իրողութեան, որ Հայը կը մոռնայ զրեւ իւր զիրը: Շատ հեռու եմ կարծելէ, որ ամէն հայերէն գրող աղնիւ նկարագիր ունի: Բայց հայ զրին անծանօթը կը զրկուի նկարագիր կազմող, կամք մարդող ոյժէ մը, որ ծածկուած է Մաշտոցեան սյուրբներին մէջ: Մաշտոցեան գրերը վարակիչ նկարագիր ու հոգեբանութիւն ունին: Կը դանէք հոն պարզն ու կնճռօտը, համեստն ու վսեմը, ըմբօստն ու հլուն, խեղճն ու դիւրաթեքը: Եթէ կ'ուզէք հայերէն գրել, պէտք է որ հաւատարիմ մնաք հայ գրութուն հոգւոյն: Սակայն ճիշդ հոս է, որ կը սկսի արդի Հայուն անհաւատարմութիւնը, եւ կը շարունակուի ուրիշ կարգի անհաւատարմութիւններով: Անհաւատարիմ հայ զրին, ապա՛ լեզուին, ապա՛ հոգւոյն, ապա՛ նկարագրին, ապա՛ շահերուն — ազգուրաց:

Թերեւս այդ մարդիկ — աշխարհահռչակ գրողներ են, դերասաններ, բեմսյարդարներ:

Բայց անհաւատարիմ հայ զրին՝ հայ չեն, ո՛չ լեզուով, ո՛չ մտքով, ո՛չ նկարագրով: Անոնք կա՛մ տղէտ կա՛մ աղերախտ են հանդէպ Մաշտոցի՝ մեր Մեծ Մշակին:

Այսպէս կը կոչեմ Մաշտոցի — մեր զրական մշակոյթի հիմնադրին — մեծ դործը :

Ամեհի փոթորիկներու, աշխարհաստան յեղափոխութիւններու հետող ժայռանման կոթող : — Զէնք սայրասուր, մահառիթ՝ յաղթապանծ ինքնապաշտպանութեան :

Կոթող ու Զէնք — ծնունդ խորաթափանց մտքի, նուրբ ճաշակի, աննկուն կամքի :

Երանի՛ անոնց, որոնք այդ կոթողին յենած, այդ զէնքը բռնած՝ կը պաշտպանեն մարդկային, երկրաւոր արժէքներէն լաւադոյնը : Կը պաշտպանեն օտարութեան եւ այլասիրումի դէմ :

ԿՈԹՈՂ ՄՏՔԻ, ԿԱՄՔԻ

Շինարար եղած է մեր ցեղը : Հազիւ հրապարակ կ'ըլլէ եւ իւր դերը կը ստանձնէ պատմութեան թատերարեմին վրայ, իսկոյն կը նուիրուի շինարարութեան : Կը շինէ թէ՛ հաւաքարար թէ՛ անհատապէս : Ո՛չ ժամանակի ժանիքը, ո՛չ ուրիշ եւ աւելի վայրագ ոյժեր չեն յաջողած ծածկել ահօսները, ջնջել հետքերը հայ շինարարութեան :

Մի՛ կարծէք, թէ միայն օտարը ջանացած է աւերել : Հայն ինքնին քանդելու հարկադրուած էր երբեմն :

Բայց ա՛յլ է աւերը՝ իրրեւ պայման նորաչէն կառուցուածքի, եւ այլ իրրեւ վախճան, նպատակ : Այս վերջին բարբարոսութիւնը անձանօթ է Հայուն : Նա ընդդրկած է աւերը իրրեւ պայման, իրրեւ հիմնայարդարութիւն, ու բարձրացուցած յուշարձաններ զազափարի :

Դարեր տեսած էր նա, դործածած էր զէնք ու բրիչ՝ շինելու համար իւր նոր հայրենիքը :

Մաշտոց, արքունի խորհրդական ու դիւանապետ, կը տեսներ բազմադարեան աշխատանքին արդասիքները : Ծանօթ էր նա Երուանդին եւ Արտաշիսին, Տիգրանին ու Տրդատին — բոլորը դու մարտիկներ եւ իմաստուն աշխարհաչէններ :

Երկու հակոտնեայ յատկութիւններ, իրարամերժ, անհաշտ :

Չէ՞ որ շինարարութիւնը ընկեր ու պտուղ է խաղաղութեան, յատկանիչ խաղաղասէրներու :

Այո՛. բայց արեւու այս մոլորակին վրայ մոլորած մարդկութիւնը չի տար խաղաղութիւն, եթէ ինք զինքը չես ցուցներ արժանի խաղաղութեան — զէնքով :

Ահա թէ ինչո՛ւ անվեհեր մարտիկներ պէտք էին ըլլալ ու եղած էին հայ շինարարները :

Այս է անսուտ պատգամը պատմութեան :

Հայ բարեչէն հայրենիքի կոթողները հայ զէնքերու համեղաճաշակ պտուղներն էին :

Բայց Մաշտոց, նոյնպէս մարտիկ, զէնքի մասնագէտ, Մաշտոց դժգոհ էր այն կոթողներէն :

Հոգեխոտի խորհուրդներ, հարցական ու սպառնական, շրջան կ'ընէին անոր մէջ :

Ի՞նչ մնացած էր Երուանդակերտէն, Արտաշատէն, Տիւրանակերտէն : Ո՛ւր էին արաստոյ քարերէ հսկայ, հոյակապ ապարանքները, հաստարեստ աշտարակները :

Քարուքանդ, սուղ ու թախիժ զգեցած՝ անչքացած փառքեր կ'ողբան :

Ի՞նչ մտքի արդասիքնե՞րը :

Ո՛ւր էին Արտաշխի մը սղբերգութիւնները. Պարոյր — Պրոյերեսխախի մը ճուռձ խօսքերը :

Ինչո՛ւ չէին հնչեր առաքելական քարոզները : Գրիգորի մը, Ներսիսի մը աստուածաշունչ խրատները պէ՞տք էին ի սպառ յողս ցնդիլ :

Միայն աւերակնե՞րը պատմեն մեր թաղաւորներուն մեծադործութիւնները : Իսկ անոնց օրէնքները, դիւանապիտական դաշինքները օտարի՞ն ստացուածք ու դաղտնիք մնան :

Ապա մե՞նք, կը խորհէր Մաշտոց, ի՞նչ կը թողունք մեր յաջորդներուն :

Պիտի մոռցուի՞ր Վռամշապուհ : Մեր ալ պատմիչները մունջ քարերը պիտի ըլլան :

Բայց մեր դաւակնները պիտի հասկնա՞ն լեզուն Տրդատի հովանոցին, Տեկոտի տաճարին, Վաղարշապատի կաթողիկէին :

Ու որքա՞ն պիտի տեւէ անոնց խկ դոյութիւնը : Արդեօք պիտի չլա՞յ ժամանակ, երբ հայը վատասերած, այլասերած, իւր ձեռքով քանդէ զանոնք : Կրնա՞յ զալ : Պիտի դա՞յ : Հայ շինականը հողւով ու սրտով հեռու է այն հողիէն, զոր տաճարները կը խորհրդանշեն : Հեթանոս անունը նեանց, բայց բարքով մնաց նոյն, զի օտարը չի խօսիր սրտին : Խորթ է անոր Ասորին, խորթ է նաեւ Յոյնը :

* * *

Այսպէս կ'ալեկոծէր Մաշտոց :

Ու լքեց զինուորական ասպարէզը հեռացաւ արքունիքէն . չուզեց այլեւս հայ պետական դիւանը պահլաւ ու յոյն լեզուներով խճողել :

Առաւ կրօնաւորական սքեմ . քաշուեցաւ միայնարան :

Անապատ ու միայնութիւն բերբի հող, ջերմիկ արեզակ են մեծ ու փրկաւէտ խորհուրդներու համար :

Հոն հասունցաւ պտուղն անոր հողեկան վսեմ երկունքին : Կրօնաշունչ եւ ազգասիրական :

Հոն վճռեց նոր կոթող մը կանգնել :

Թոյլ ու ջլատ երտղատեսի վճիռ չէր :

Վճռին զործադրութիւնը չսպասեց երազներէ, տեսիլներէ :

Զինուորականի խառնուածքով լծուեցաւ դործի : Զունէր զինալառ բանակներ իրեն տրամադրուած : Ունէր խորաթափանց միտք, անվհճեր կամք :

Նախ թափանցեց հայ լեզուի էութեան, հնչիւններուն : Ապա դտաւ միջոցը հանելու զանոնք օղոյ եւ ահանջի միահեծան իշխանութենէն եւ ենթարկելու աչքի լոյսին :

Անապատը հասունցուց, բայց անապատը չէր յարմար վայրը զործադրութեան :

Դուրս կու զայ անապատէն Տխտանը՝ մեծ խորհուրդը կուրծքին մէջ :

Տենդադին աշխատութիւն: Ճամբորդութիւն նահանգէ նահանգ, դաւառէ դաւառ: Մանրամանր խուզարկութիւն դաւառական հնչիւններու եւ բառերու:

Ապա դէպի արտասահման:

Ճշմարիտ աղբասիրութիւնը դիտէ օդտուիլ օտարէն:

Պրպտում, որոնում օտարութեան մէջ: Մայրաքաղաքներ իրարու կը մօտենան Հսկային քայլերով:

Կատարեալ սէտք է որ ըլլայ կոթողը: Իսկապէս բնորոշ ծրագիր, յղկուած ձեւեր, հաստատուն ատաղձ: Նպատակայարմար ու ճաշակաւոր:

Առանց յոխորդ յանձնապատասխանութեան կը դիմէ փորձագէտներու մասնագէտներու հմտութեան, ձիրքերուն: Բայց ինքն է ճարտարապետը: Ինքը կը չափէ, կը թափէ, կը ձեւէ կաղասարը կոթողին:

Ու անձանօթ — աւա՛ղ անձանօթ — օրուան մը յաւէտ բարեբաստիկ մէկ ժամուն Դիւցաղին մատներէն կը ծորին կը թորին մէկ մէկ, անջատ անջատ, պարզ ու յստակ՝ ԱՖ—Ք:

Ո՛ր կախարդական դրեր, ի՛նչ խորհուրդ եւ ի՛նչ ոյժ կը մարմնացնէք:

Վե՛ր առէք Ձեր գլուխները Հայե՛ր: Հպարտ ու վստահ՝ մատնցոյց բրէք կոթողային դործը Մաշտոցի: Կիկերոն պիտի չհամարձակի կոչել զմեզ բարբարոս: Նետեցինք բարբարոսի կեղեւանքները: Քաշեց կորզեց զմեզ Մաշտոց անդիր աղղբու ամբոխէն: Վի՛հ մը բացաւ, ու վի՛հեն մէջ ցցեց երկաթեայ դրերը աջահայեաց աջաշարժ: Դրաւ տարածեց մեր վրայ հովանին լոյսի ու դրականութեան:

ԱՖԳ — ու ա՛հա Եղնիկ, Կորիւն, Թաթուլ:

ԱՖԳ — ու ա՛հա Հրեաներ, Յոյներ, Ասորիներ իրենց մտածութիւններուն հայկական զգեստ կու տան:

ԱՖԳ — ու երթաք բարով պահլաւ ու սասանական դրեր ու դրքեր: Տեղ տուէք սա անզուգական դրերուն, հայ դրերուն:

ԱՖԳ — սրեցէք ձեր աչքերը, ու պիտի նշմարէք ինչպէս բարձրաբերձ ծառի ստղաբարձ ճիւղերը սերման մէջ՝ Մանդակունին, Խորենացին, Նարեկը, Շնորհալին, Կեչա-

ուռեցին, Ֆրիկը — բուրբը, բուրբը, դրի ու դրչի վարպետները, պարծանքները հայ մտքին: Վենետիկ ու Վիեննա, Տիբիս ու Պոլիս, Երեւան ու Պարիս ծրարուած ամփոփուած են հոն կը սպասեն իրենց ժամանակին, որ բացուին ծաղկին:

ԱՆԳ — ու կը թօթափին իրենց քար լուսթիւնը շիրիմները, խաչքարերը, եկեղեցիները: Միայն միջոց ու տեղ գտէք այդ դրերը քանդակելու, ու բարաւոր, դուռ, պատուհան, դմբեթ, մոյթ ու սիւն — ամէնքը կը սկսին խօսիլ անուաններով ու թուականներով, եւ ամէնուն լեզուն հայերէն է:

Դարերը դադանիք չեն կրնար պահել հոն, ուր մուտ կը գտնեն այդ երկաթադիր կախարդները: Եւ ո՞ւր մուտ չունին անոնք: Պալատ ու խղիկ, կրկէս ու տաճար բաց են անոնց առջեւ: Կարելի չէ ազգային կոթող կը կանդնել առանց Մաշտոցի կոթողին: Բազաւան ու Բաղնայր, Արուճ եւ Աւան, ճարտարապետական այդ չքնաղ կոթողները՝ Մաշտոցի դրերով կը յայտնեն իրենց ծագումը, հեղինակը, ժամանակն ու նպատակը:

Դիւցազնական ի՞նչ դրուադներ անհետ կորսուած են Մաշտոցի կոթողէն յառաջ: Իսկ այնուհետեւ՝ Տղմուտն ու Նուարսակը, Դուլինն ու Բաղրեւանդը կ'անմահանան, զի Մաշտոցի կոթողով հայկական սահմաններէն կը հալածուին խաւար ու մոռացում:

Կոթող մտքի, կամքի: Բայց նաեւ Զէնֆ:

* * *

Մաշտոց ունէր խոր հասկացողութիւն ազգերու կեանքին, ծաւալման, դարդացման: Նա զիտէր, որ պատերազմը դառն հարկ մըն է ազգերու զոյութեան եւ ազատութեան համար: Ապրիլ ուղողը պէտք է կուռիլ: Թէ՛ ազգը թէ՛ անհատը:

Ապրելու կամքը զինավառած էր Հայը: Ուզած էր ապրիլ իբրեւ յառաջագէմ տարր յետադէմ տարրներու մէջ, իբրեւ արեւմտեան խմոր՝ արեւելեան ալիւրի մէջ:

Պատերազմն անխուսափելի էր:

Գրոհ ու յարձակում՝ մէկ կողմէն: Յամառ ինքնապաշտ-

պանութիւն միւս կողմէն: Թէեւ երբեք նուաճուած, բայց յաճախ յաղթուած զի անհաւասար էր կռիւը:

Թշնամիներու կրկնապատիկ — նիւթական ու մշակութային — ոյժին՝ Հայը դարերով հակադրած էր պարզ նիւթական ոյժ: Մշակութային պարտութիւնը անբաժան ընկերն էր եղած Հայուն նոյն իսկ ամենափայլուն զինական յաղթութիւններուն: Ձենք ունեցած փառասէր, օտարի ստացուածքին ցանկացող, անիրաւ պատերազմներ մղող աշխարհակալներ — մէկ մեծ բացառութեամբ: Ու այդ միակ բացառութիւնը, այդ միակ փառատենչ աշխարհակալը, որ դոտուութիւնն ունեցաւ չափուելու աշխարհայաղթ պետութեան մը հետ եւ կարծեց թէ պիտի կարենայ վեհապետի իւր կամքը պարտադրել Կապիդոլիոնի, ինչպէս պարտադրած էր բարբարոսներու — այդ միակ մեծ աշխարհակալն իւր յաղթութեան դափնիներուն, խոյրերուն ու թաղերուն մէջ անդամ պարտեալ մըն էր: Ձիս չեն շլացներ անոր զէնքերուն փայլն ու շառաչը, երբ կը տեսնեմ թէ անոր թաղերուն ու դրամներուն վրայ՝ պարտուածներու լեզուն դրոշմուած: Ի՞նչ ընեմ պարթեւական 70 ընդարձակ հովիտները, ի՞նչ ընեմ Կապուադովկիա, Ասորիք, երբ օտար բաւեր այնպէս կը յորդին հայ վերնախաւի մէջ, որ հայ լեզուն աւելի պարթեւ կը հնչէ քան հայ:

Մասանեան բանակները կանդ կ'առնուն Խոսրովի ու Տրդատայ օրերուն առջեւ, բայց այդ օրերը բութ են այն լեզուին հանդէպ, որ փոխանակ հայերէնի կը տիրապետէ հայ գիւանին:

Վաչէներ, Մուշեղներ, Մանուէլներ կարող են իրենց արիւթեամբ սարսափ աղդել Մասանեան, ու պատկառանք՝ յունական բանակներուն, բայց չեն կարող կասեցնել յաղթական չուն այն տարրներուն, որոնք կը սպրդէին Հայու լեզուին, սրտին, հողուոյն մէջ, եւ կը սպառնային Հայը խեղդամահ ընել իւր իսկ հայրենիքի մէջ:

Պատի՛ւ Դ. դարու մեր դիւցազներուն: Բայց չմոռնանք, որ այդ դարը օրհասական դարերու առաջին օղակը պիտի դառնար, եթէ ռազմադիտօրէն անհաւասար կռիւը չհաւասար-

բակչուէր, եթէ ճգնաժամային այդ բողոքներուն Հայերը չստանային նոր սպառազինում :

Կղերական սքեմի ներքեւ ղինուորական մը կատարեց այդ նորակազմ սպառազինումը՝ իւր դրերով :

Մովէն ու ցամաքէն յառաջացող վիշապներու երախքէն կորզեց ազատեց իւր ազգը, որ բնազդաբար ըմբռնեց բախտորոշ վայրկեանը :

Կա՛մ յարիւ Մաշտոցի, ամուր բռնել անոր երկարած դէնքը, եւ կամ յօշոտուիլ վիշապներէն :

Ու Հայը կառչեցաւ նոր դէնքին հողուով ու սրտով, խանդալաւ ու հաւաքական դադախարասպաշտութեամբ :

Մրցում ու եռուզեւ արքունեաց ու ժողովուրդի, կղերին ու աշխարհականին, ղինուորականին ու քաղաքացւոյն մէջ :

Կղերը կ'ողջունէ զայն իբրեւ միջոց քրիստոնէութիւնը հայացնելու : Արքունիքը՝ իբրեւ թումբ օտարի ոտնձգութեանց դէմ : Զինուորական ու քաղաքացի՝ իբրեւ միջոց զիտակից առաքինութեան վերածելու հայրենասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն : — Ամէնքը կը տեսնեն հոն խարխիւր վրկութեան, ազատութեան :

Պատանիներ կը թողուն հայրենիք, կ'երթան ապրելու օտարութեան մէջ : Բայց ո՛չ երբեք օտարանալու համար : Անխոց են, ղինակուռ :

Պիտի վերադառնան շտեմարանած լոյս եւ ոյժ :

Կը յօրինուին հայերէն երկեր : Կը սիւսուի ցանցը դպրոցներու : Կը բթանան հայ ազգային մարմնոյն մէջ միտուած ճիւրաններն օտարութեան :

Ի սպառ նուաճուելու, ոտնհար ըլլալու, ճուլուելու վրայ եղող ազգը՝ յանկարծ կ'երիտասարդանայ դրական սպառազինումով :

Այս նոր դէնքով ազգը կրնայ անվթար կուրծք տալ ազգայի բոլոր փոթորիկներուն, հարաւաչունչ խորշակին, անապատածին դաղաններուն, հիւսիսական սառնամանիքին, արեւմտածագ խարդախութեան ու նենդութեան :

Կրնան փշրուիլ նիզակները, ճեղքուիլ վահանները: Բայց կը մնայ զէնքը դրին եւ Հայը՝ այդ զէնքին ապաստան:

Փոթորիկը կարող է սաստկօրէն ցնցել տերեւալից պտղազարդ ծառը Հայկեան. կայծակ ու շանթ կրնան ոստաքանց ընել ու չորս հովերուն նուիրել տերեւները — բայց կը մնայ Հայը ցորչափ ձեռքն է զէնքը դրին:

Կար ժամանակ երբ նիւթական զէնքի կապուած էր Հայուն գոյութիւնը: Մաշտոց դրին յանձնեց զէնքի դերը:

Թող ըլլանք զիմաքափ — կրնանք ապրիլ իրրեւ Հայ: Բայց երբ վատօրէն ըլլանք գրաքափ — այն ատեն իրրեւ Հայ չունինք կեանք:

Եւ ինչո՞ւ լռենք: Հայն ունի իւր դրին թշնամին:

Մենք կը պանծացնենք զՄաշտոց: Ուրիշներ կը խծրծեն, կը պարսաւեն:

Ինչո՞ւ — կ'ըսեն — փոխ չառաւ նա ուրիշ դիր: Թող առնուր յոյն, լատին կամ պահլաւ դրերը: Զէինք կղզիանար:

Ինչո՞ւ փոխ չառաւ: Զի պէտք էինք բաժնուիլ, կղզիանալ՝ ազատ շնչելու, անկախ ապրելու համար:

Մաշտոց չէր ուզեր զմեզ խառնուած ձուլուած կորսուած տեսնել: Ա՛յդ պատճառաւ յղացաւ ինքնուրոյն դիր:

Հայ դրի թշնամին՝ թշնամի է Հայու գոյութեան:

Այսպէս հնութեան մէջ: Այսպէս այսօր: Այսպէս նաեւ ապագային:

Երջակայ զօրեղ ու մեծ ցեղերու համատարած ծովուն մէջ կանգնեց Մաշտոց ժայռը իւր դրերուն:

Այդ ժայռն է մեր ազգային փրկութիւնը:

Կա՛մ այդ ժայռին վրայ զինավառ՝ իրրեւ Հայ. կա՛մ ժայռէն վար զինաթափ՝ իրրեւ օտար:

Կամ ժայռին վրայէն կը ժպտինք մրճահար թնշամիներու, եւ կամ ժայռէն թաւալգլոր՝ հիքօրէն կը դահալիթինք անդունդներն օտարութեան ու տմարդութեան:

Գրի զիւտը առաջին եւ էական պայմանն էր նոր դարու մը ոսկեղէն բովանդակութեան :

Ամբողջ մշակոյթ մը իւր բոլոր մասերով պարփակուած է Մաշտոցեան դործին ու դարուն մէջ — լեզու եւ դրականութիւն, պատմութիւն ու բնաստեղծութիւն, երաժշտութիւն ու ճարտարապետութիւն, կրօնական-բարոյական վերելք եւ սղլային փթթում :

Այսքան եւ աւելի ճոխ էր Մաշտոցի դործը :

Սակայն այսպիսի դործ մը կրնար ի դուռնս ելլել միայն համազգային Միութեամբ : — Այդ Միութիւնը կը պահպէր :

Ոսկեղէն դարուն արեւակէն յառաջ՝ Հայաստանի մէջ կը տիրապետէր պառակտում եւ ընդդիմամարտութիւն :

Արեւելքէն եւ արեւմուտքէն վիթխարի ալիքներ կը յառաջանային դէպի Հայաստան, եւ հոն կը պայթէր ամենի փոթորիկ մը, որ կը սպառնար փճացնել երկիրը, խեղդամահ ընել բնակիչները :

Յունական-պարսկական փոթորիկին դէմ՝ փոխանակ իրարու օգնութեան ձեռք կարկառելու, լաստ ու փարոս դառնալու, զիրար կը քշէին յորձանքին բերանը : Օտարը քաղցկեղի նման կը քայէր դէպի կոկորդ ու չկար մէկը, որ կասեցնէր անոր ընթացքը :

Գահը, հայ գահը ունէր այդ բնական կոչումը : Բայց ազգային շահերը պաշտպանող մէկ գահին ճակատին դէմ՝ երեք կուսակցութիւններ կը կանդնէին պաշտպան սեպհական եւ օտար շահերու :

Պարսկամէտ կուսակցութիւնը կ'ուզէր Պարսկին վերապահել Հայաստանի տիրապետութիւնը : — Չէ՞ որ ցեղային արիւնային աղերսներ դոյութիւն ունէին :

Յունամոլ կուսակցութիւնը կ'ուզէր Յոյնին յանձնել գերիշխանութիւնը : — Չէ՞ որ նոյն Աստուածը կը դաւանէին, նոյն կրօնի եւ բարոյականութեան հետեւորդներն էին :

Ասորահակ կուսակցութիւնը Ասորի տարրը կ'ուզէր դե-
րակչիւ տեսնել դոնէ եկեղեցւոյ եւ դպրոցներու մէջ: — Չէ՞
որ միջին եզրն էր սա, որ Պարսիկը կը դոհացնէր եւ քրիստո-
նէական դաւանանքը անվթար կը սլահէր:

Կուսակցութեան սլետերը կը վարձատրուէին օտարէն
իրենց եռանդեան եւ հաւատարմութեան համար: Սակայն
Հայաստան կ'աւրուէր, Հայերը կը մլասուէին բարոյապէս,
կ'օտարանային ազգովին:

Ահա պարսկական բաժինը Հայաստանի: — Պարսկական
բարք ու բարոյք, պարսկական նիստուկաց, պարսկական տօ-
ներ՝ առաւելապէս հայ ազնուականութեան մէջ: Պարսկերէն
կը խօսի աւազորեարը, եւ կամ հայերէն մը պարսկացած:
Եկեղեցւոյ մէջ Ասորին է տէր տիրական իբր վոխանորդ
Պարսկին:

Անդին յունական բաժին մը: Յոյն կարգ ու սարք, յոյն
խօսք ու տառ: Կարծես աւելի մեծ է վտանդը յոյն տարրին:
Անոր առջեւ ամէն դուռ բաց է — աշխարհական եւ եկեղե-
ցական: Հայ սրբավայրները կը թախանցէ անարդել: Ինչ որ
այսօր Հայութեան անառիկ ամբոց կը համարուի, այդ ամ-
բոցը դրաւուած էր ամէնէն առաջ ու դիւրաւ:

Պարսիկը կը ջանար յառաջանալ դրսէն դէպի ներս: Յոյնը
արդէն տէր էր ներքնոյն, հողւոյն, կենդրոնին, կը մնար նուա-
ճել արտաքին կեղեւը, եզերայինը:

Օտարութիւնը ահռելի սեպ մըն էր՝ մխուած հայ ազգային
եւ եկեղեցական մարմնոյն մէջ:

Գերաստիճան պառակտում, քայքայում:

Վիհ արքունիքի եւ ժողովուրդի միջեւ:

Վիհ ժողովուրդի եւ եկեղեցւոյ միջեւ:

Եւ արդի՞ւնքը: Տիրապետութիւն՝ բաժնողին, եւ ստրկու-
թիւն՝ բաժնուողներուն:

Հայաստան դադրած էր դոյութիւն ունենալ է իբրեւ քա-
ղաքական ամբողջ: Անոր հետ միասին տուժած էր նաեւ ազ-
գային ամբողջութիւնը: Հողային ամբողջութիւնը:

Եթէ իրերն այնպէս վահալէժ ընթանային, ամենագառն

էր հետեւութիւնը: Հայը իւր երկրին մէջ պիտի տեսնէր, պիտի զգար՝ ինք զինքը՝ օտար, եւ օտարը՝ տանուտէր: Հայութիւնը տեղի պիտի տար Հոսոմութեան ու Պարսկութեան:

Եւ ինչո՞ւ:

Զի հայութիւնը խմբուած չէր մէկ դրօշի, մէկ զազափարի շուրջ:

Կը սլակսէր ուժեղ Միութիւնը՝ կասեցնելու համար անդնդաթաւ վազքը:

* * *

Ազգային պատմութեան այդ ճղնաժամուն՝ երեւան կու գայ տիպար, հսկայ Հայը: Հսկայ՝ ոչ նիւթական ոյժի, այլ կամքի եւ զազափարներու, հողոյ եւ հասուն խորհուրդներու:

Նոր զազափար մը կը նետէ հրապարակ: Հայ գրի, հայ գրական մշակոյթի զազափարը:

Ազգանշան էր նոր պատերազմի, նոր ռաշմադաշտի, նոր ռազմավարութեան:

Այն մարդին վրայ Հայերը դաճածներ էին, իսկ թշնամին՝ վիթխարի: Ճիշդ այն մարդէն քաղած էր թշնամին յաղթութեան դափնիներ:

Հայ Տխտանը կը վճռէ այն մարդի վրայ չափուիլ ու խլել դափնիներ յաղթութեան:

Գիտէ՞ք թէ ինչ ոյժ կը բերէ մարդու՝ յուսահատութիւնը: Ամէն մէկ մտան, նիւրդ ու մաղմղուկ՝ ուժաղբիւրի կը փոխուի: Յուսահատական ոյժը՝ գերմարդկային ոյժ է:

Ոչ լոկ անհատը, աղքն ալ կարող է զգալ ու ցուցնել յուսահատական, գերմարդկային ոյժ: Եւ այն ատեն ազգը իրբեւ մէկ գերանհատ, մէկ գերմարդ կը խորհի, կը վճռէ, կը գործէ: Անկարելին, անհաւատալին կը դարձնէ կարելի իրական:

Անհաւատալի բանի մը կը ձգտէր Մաշտոց: Բայց ստեղծեց միակ յարմար միջոցը զայն իրականացնելու. Միութիւն:

Ինչպէ՞ս եղաւ, չգիտեմ:

Բայց զիտեմ, որ հազիւ կը հնչէ աւետիքը Հայ Գրին — խորհուրդ ու զիւս մէկ անհատի — ամբողջ ազգը, ամբողջ Հայաստան իբրեւ մէկ մարդ կը յարի զրին:

Ո՞ւր է բաժան բաժան, ծուէն ծուէն եղած Հայաստանը:

Կարծես հմայութեամբ կը չքանան կուսակցութիւնները, կը կամըջուին աղնուականի եւ ոսմէի, կղերի եւ աշխարհականի վիճերը, ու բոլորը՝ միասիրտ, ու միարան, միախորհուրդ ու միակամ կը խանդավառուին հայ զրով:

Ոչ մի տարածայնութիւն:

Մի՛ սպասէք որ ստորին նախանձէ տարուած՝ արդելք յարուցանէ՛ Ս. Սահակ: Ընդ հակառակն՝ կը զիջանի ըլլալ առաջին աշակերտ Մաշտոցի:

Մի՛ սպասէք, որ հայ արքունիքը խեթիւ նայի նոր զէնքին, որ կոչուած էր նսեմացնել միւս բոլոր զէնքերը: Վոսմաշապուհ է թեւ թիկունք հայ գրական Միութեան, հայ նոր շարժման: Թեւ թիկունք՝ նիւթապէս ու բարոյապէս:

Մի սպասէք ոեւէ խոչընդոտ հայ կուսակցութիւններէն: Որքա՛ն արդելք կրնային յարուցանել ու փնասել, վիժեցնել զործը: Պարսիկ կուսակցութիւնը կրնար բողոքել հայ զրին զէմ ի սէր պահլաւականին: Յոյն կուսակցութիւնը կրնայ պահանջել որ անխախտ պահուի յոյն լեզու, յունարէն Ս. Գիրք: Ասորի կուսակցութիւնը կրնար մերժել հայ զրերը, քանի որ ասորի զրեր կարելի էր օղտադործել...:

Սակայն ոչ մի բողոք, ոչ մի պահանջ: Լոկ ձայներ ցնծութեան եւ հաւանութեան: Հայ նախարարական տներու գաւակները կը յանձնուին Մաշտոցի: Հայ զրերով պէտք է մարդուին անոնք, ոչ թէ միայն նետ ու տէգով:

Մաշտոցի հետ են հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերը:

Զոհողութիւններ կը պահանջէ անոր զիւտը: Հարկ է լքել տուն, ընտանիք, հայրենիք: Հարկ է դառնալ պանդուխտ նժդեհ, տքնիլ քրտնիլ՝ մարմնական ու հոգեկան հիւժումներով:

Հող չէ: Պահանջն է դա Մաշտոցեան Միութեան:

Հայ մայրեր ու քոյրեր համակամ են, որ հեռանան իրենցմէ Եղնիկն ու Կորիւնը, Յովսէփն ու Ղեւոնդը: Թէեւ չզխտեն, թէ ե՛րբ պիտի վերադառնան ու պիտի վերադառնա՞ն:

* * *

Այո, վերադարձան այն կորիւններն իրրեւ առիւծ, իրրեւ ջահեր ու ջահակիրներ:

Անոնց վերադարձով Մաշտոցեան Միութիւնը ի վիճակի կ'ըլլար արշաւներ սարքելու:

Ու կը սկսին արշաւի — հայ գրերով զինուած Մաշտոցեան Միութեան այդ զինուորները:

Քսանուհինդ տարուան քրտնաթոր աշխատանքով կերպարանափոխ կ'ընեն Հայը, Հայաստանը, Հայուն ճակատագիրն ու պատմութիւնը:

Նոր ասպարէզ մը կը բացուի հայորդիներու առջեւ: Գարոցականը:

Նոր գործունէութիւն մը կը ժպտի հայ մտքերու: Գրականը:

Մաշտոցեան Միութեան արձակած ճառագայթներով կ'ողողուին կը լուսաւորուին նաեւ դրացիներ: Վիրք ու Աղուանք, Հայերու կռթնած, Հայերէ առաջնորդուած, կը լքեն անդիր ազգերու գիշերային ընկերութիւնը:

Պատմականօրէն դարակազմիկ էր արդիւնքը Հայոց համար: Ներարկուեցաւ անոնց ինքնավստահութիւն, ապրելու կորով եւ յաղթելու ապահովութիւն: Թշնամին կորսնցուց սէզ գիտակցութիւնը՝ ամենակարողի: Ստիպուեցաւ ճանչնալ իրաւունքը Հայուն դոյութեան:

Հայոց ինքնակաց դոյութեան խորհրդանշան են իրենց ինքնուրոյն գրերը, հայ երգերն ու աղօթքները, հայդիր հայալեզու դաշինքներն ու արձանագրութիւնները:

Թշնամին կ'ողգէր Հայը հայրենիքին մէջ իսկ օտարացնել:

Մաշտոց դտաւ միջոցը՝ օտարութեան մէջ իսկ Հայը պահելու եւ օտարացածներն ալ հայացնելու:

* * *

Ու հոս է մեզի համար ամէնէն ուշադրաւ կէտը :

Կարծես Մաշտոց պայծառատեսութիւնն ունեցաւ Հայուն հայրենագուրդ վիճակին . կարծես նախատեսեց, որ Հայը օտար երկիրներու մէջ պիտի ստիպուէր նոր հայրենիք փնտռել :

Պատմութիւնը կը վկայէ, որ սխալած չէր :

Ու մենք կը վկայենք :

Մաշտոցի շնորհիւ Հայ ենք ու Հայ պիտի մնանք :

Ոչ թէ օտարը մեզի է եկած, ինչպէս Ե. դարուն, այլ մենք դացած ենք օտարին :

Այն բոլոր վտանդները, որոնք դոյութիւն ունէին Ե. դարուն եւ որոնց դէմ մաքառեցաւ Մաշտոցեան Միութիւնը, դոյութիւն ունին նաեւ այսօր — առանց դուրս հանելու նոյն իսկ հեթանոսութիւնն ու կրակապաշտութիւնը :

Անոնց դէմ ճակատ յարդարելու ենք :

Այո, տարբերութիւնը շատ մեծ է, երբ թշնամին տունդ կը խուժէ եւ կը բռնանայ վրադ, երբ եւ դո՛ւ տունդ կը թողուս եւ օտարէն կը հայցես ազատ կեանք :

Ե. դարուն՝ օտարը թշնամի էր : Այսօր՝ օտարը հիւրընկալ է, բարերար է :

Բայց, աւա՛ղ, բարերար մը, որ կամայ ահամայ, նոյն իսկ առանց չարադիտութեան, զմեզ բարոյական ու ազգային կեանքէ կը զրկէ՝ երբ մեզի բնական, անհատական կեանք կը շնորհէ : —

Օտարը չունի յանցանք մեր պարագային : Մերն է յանցանքը, զի կ'աղղուինք, զի կը մեռնինք իբրեւ ազգ, թէեւ կրնայինք ազրիլ, կրնայինք պահել ինքնութիւնը՝ ասպաւինած Մաշտոցեան Միութեան ու Գրին :

Կրնայինք, բայց չուզեցինք, ու մեռանք :

Այսպէս մեռան Ջ. դարուն Թուրքաստան զերի տարուած Հայեր : Ջի, կ'ըսէ Սեր. ԺԳ. «զլեղու իւրեանց մոռացան եւ դպրութիւն նուաղեալք եւ կարգ քահանայութեան պակասեալք» :

Այսպէս մեռան հին Հայերը, Լեհաստանի, Բալկաններու :

Այսպէս կը մեռնին Հայերը այսօր՝ դրեթէ ամէն տեղ :

Մաշտոցեան դիր, Մաշտոցեան Միութիւն — ահա մեր

վրկութիւնը: Այն դիրքը որ եղաւ խարխսիւր Ե. դարու Հայուն ալեկոծ նաւուն, որ տուաւ անոնց վրկաւէտ ծանօթութիւն լեզուի ու պատմութեան, որ տողորեց զանոնք նախնեաց նուիրական աւանդներու պաշտամունքով. այն դիրքը որ լեցուց անոնց կուրծքերը օրինաւոր հպարտութեամբ ու կենսունակութեամբ, նոյն դիրքը պիտի պահէ զմեզ, եթէ պահպանենք զինքը եւ անոր հետ լեզու եւ պատմութիւն, տոճմային աւանդութիւն եւ առաքինութիւն: Օտարին ճիգերը ի զուր եւ հանդէպ այս անխոց վահանին: Բայց երբ մենք նետենք զայն, մոռնանք հայ դիրքը, եւ անոր հետ ամէն բան որ հայկական — մեր մահը անխուսափելի է: Վաղ կամ անապան:

Բայց Մաշտոցեան դաղափարը, դիրքը կենդանի պահելու համար հարկ է Մաշտոցեան Միութիւն:

Ե. դարու հոյակապ դործն ի դլուխ չէր ելլեր առանց ազգային համադործակցութեան: Նոյնպէս այսօր՝ օտարութեան մէջ զրի եւ ազգի պահպանումը միասիրտ դործակցութիւն կը պահանջէ:

Դիրքին է մատնանիչ ընել նմանութեան դժեր Ե. եւ Ի. դարերու միջեւ, հակառակ բացայայտ խոչոր տարրերութիւններու:

Հոսանքներ, կուսակցութիւններ, բաժանում, պառակտում, քայքայում՝ նմանութեան դժեր են:

Բայց ազգային զրի եւ մշակոյթի գաղափարը չքացուց իրամատները, միացուց սրտերն ու մտքերը:

Պարսկական ու յունական, ասորական եւ ազգային կուսակցութիւնները ձեռք ձեռքի բոլորուեցան մէկ լուսաւոր գաղափարի շուրջ եւ անոնց կարչնեղ բազուկներուն վրայ զրուեցաւ Հայ ազգի ապագան:

Ինչո՞ւ հրաժարեցան իրենց գատող անջատող տեսակէտներէն եւ ենթարկուեցան Մաշտոցի:

Զի այդ կը պահանջէր ազգին պոյութիւնը, դերագոյն շահը:

Միտք ու խիղճ, կրօն ու ազգասիրութիւն կը պահանջէին այդ միակամ կենդրոնացումը, որ պայման էր ոյթի, յառաջագիւղութեան, բարօրութեան:

Ընդհանուրը, պէտք է որ նաեւ այսօր յաղթէ անհատա-
կանին, մասնականին, եթէ կ'ուզէք՝ կուսակցականին :

Ուժեղ են անոնք, որ մի են :

Մաշտոց կրնայ նաեւ այսօր, 1500 տարի յետոյ, ստեղծել
միութիւն — միայն թէ հասկնանք զինքը :

Միութիւն՝ ոչ թէ մէկ օրուան համար, մէկ հարցի մէջ :

Միութիւն ամէն ժամանակ եւ ամէն հարցի մէջ, որ կը
հայի կրօնի ու բարոյականի, ազգային կեանքի ու պատուոյ,
ազգային արժէքներու ու պատմութեան :

Ազգին ոյժը՝ հայ անհատին ոյժ է : Ազգին փառքն ու յաղ-
թութիւնը՝ հայ անհատին փառք ու յաղթութիւն է :

Մեղմէ, իւրաքանչիւր անհատէ, կախուած է ազգը՝ միու-
թեամբ՝ դարձնել կենսայորդ հզօր :

Ինչո՞ւ ընենք զայն ուժաթափ ուժաքամ, կենազուրկ կե-
նազրաւ — պառակտումով :

* * *

Անմտութիւն է փրկութեան միջոցը ճանչնալ եւ զայն չկի-
րարկել :

Հին երգ պիտի ըլլար, եթէ յեղեղէի, ինչ որ լսած էք
բիւրիցս :

Գազութներու մէջ, եւ, սոսկալի՛, հայրենիքի՛ մէջ, կը
նսեմանայ Մաշտոցի դաղափարը, կը մոռցուի դիրը, չի սի-
րուիր լեզուն :

Մաշտոցեան զիր ու դաղափար՝ հրապարակաւ կը
խճրծուի, կը պարսաւուի, կը նախատուի :

Մաշտոց — սարսա՛փ ու սոսկո՛ւմ — կ'ըսեն, ժողո-
վուրդի թշնամի էր : Անպէտ էր հայ գիրը : Պատճառ եղաւ
պատերազմներու : Նա բաժնեց զմեզ մարդկութեան մեծ հա-
մայնքէն, եւ այսու՝ աղքատացուց, անանկացուց զմեզ, վտան-
գեց մեր գոյութիւնը : Գիրը՝ գէնք էր : Եթէ չէր սիրեր պա-
տերազմ, պէտք չէր գէնք տալ Հայուն ձեռքը . . . :

Մահադէմ, ճիւղայի՛ն տեսարանութիւն :

Ե. դարուն այսպէս չխորհեցան իրարու հակառակ կու-
սակցութիւնները :

Սեղաթիւրում արժէքներու : Ձեզում բառերու :

Անիմաստ է հերքել, հակաճառել :

Դիմակաւոր հի՛ն թշնամիներ Հայուն զրին ու դոյութեան :

Եթէ նսեմացած է Մաշտոցեան գիր ու դազափար —
հետքն անդամ մնացած է Մաշտոցեան պանծալի միութեան :

Գծեցի Ե. դարու պատկերը : — Բերկրառիթ պատկեր,
պատկերն այն համերաշխ, համաշունչ Միութեան :

Այսօր պատկերը փոխուած, անճանաչելի դարձած է :

Պառակտումի աղօսները օր է օր կը խորանան, վիհերու
կը փոխուին : Եւ այն՝ Հա՛յ զրին ուժով :

Երանի՛ թէ Հայ գիրը մունային անոնք, որոնք զայն կը
դորձածեն թոյն ժայթքելու, ժահր թափելու, ազգը յօշոտե-
լու, ազգին մէջ ատելութիւն ու թշնամութիւն սերմանելու,
Հայորդիները՝ զիրար բզկտող դազաններու փոխելու :

Հին հայ գիրը անդնահատելի ծառայութիւններ մատու-
ցած է թէ՛ ազգին թէ՛ մարդկութեան : Իսկ նոր հայ գիրը կը
ծառայէ աշխարհի, զմեզ հիւրընկալող պետութիւններու՝
ցուցնելու թէ զիրար ինչպէս կը խածատեն ; կը վարկարեկեն,
կ'արատաւորեն, բարոյապէս կը մահացնեն Հայերը :

Ե. դարը մէկ ճակատ կազմեց օտարին դէմ Հայ գրով, ու
յաղթեց : — Այսօր, օտա՛րը մէկ ճակատ կազմած է մեզի,
մեր զրին ու մշակոյթին դէմ, ու մենք չենք զգաստանար, ու
ներքին ճակատներ կը խորտակենք Հայ գրով :

Երբ փրկութեան միջոցը՝ դատապարտութեան, յաղթու-
թեան միջոցը՝ պարտութեան, Միութեան ու կեանքի միջոցը քայ-
քայման ու մահուան կը վերածուի — ի՞նչ կարելի է յուսալ :

Մաշտո՛ց, ներէ, որ ես ալ գրեթէ ուշակորոյս՝ դատակոչ
ընեմ զՔեզ ու հարցնեմ. ինչո՞ւ տուիր մեզի գիր : Ձէ՛ր՞ գի-
տեր, որ երկսայրի սուր է նա : Ձէ՛ր՞ գիտեր, որ ազգդ տղու
մը պէս պիտի խաղար անով : Սարուեցա՛ր — երեւի — անոր
առաջին պտուղէն : Բարձրացո՛ւր այժմ գլուխդ եւ ըսէ . Հին-
ցած՝ չե՞ն գրերդ : Ժամանակը չէ՞ որ լքենք զանոնք ու վե-
րադառնանք յոյնին, ստորւոյն կամ պարսկին . . . :

ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱԿԱՍԸ

Յանդուզն խօսք՝ մշակոյթի օրով:

Մեզի համար վեր է ամէն տարակոյսէ եւ անժխտելի, որ Ի. դարու Հայերս գերակշիռ ենք մշակոյթի մէջ: Կը պարծինք, որ կը պատկանինք լուսաշող դարու մը եւ իւրացուցած ենք անոր հողին, լոյսի եւ յառաջադիմութեան հողին, աննախընթաց մշակոյթի մը պանծալի հողին:

Բայց իրապէս պանծալի՞:

Եթէ մշակոյթը համանիշ ըլլար ճարտարուեստի, տնտեսագիտութեան, ճարտարագործութեան — անշուշտ մենք պիտի շահէինք ամենաբարձր մրցանիշը: — Եթէ մշակոյթ նշանակէր գեղարուեստ, ճարտարապետութիւն, նկարչութիւն, փիլիսոփայութիւն — պարծանքի մեր շէշտը պիտի տկարանար զգալիօրէն, զի մեր աստղերը կը նսեմանան հին աստղերու կողքին, մենք թերուս աշակերտներն ենք հին վարպետներու: Այս տեսակէտէ՝ մեր մշակոյթի ցուքը՝ փոխառութիւն է հին արեգակներէ: — Իսկ եթէ մշակոյթ կոչենք հաւասարակշռութիւնը մարդկային կեանքի, ներդաշնակութիւնը գոյութեան իմաստին եւ ապրուած գոյութեան, եթէ մշակոյթն է ժամանակաւոր եւ յաւիտենական արժէքներու համերաշխ գուղորդումը, դանդումը, որպէս զի իրականանայ դադարաբազան աղնիւ մարդը — հարցը բոլորովին ուրիշ կերպարանք կը ստանայ:

Ունեցած ենք ազգային մշակոյթ իրապէս պանծալի, իսկ այժմ ունինք Ի. դարու բնորոշ մշակոյթը — եւ այդ է մեր պակասը: Ի. դարու ազգերուն աշակերտելով տիրած ենք բնութեան ոյժերուն, հում նիւթերուն: Բայց չենք տիրած ու կարծես չունինք ձգտում տիրելու այն հում նիւթերուն եւ անսանձ ոյժերուն, որոնցմով լի է մեր ներքինը:

Տիրել ներքնոյն, մշակել հողի ու սիրտ — ահա ուժեղ կողմը մեր նախնեաց մշակոյթին: Անոնց սեպհական էր իսկական մշակոյթը: Ամբողջ կեանքն ու գործունէութիւնը,

անոնց հայրենասիրութեան եւ դեղարուեստի կոթողները — որոնցմով հպարտ ենք — հոգւոյ խոր մշակոյթի, հոգեկան արժէքներու եւ յաւիտենական ճշմարտութիւններու ապացոյց են եւ արդիւնք: Մեր հայրերուն երկիրը չէր թաւալէր յաւիտենականին հակառակ ուղղութեամբ: Նիւթը չէր սպաններ երկնասլաց հողին. այլ կը հպատակէր կը ծառայէր: Մարդու պատուին ու դիրքին չափանիշ չէր քսակը. այլ ներքին արժէքը՝ առաքինութիւնը: Ամէն բան չէր ծախուէր: Չէր կարելի ամենայն ինչ դնել: Կար դիտակցութիւնը անդինին: Վառ էր ստորնացնող, դժնէօրէն անպատուող արատներու սոսկումը: Սին բառեր չէին ճշմարիտ ու սուտ, բարի ու չար, մեղք ու սրբութիւն: Անոնց համար՝ այդ էր բուն իրականութիւնը, որուն հանդէպ կը տժգունէր ուրիշ ամէն իր: Անծանօթ էր այն մշակուած հողիներուն՝ խառնաշփոթութիւնը եւ վերիվայրումը արժէքներու նուիրապետութեան՝ Բացարձակին եւ Յարաբերականին, էականին եւ երկրորդականին, պարտականութեան եւ հաճոյքին: — Այսպիսի հոյակապ ներդաշնակութիւն էր անոնց մշակոյթը — համակ լոյս եւ ոյժ, ներամփոփ կենդրոնացում: Անկէ կը բխէր իբրեւ հարազատ զաւակ ի մէջ այլոց անոնց չքնաղ դեղարուեստը: Հոգւոյ մշակոյթին լոյսին ներքեւ միայն հասկանալի եւ հիանալի կը դառնան Չուարթնոցներն ու Երբերուքները: Անոնք լոկ ճարտարարուեստ չեն: Եթէ ա՛յդ չափանիշով մօտենանք դեղակերտներուն, կ'անիրաւինք անոնց մշակոյթին, ու մենք մեզի կը փակենք հասկացողութեան, խելամտութեան դռները:

* * *

Որքա՞ն հեռացած, աննման ենք մենք մեր մշակոյթով, որ ազգային չէ, այլ Ի. դարուն է:

Կամայ ահամայ, կա՛մ իբրեւ ի բնէ յառաջագէ՛մ ցեղ, կա՛մ դէպքերու բերումով նետուած ենք արդիական հոսանքի մէջ, կը քալենք հեւ ի հեւ՝ Ժամանակի պահանջին համեմատ. չլմորած հեռաձայնով ու հեռազրով, անթելով ու սաւառնակով, տեսանելի եւ անտեսանելի, ծանօթ ու անծանօթ ճառագայթներով՝ չենք դռներ հանդիստ ու դադար լրջախո՛ս ու

ներքնահայեաց անդրադարձումներու եւ դասաւորումներու,
 քննելու իսկական արժէքներ, որդեգրելու պիտանին, ոչ թէ
 պատեհապաշտօրէն այլ բարոյադիտօրէն ու ճշմարտազննօրէն :
 — Անհատական եւ ընտանեկան կեանքի ներդաշնակութիւնը
 իրանգարած է : Ընկերական հաւասարակշռութիւնը կորսուած
 է անբնական պրկուածներով : Խմբաւորումներ մշակութային
 պիտակներով եւ հակամշակութային հոգւով՝ անհատներ կը
 կոյրցնեն ու կը դայրացնեն իրարու դէմ : Միշտ աւելի կը բայն-
 նայ ու կը խորանայ վիճը բաժանարար, զի չքացած է ներուժ
 մշակոյթը : — Մեկնեմ միտքս հակադիրներով : Ունինք լոյսի
 եւ նիւթի մասնագէտներ, որոնք խաւարը կը հալածեն նոյն
 իսկ ոսկրներու միջէն. ահա մշակոյթ : Չունինք հոգիներ, ուր
 նշուղէր նախնեաց կրօնին ու բարոյականութեան լոյսը —
 ահա պակասը մշակոյթի : Ունինք բժիշկներ ախտաճանաչ
 ախտահալած, վիրաբոյժներ հրաշագործ մատներով, բնա-
 գէտներ՝ մանրագէտերով ու խոշորացոյցերով, որոնք անտե-
 ոսանելին տեսանելի կը դարձնեն. ահա մշակոյթ : Հոգւոյ ախ-
 տերն աննկատ կը մնան, մահացու հանդամանք կ'առնեն,
 վէրքերը կը խղիւսայթեն, մշուշը ներքին մարդուն տակաւ կը
 թանձրանայ ու հոգեզնին ջլերը կը բթանան կը բրտանան —
 ահա պակասը մշակոյթի : Հաճոյքի պէտքը կը խթանուի,
 անոր յազուրդ տալու անսպառ միջոցներ կը ստեղծուին —
 աչքի եւ ախանջի, քիմքի եւ շօշափելեաց — ահա մշակոյթը :
 Բարւոյ եւ առաքինութեան կարիքը մոռացութեան կը տրուի,
 միջոցները կ'անտեսուին, կը մերժուին, կը ծաղրուին —
 ահա պակասը մշակոյթի : Եսապաշտութիւն, հաճոյամոլու-
 թիւն, ընչաքաղց մրցում — ահա մշակոյթը : Անձնազոհու-
 թիւն, անձնազուսպ ժուժկալութիւն, մեծասիրտ առատաձեռն
 համայնական բարեգործութիւն — ահա պակասը մշակոյթի :
 Ամէն փառք ու պատիւ՝ չքոտի, չղոյ արարածին — ահա մշա-
 կոյթը : Ոչ մի պաշտամունք, ոչ մի տեղ, ոչ մի պատիւ՝ Որ
 էն Աստուծոյ — ահա պակասը մշակոյթի : Մէկ խօսքով՝ ար-
 տաքին մարդը, մարմինը, լեզուն, մտքի ծանօթութիւնները,
 ճարտարարուեստ ու արհեստ — ահա մշակոյթը : Ներքին
 մարդը, ազնիւ սիրտ, բարւոյն յարած կամք, աստուածա-

սրաշա հոգի — ահա սրակասը մշակոյթի: Կայ մակերես —
չկայ խորք: Կայ շարք — չկայ ներքին գեղեցկութիւն: Կայ
մասնի ու կամքի բիրտ ոյժ, որ կը փչրէ: Չկայ հոգւոյ ոյժ
խղճով ամոքուած՝ որ զսպէ, բուժէ, շինէ, սահէ:

Պանծալի՞ է այս հակակշիւր: Չեղայ յոռետես, այլ
իրատես:

Բայց ի՞նչ ընենք — այդ է դիրքը ամենամեծ ազդերուն:
Մենք անոնց բախտակից վիճակակից:

Ողորմելի՛ տրամարանութիւն:

Եւրոպացւոյն սիրոյն համար լքեցինք մեր նախնեաց սրտի
եւ հոգւոյ մշակոյթը: Իւրացուցինք կապիկեցինք անոնց մա-
հածին մշակոյթը — եւ սրակասը մշակոյթի: Բայց մեզի հետ՝
նաեւ ուրիշ կիսավայրենի ցեղեր...

Ու տուժեցինք, դառնօրէն տուժեցինք: — Կորսնցուցինք
նախնին, տոհմայինն ու ցեղայինը ու ստացանք՝ ի՞նչ:

Անոնց շարքաւոր մշակոյթն — զոր սիրեցինք, որու հա-
մար մատնեցինք ուրացանք նախնեաց զազախարականն ու
աշխարհահայեացքը: Ու այդ մշակոյթը՝ եսամոլ, հաճոյա-
սրաշա, շահախնդիր՝ զրկեց զմեզ հայրենիքէ քանդեց մեր
տունը, մարեց մեր օջախը, քչեց զմեզ անապատ ու գերեզ-
ման, ջարդեց զմեզ, ցրուեց զմեզ իրրեւ մուրացկան, իրրեւ
թափառական, իրրեւ անբաղձալի տարր, յափշտակեց մեր լե-
զուն, աղճատեց մեր բարքերը, օտարացուց մեր հոգին, չոր-
ցուց մեր սիրտը: Ու տակաւին կառչած ենք այդ մշակոյթին,
այդ արիւնհախանձ արիւնոռւշտ զազանին, այդ գնդացիր դա-
զահոս շանթածիղ մարդախոշոշին եւ ազգաջինջին:

Մշակոյթ մը որ տներ կը քանդէ, ազգեր կ'անճիտէ ան-
սիրտ անխիղճ ծրարով ու նպատակով. որ միւսնոյն սառ-
նութեամբ կոտորելու ի վիճակի է երկրորդ, տասներորդ ան-
գամ, — մշակոյթ է աս: Եթէ ա՛յդ է մշակոյթը, ո՞րն է
բարբարոսութիւնը:

* * *

Կը զդաստանա՞նք գտնէ : Կ'անդրադատնա՞նք, որ փրկու-
թեան մէկ ճամբայ կայ . լրացնել պակասը մշակոյթի՝ վճռա-
կան վերադարձով զէպիլ մշակոյթը նախնեաց : Չշարժինք
ամէն հովէ : Չըլլանք անձնատուր ամէն առաքեալի : Ծոնդա-
լից ծրագրերն ամուլ են : Արաաքին տունը, ազգային տունը
չինելէ յառաջ՝ հարկ է ներքին մարդը վերակազմել : Խոյա-
կէն յառաջ՝ Սիւն : Որմեքէն յառաջ՝ հիմնաքար : Ու հիմը՝
սչ անկայուն մշտերեր աւազի, այլ ժայռի վրայ : Ժայռ մը՝ որ
փոթորիկներու կուրծք տուած, ալիքներ փշրած, երկրաշար-
ժերու զիմացած, շանթերով կուանուած ըլլայ : Այդպիսի է
մշակոյթը մեր նախնեաց :

Ի՞նչ բնենք ուրեմն : Ինչպէ՞ս վերադառնանք : Քանզե՞նք
երկաթուղիները, կտրակները հեռադրական թելերը, հրաժա-
րի՞նք ձայնակիր ձայնատար ալիքներէ . ելեկտրականութիւնը
ամպերո՞ւ մենաշնորհ դարձնենք, ամուլը յանձնենք հողին,
աւերե՞նք ամպահուպ շէնքերը, ու մենք՝ քաջուինք հրապա-
րակէ, մտնենք գետնափոր տները Քսենոփոնեան Հայերու,
առանձնանանք ու Նարե՞կ կարգանք :

Սրբեցէք ձեր զէմքերու վրայ հեղնական քմծեծազը ի լուր
անուան մը, որ մեզի համար խորհրդանշանն է խրթինին եւ
անհասկանալոյն : Ձենք հասկնար Նարեկի լեզուն, որ եզա-
կան լեզուն է հայ անհատի մը : Ոչինչ կը տեսնեմ աւազելի :
Այդ պակասը չէ էական : Բայց մենք չենք հասկնար, չենք
ուզեր հասկնալ նաեւ հողին, որ հողին էր աստուածապաշտ
քրիստոսասէր ու յաւիտենամէտ ազգի մը, Հայ ժողովուր-
դին, մեր ժողովուրդին : Ու ահա մեր ողբալի պակասը :

Նարեկ՝ խրթնարան բայց դասական ներկայացուցիչն է
այն արժէքներուն, որոնց՝ ըստ կարլայլի յանգելու է ամէն
մշակոյթ, որ կ'ուզէ ըլլալ տեւական աղնուացնող, երջան-
կացնող : Նարեկի քով իբրեւ ազգային հարստութիւն եւ ցե-
ղային ժառանգութիւն պիտի գտնէք տարրները իսկական
մշակոյթին, հողոյ մշակոյթին — մեր ամենաէական պա-
կասին :

Պիտի արտասանեմ բառեր, որոնք խուճկ կը բուրեն,

եկեղեցի կը յիշեցնեն: Բայց դուք որ հայ եկեղեցական ճարտարապետութեամբ կը պարծիք, ինչո՞ւ չէք ուզեր լսել բաները, որոնք այդ հոյակերտ եկեղեցիներու հիմքը կը կազմեն:

Ահաւասիկ. Սէր — անձնազուսպ ուժեղ կեցուածք հանդէպ կրքերու, — անձնագէտ խոնարհութիւն:

Ձայս կը քարոզէ Նարեկ իրեն յատուկ բառերով: Ան չէ ունեցած դիտաւորութիւնը՝ մշակոյթի դաս տալու: Բայց անոր մշակած հոգին՝ ճիշդ այն է, որ կը պակսի Ի. դարու ըսենք՝ մեր մշակոյթին: Ներքին նժարը՝ մշակոյթի արտաքին նժարին: Գահալէժ գլորումներէ պահող, հակակշռող եւ հաւասարակշուս ոյժեր:

Մշակոյթի հոգին՝ կ'ըսէր Գէօթէ, հոգւո՛յ մշակոյթն է: Իսկ հոգին կը մշակուի, երբ հոն բուն կը գնէ Սէրը Աստուծոյ՝ անսահման ու համակ ճշմարտին, բարւոյն, գեղեցկին, եւ սէրը ընկերին, մարդկան, որոնք հոգեկան աւելի սերտ ու սեռն զօգերով կապուած են իրարու քան արտաքին դաշինքներու, շահակցութեան եւ գինակցութեան բարբարոս զօգերը: Եթէ ա՛յս սէրը տիրէր, որ լուսոյ ազրիւրէն կը բխէ ու դժար գիկ կը լուսափոխէ, պէտք պիտի չըլլար վախնալ արտաքին մշակոյթի հնարած դժոխային մեքենաներէն: Ձի անոնք պիտի չկարենային կիրարկուիլ, պիտի ժանդոտէին:

Այս սէրը՝ հոգեկան սպառազինում կ'ուզէ՝ հակառակ սանձակոտոր կրքերու՝ ընչաքաղցութեան, հաճոյամոլութեան ու շուայտութեան, անբան ետականութեան: Ամէնէն անհաշտ, մահացու թշնամիները իսկական մշակոյթի, ազնուական սիրոյ, աննիւթ հոգւոյ: Անոնց դէմ ուղղուած է ծանրազէն Նարեկը: Նուաճել, գոպել, յաղթահարել կը սորվեցնէ: Ձի որքան նուաճուին ու գոպուին, այնքան աւելի կը մշակուի հոգին, անարդել կ'իշխէ գաղափարական սէրը, կ'ազնուանայ մարդը եւ մարդկութիւնը: Անձնազուսպ ուժեղ կեցուածքը գաղանարարոյ կրքերու դէմ՝ աւելորդ պիտի ընէր երկաթեայ շղթաները, կախազանները: Բնաջինջ պիտի ըլլային պատերազմի սերմերը: Ամէն մարդ ներքին շատ աւելի ահաւոր

կուլուով զբաղած՝ պիտի շխորհէր մարդ կոտորել, ազգեր ոչնչացնել :

Դիւրին է ըմբռնել սիրոյ եւ անձնագոյութեան վճռական դերը հոգւոյ անհատական եւ ընկերական մշակոյթին համար : Իսկ այն՝ զոր կոչեցինք անձնագէտ խոնարհութիւն, որ հիմն է նարեկի ի խորոց սրտի բխած եւ Աստուծոյ ուղղուած խօսքերուն ու խորհուրդներուն, այն՝ որ անոր ամէն մէկ պարբերութեան, հասաչանքին, ամէն մէկ հոգեղնին ակնարկին կ'ընկերանայ առանց միշտ ուղղակի յիշուելու — այն խոնարհութիւնը պիտի գտնէ՞ ամէնուս հաւանութիւնը՝ իրրեւ էական տարր ու ազգակ հոգւոյ մշակոյթի :

Բաղմամբիւ ու բաղմակողմանի են նախադաշարումները անոր դէմ : Նիշէէն սկսած մինչեւ... Ի՞նչ հարկ անուններու : Պիտի ստիպուէի դժբախտարար հայ անուններ եւս յիշել, որոնք ուրիշ տեսակէտէ մեզի թանկազին են : — Խոնարհութիւն : Ո՞ւր թողունք մեր սաւառնակներն ու տեսակ մը ամենակարողութիւնը, ամենուրեքութիւնը : Ան կը կատեցնէ իմացականութիւնը. կը խափանէ թռիչքը երեւակայութեան : Ան ոտնակոխ կ'ընէ մարդկային արժանապատուութիւնը ու իրրեւ դադափարական կը հռչակէ՝ ստորնութիւնն ու ստրկութիւնը :

Որքա՞ն թանձր տգիտութիւն : Խաւարամա՞ծ կուրութիւն ամենատարրական ու փայլուն արժէքի մը հանդէպ — այս լուսայորդ դարուն մէջ : Ահա սրտուղը՝ արտաքին մշակոյթի, խանձոց ճառագայթներու :

Պիտի չդիմեմ նարեկի հեղինակութեան : Զի փքոցուսոյց, սոնք ու ինքնահաւան մարդիկ — թէեւ ըլլան հայ — պիտի չզեղեւին արհամարհել զայն իրրեւ միջնադարեան արտադրութիւն, որուն վրայէն յաղթական ժամանակը վաղս՛ւյց է կոխած անցած :

Ուրեմն ուշադիր ըլլանք Auguste Comptեի. «խոնարհութիւնը՝ ուղիղ դնահատումն է ոյժերու եւ արժէքներու, առանց երեւակայական յաւելումներու կամ յապաւումներու : Այս խոնարհութիւնն անհրաժեշտ մաս է իսկական մշակոյթի՝

քանի որ կա՛յ մարդու ինքնահաւան, անձնահաճ հպարտութիւնն ու սենայնամտութիւնը, որ եթէ չսահմանափակուի՝ սմեկայն ինչ քանդելու ի վիճակի է»։ Խոնարհութիւնը ճշմարտութիւնն է՝ անհատին արժէքներուն մերձեցուած։ Իսկ այդ արժէքները որքա՛ն փոքուն են հանդէպ Գաղափարականին։ Անսահմանին արժէքները դիտել — որով միայն հողին կը խորանայ ու կը ճոխանայ — զմարդ ի հարկ է կը մղէ դէպի խոնարհութիւն եւ համեստութիւն։ Միայն ստապաշտ մարդիկ անձնատուր չեն ըլլար ճշմարտութեան, զի անձնատուր են ամբարտաւանութեան, փառամոլութեան, որ հեռի, շատ հեռի՛ է հողոյ մշակոյթէ։ Բաց աչօք զննեցէք ժամանակակից պատմութիւնը։ Դիւրին է նշմարել թէ ինչ աւերներ կը գործէ ամբարտաւանութեան բարբարոս հողին՝ ապրելու, պետութիւններու եւ մարդկութեան մէջ։

* * *

Վերջացնենք։

Ի՞նչ կը պակսի մեզի։

Իմացական ո՞յժ։ Երբեք չէ պակասած։

Գեղարուեստական կարողութիւնն՞ր։ Մուսաները միշտ ժպտած են մեզի։

Հարստութի՞ւն։ Միլիոննե՛ր կը հոսին հայ կրթական հաստատութիւններու համար։

Ոչ, այդ սմէնը չեն պակսեր մեզի։

Մեզի կը պակսի՝ Սէր, որ արտաքին մշակոյթի տարրները հաւաքէ, դուզէ, կցէ, շաղախէ։

Մեզի կը պակսի՝ Անձնադէտ խոնարհութիւն, որ յանձն առնու դասաւորում, վերնախաւերու եւ ստորնաչերտերու համերաշխ ընդխառնում, որ ծանրացնէ արժէքին ներքին կշիռը եւ ոչ թէ սին փառքի արտաքին շուքը։

Մեզի կը պակսի՝ Անձնադուստ կեցուածք կրքերու դէմ, որ կործանարար ոյժերը փոխէ շինարար ոյժերու, կրօնի եւ բարոյականի յաւիտենական եւ միակ մարդավայել խաղաղութիւնը իրադործէ մարդու հողոյն եւ մարդկային ընկերու-

թեան մէջ: Սանձէ չարամէտ ամբոխաւար ոյժերը ու կրկնա-
պատիկ սաստիկութեամբ բարւոյն ծառայէ:

Այս կը պահսի՛ Ի. դարու մշակոյթին, ու նաեւ մեզի,
ցորչափ որ նաեւ մերն է ան:

Ուստի՛ ի՞նչ ընեմ ձեր լեզուն, ձեր դիրքը — երբ անով
մշակոյթին սիրտը կը խոցուի — սէրը:

Ի՞նչ ընեմ ձեր բազմապիսի կարողութիւնները — ճար-
տարարուեստ, գեղարուեստ, սաղմադիտութիւն — երբ կը
պահսի խոնարհ ու ճշմարիտ անձնադիտութիւնը, եւ ամէն
մարդ գլուխ կը ջանայ բլլալ, ու ոչ ոք սրունք ու բազուկ:

Ի՞նչ ընեմ ձեր ոյժերը — տնտեսական, կուսակցական,
կազմակերպչական — երբ կը պահսի անձնազուսպ կամքը,
եւ ոյժերը կը դորձածուին դիրար չէզոքացնելու, տկարաց-
նելու, կործանելու:

Սիրալի՛ մշակոյթ:

Բ.

1915Ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՕՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽԻՂՃԸ

«Աժէն Հոյ կարող էր սցօր ազահով եւ երջանիկ ազրիլ պոյմանով, որ հրաժարէր Գրիտտօսի Աւետարանէն եւ ընդունէր կիսալուսինը:»

Օ՛ կոննոր:

Ասղարթախիտ, պողազարդ ծառ մըն էր հսկայ: Խորարձակ արմատները մխուած էին երկրի ծոցը: Հաստաբետ բունը՝ դարերու պողպատեայ խաւերէն կը բաղկանար եւ կը կրէր տարածուն, հովանաւոր ճիւղեր, բարունակներ, ստեր:

Անոր բաղմազարեան կեանքը հարուստ էր յեղափոխութիւններով: Տեսած էր կեանքի դարունը: Ունեցած տօթագին ամառներ: Սէզ վազաթին վրայէն բազմիցս փչած էր ձմեռնային սառնասառն բուքը: Վիթխարիներ արմատախիլ եղած էին իւր շուրջ: Իսկ ան կը հետէր դարերու, բնութեան, մարդկան: Միշտ կանգուն էր ու խրոխտ:

Բայց ահա նոր մրրիկ մը՝ կատաղի: Թուխոյ ամպեր, փոթորկայոյզ շանթընկէց, կուտակուեցան անոր վրայ: Գոռաց երկինքը, կայծակ թափեց անինայ. հողմը փչեց սաստկաշունչ: Յնցուեցաւ արմատուստ լեռներու իշխանը: Ճոնչեց մոնչեց զայրազին — ու դալար մեծամեծ ճիւղեր բաժնուեցան ինկան: Տերեւներ, որոնք վեհ վազաթիւ կը վարդարէին զեղապանծ, թափեցան ու ծածկեցին ծառին արմատները, կարծես՝ երակները առողջ ու կենսունակ պահելու բնազդական մղումով:

Սուգ զղեցան հարազատները: Ժահր պոսթկացին, նղովք կարգացին անսիրտ անզայ ամպրոպներուն դէմ: Անհաշտ ատելութիւն երգուան ճղակոտոր հովին ու կայծակին:

Փռթորիկը կ'անցնի: Արեգակը վերստին կը ժպտի բազմախոց արիւննաթաթաւ հսկային: Արժատները աւելի խորերը կը մխրճին: Նոր կանաչութեամբ ու թարմութեամբ կ'ողողուի ծառը: Նոր աւիշ շրջան կ'ընէ անոր երակներուն մէջ: Աւելի առողջ եւ աշխոյժ, տոկուն ու ճկուն, կը ցցէ ան դազաթը՝ դէպի երկինք:

Ազո՞յ թէ ցնծութեան զրդիւ է այս, յաղթութեան՞ թէ պարտութեան նշանակ:

* * *

Ի՞նչ օգուտ գտնադի լացէն եւ անարի ողբէն: Նահատակներու յիշատակը պէտք է մեզ թելադրէ դազափարներ, ստեղծէ արամադրութիւններ, որոնք վայել ըլլան անոնց դիւցաղնութեան:

Բունն է ցանկութիւնը մարդկային սրտին ըլլալու հզօր եւ անմահ, բայց տկար է անհատը եւ վաղանցուկ: Ուստի կը մղուի մարդ՝ անհատներու միացումով ստեղծելու բարոյական-իրաւական անձ մը եւ զա՛յն օժտելու այն կատարելութիւններով, որոնցմէ զուրկ է անհատը:

Բարոյական անձը ունի կեանք, մարմին ու հոգի: Ան կը խորհի, կը սիրէ, կը զգայ, կ'աճի, կը նուազի: Լաւագոյն իրականացումն է ոյժի եւ անմահութեան, զի ոչ լոկ գումար, այլ բաղմատակունմն է անհատական կամքերու եւ կեանքերու:

Ձուրկ չէ բարոյական սկզբունքներէ: Ունի ատակութիւն՝ փայլելու անբիծ բարոյականով, ստանալու յարգ ու վարկ, բայց ունի նաեւ ազատութիւն՝ ցեխով շաղախելու բարոյականն ու պատիւը:

Ունի բարոյական, սպա՛ս ունի նաեւ պարտադրիչ հրամայական մը. խիղն:

Մարդկային էութեան խորքերէն բխող ճայնն է դա խորհրդաւոր, որ հակառակ մեր կամքին, հակառակ մեր իղձերուն՝ կը գոռայ, կը սաստէ, կը խայթէ, կը տանջէ, եւ կամ՝ կը սիրաշոյթ, կը դրուատէ, կ'երջանկացնէ:

* * *

Ազգը հարադատադոյն մէկ ձեւն է բարոյական—իրաւական անձի :

Ան եւս կը ծնի, կը դարգանայ, կը յառաջադիմէ կամ կը յետադիմէ : Հարուստ է մտքի եւ իմացականութեան օժիտներով . ատակ է կամքի ու սրտի ամենարուսն շեղումներուն : Ունի իւր խիղնը — ազգային խիղն :

Ազգի մը բարգաւաճումն ու բարօրութիւնը մի՛ ընծայէք բիրտ ոյժի կամ սոսկ իմացականութեան՝ իրրեւ արդիւնադործ բաւական պատճառի : Կը հերքուիք պատմութենէ : — Ազգային խղճի՛ն կը պատկանի վճռական ձայն ու դեր : Ան կրնայ խղզել, ոչնչացնել — կրնայ կազդուրել, փթթեցնել : Թերթեցէք պատմութիւնը, եւ ազգի մը Ոսկեդարը՝ հանրային անբիծ խղճի գեղիթով մատնանշուած եւ արդիւնադործուած պիտի գտնէք : Եթէ մթաղնի արատաւորութի խիղճը, կորանցընէ իւր անաղարտ յտակութիւնը, կը քանդէ, աւերակներու կը վերածէ չէն, մեծազօր պետութիւններ :

Հայ ազգն ալ ունի իւր խիղճը : Արդիւնքն է աստուածատուր բնատուր հոգեբանութեան, ընկերական խոբունմներու, կրօնական ու պատմական տուեալներու, հաւաքական ոգորումներու : Անոր մէջ դարեր, սերունդներ խտացած են : Անոր վրայ աշխատած են թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ աշխարհական պետեր, թէ՛ ազատօրեարը եւ թէ՛ շինականը, թէ՛ սուրի եւ թէ՛ խաչի պաշտօնեան : Ազգային խիղճը մենաշնորհը չէ այս կամ այն կուսակցութեան, դասակարգին : Զէ մենաշնորհը մտաւորականներու, եւ ոչ ալ անմատչելի սրբանոցը հոգեւորականներու : Ան ցեղինն է : Ազգին, միաձոյլ միազանդ ազգին խիղճը :

* * *

Ի՞նչ է բովանդակութիւնը ազգային այդ խղճին :

Բացէք մեր ազգային յիշատակարանները : Փոխադրուեցէք դարէ դար, նահանգէ նահանգ, անցէք արքունիքէ արքունիք, ոստանէ ոստան . այցելեցէք քաղաքներն ու գիւղերը, տաճարներն ու տները — եւ ամէն տեղ պիտի գտնէք հայ ազգային խղճի բովանդակութեան ոսկեքանդակ խորհրդանիշերը :

Կրօն ու Հայրենիք, Պատիւ եւ Ազատութիւն: Ահա բո-
վանդակութիւնը Հայ Ազգային խղճի:

Կրօն — սէր Աստուծոյ, Առաջին Պատճառին:

Հայրենիք — սէր սրբորոցի:

Պատիւ — սէր ջինջ օղոյ եւ մաքուր շրջապատի:

Ազատութիւն — սէր օգնասուն դազաթներու եւ անկաշ-
կանդ աճումի:

«Կեալ եւ մեռանել ի վրայ կրօնի եւ հայրենեաց, ի վերայ
աշխարհին եւ ընտանեաց:»

Զայս կը յեղյեղեն մեր դասական եւ ոչ-դասական հեղի-
նակներն անխտիր:

Այս է շողշողուն աստղը, որ փայլեցաւ միշտ հայ երկնա-
կամարի վրայ՝ ի հեճուկս զայն նսեմացնելու հսկայական ձեռ-
նարկներուն: Այն միլիոնաւոր հրոսակները, որոնք զուտ
տուած են մեր մայր հողէն ներս — ըլլան անոնք սեմեան կամ
քամեան ցեղեր, օտարալեզու եւ օտարակրօն կամ ցեղակից ու
կրօնակից — ամէնքը մէկ նպատակ հետասնդած են խելայե-
ղօրէն. թաղել լուսապայծառ ջահը, բժաւորել ազգային
խիղճը, անհետ ջնջել կրօնը, դերեզմանի փոխել չէն հայրե-
նիքը. պղծել պատիւը, չղթայակապ կապտել ազատութիւնը:
— Բայց չեն յաջողած: Վրժած է ծրագիրը դիւային: Հրոյ,
ջրոյ, սրոյ ու արեան մէջէն անվթար անչէջ դուրս եկած է
ազգային խիղճը:

Իսկ անձամ: Կ'ապրի՞, կը շնչէ՞ ան: Կը ցոլա՞յ, կը փող-
փողէ տակաւին:

Այո՛:

Ազգային խիղճը, կրօնի եւ հայրենիքի չքնաղ բիւրեղա-
ցումը, պատուոյ եւ ազատութեան ազամանդեայ խտացումը,
սրբազան աւանդը մեր դիւցապն նախնեաց — ան այսօր ալ չէ՛
խոնարհած իւր բարձրութենէն, չէ տուժած իւր փայլը, լու-
սափսոգի է եւ սպիտակափառ:

Բայց որո՞ւ շնորհիւ: — Որո՞ւ շնորհիւ է որ կրնանք տա-
կաւին բարձրիլուխ շրջել երկրի վրայ, կրնանք պահանջել
յաղթութեան դափնի, անդորրութեան եւ խաղաղութեան
ձիթենի:

Շնորհիւ երկու միլիոն նահատակներու, որոնք իրենց արիւնով ուսուցին հայ ազգային խիղճը, որպէս զի չհասնէր անոր ազտ ու բիծ, չնուազէր ճաճանչեղ սպիտակութիւնը՝ անփոխարինելի հարստութիւնը ցեղին:

Եթէ մեր նահատակները հրաժարէին տոհմային այդ հարստութենէն, եթէ դաւաճանէին կրօնի եւ հայրենեաց, ուրանային պատիւ եւ ազատութիւն, եթէ ուրեմն մահու հարուած տային Հայ Ազգային խղճին — այն ատեն, այո՛, պիտի չունենայինք արիւն-արցունքի ծով մը, պիտի չունենայինք սոմայի, քարուքանդ հայրենիք, պիտի չունենայինք հողեխուով աղէխարչ բանակները որբերու, պիտի չունենայինք թշուառացած անճիտուած դերդաստաններ — դեռ ի՞նչ ըսեմ — պիտի չունենայինք անթիւ անհամար թափառականներ, վախստականներ, աքսորուածներ, պանդուխտներ, այո՛, պիտի չունենայինք: — Բայց, աւա՛ղ, այն ատեն պիտի չունենայինք նաեւ ազգ, պիտի չիջանէր Լուսաւորչայ կանթեղը. խեղդամահ պիտի ըլլար ա՛յն խիղճը, որ զիմացած էր աշխարհագրորդ փոթորիկներու, որ իբր անասան ժայռ՝ փշրած էր ահեղածուրի ալիքներ: Պիտի ապրէինք, թերեւս նիւթապէս հանդիստ, բայց պիտի հեծէինք՝ ծանրաբեռնուած արդար անէծքովն անոնց, որոնք ի սէր այդ խղճին չէին խուսափած դերազոյն գոհերէ: Պիտի ապրէինք թերեւս մեր ցանկացած հողին վրայ, բայց զրկուած այն օրհնութենէն, որուն՝ մեր նախնիք արիւնախառն քրտինքով արժանացած էին: Պիտի վայելէինք թերեւս մեր սիրելիները, բայց անոնց ներկայութիւնը պիտի սրէր ի մեզ գիտակցութիւնը վատանչանի եւ մասնչի, պիտի չեշտէր սա չարարատ համոզումը, թէ մենք այլեւս չենք Լուսաւորչի, չենք Սահակ-Մաշտոցի: Մէկ խօսքով, պիտի ապրէինք, բայց պիտի ապրէինք յուսակաւոր, յուսաբեկ, արհամարհուած ազգերէ, դատապարտուած պատմութենէ, երբ ու տատան նման կայսնի, ամէն կողմ տանելով դաժան խայթը, անխառուհակ խղճի խայթը, որ լսելի պիտի ընէր իւր ահարեկիչ ձայնը վրէժխնդիւր. Ո՛վ Հայորդի, ո՞ւր է, ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ ըրիր կրօնդ, ազգդ, պատիւդ, ազատութիւնդ:

* * *

Սակայն փա՛ռք մեր անմահ նահատակներուն :

Իրենց արիւնով ընկղմեցին այս դժնեայ հնարաւորութիւնները :

Նախանձելի ենք :

Անստուեր է հայ խղճին փոյլը : Աւելի՛ շլացուցիչ է, ներկուած ու սրբուած բաղմարիւր նահատակներու արիւնով :

Ահաւոր երկընտրանքի մը առջեւ կը դանուէինք ազդովին . կա՛մ ապրիլ՝ մահացնելով կրօն, հայրենիք, պատիւ եւ ազատութիւն, եւ կա՛մ արիւնիլ :

Արեան ծովի փոխուեցաւ հայրենիքը — ու փրկուեցաւ թէ՛ աղբ թէ՛ խիղճ :

Ու վերստին իրականացաւ հին ճշմարտութիւնը, զոր Գր. Լուսաւորիչ կը ծանուցանէր՝ հեթանոս թագաւորին ի խրատ . «Ձէ՛, կ'ըսէր, չէ՛, նահատակներու արիւնով ազդ ու կրօն չեն ջնջուիր : Անոնց արիւնը չի նմանիր ապականիչ աւազատարաիի ու կարկտի, այլ պարարտ անձրեւի մը՝ արիւնով ամոքուած : Թափեցէ՛ք արիւնը նահատակներու — հողը կը բեղմնաւորէք ի փրսս ձեր : Սերմեր կը ցանէք, համակ կեանք եւ ոյժ : Որքան հնձէք, այնքան աւելի կ'աճինք» :

Մեր նահատակներու արիւնը մեր սերմն է, մեր ողին է, մեր կեանքն է :

Յորչափ կայ կորսիլը նահատակուելու, աղբին վիճակը ապահով է, զի անայլայլ կը մնայ Հայ ազգային խիղճը իւր պանծալի բովանդակութեամբ :

Այս է նահատակներուն կատարած դործը :

Անոնք փրկեցին հայ ազգային Խիղճը :

ՄԵՐ ՊԱՐԾԱՆԻՔ

Չեմ ուզեր վերաւորել փափուկ սրտեր: Չեմ ուզեր բիրտ եւ անզգայ երեւալ արեան եւ արցունքի հանդէս: Բայց կը համարիմ, թէ Ապրիլեան ազդային այս Տօնը թօթափած է կամ պէտք է թօթափէ իւր սղակիր նկարագիրը:

Ո՞վ կրնայ ժխտել, որ երբ Հայ Ժողովուրդը վաթսունու-վեց հազար արիներով բախտորոշ ճակատը մղեց դէնին դէմ, երբ արիւնեցան ծաղիւռէտ դաշտեր, լեցունեցան դիակներով կանաչապեղ մարգեր, երբ խոցուածներու հոնդիւնը օդը կը թնդացնէր ու կը հեծեծէին կարեւիէր մարտիկներ — ո՞վ կրնայ ժխտել, որ բնական պահանջ է իրաւունք էր հարազատներու լացն ու կոծը, սիրելիներու սղրն ու աղիոգորմ արցունքները:

Նւ սակայն, կը դիտէ Նզիշէ, է. 97, Ժողովուրդը չէր սղրար յուսահատ. հեծեծանք ու հառաչանք արտաքսուած էին՝ իրրեւ նախատինք դիւցազանց: Տիրող տրամադրութիւնը, որ կը թափանցէր մինչեւ ամենախոնարհ խաւերը, յաղթական էր ու ցնծալից, զի դիտէին, ամէնքը, կը տեսնէին «զյոյսն ինդալից» — պտուղն այդպիսի մահուան, փառքն անանց:

Չլանք, եղբայրներ, կը քաջալերեր ուրիշ ազգայեա մը, տասնուվեց դար յառաջ (Բուդ., Գ, Ժա), շաւաղենք մեր դիւցազները: Անոնք չինկան աննպատակ, ապարդիւն: Ինկան — ու անոնց փառքը ոչ ոք կրնայ խլել:

Այդպէս է:

Փառքեր ու պարծանքներ կան, որոնց հասցնող միակ կամուրջն է մահը:

Պտակներ կան, որոնք կը նուիրուին ոչ թէ ըմբիշին, որ իւր դուճն է դրած անմեղի կուրծքին, այլ անոնց՝ որոնք իրենց մարմինն ու հոգին, կեանքն ու յոյսերը կը նետեն — ո՛չ դէպի դերեզման, դազազ, այլ — կապուտին, աստղերուն, դէպի նահատակութիւն:

Անոնց երկրաւոր կեանքին վերջակէտը չեղաւ փափուկ անկողիններու ճղնաժամը, զառամած ծերութիւնը, տխրոճ հիւանդութիւնը: Առաքինութիւն եւ զազափարական եղան վերջակէտ: Պանծալի վերջակէտ:

Գնահատելու համար այս պարծանքն ու խոկական յաղթութիւնը, հարկ է վեր բարձրանալ նիւթէն ու սուտէն. հարկ է լքել ստորնաքարչ խորշերը եսին ու հաճոյքին:

Եթէ մեր դեռափթիթ կոյսերն ու երիտասարդները իրենց ճակատին վրայ գրած չըլլային համեստութիւն ու պատիւ. եթէ մեր մայրերն ու հայերը իրենց նշանարան ընտրած չըլլային անասան հաւատարմութիւն՝ ցմահ. եթէ մեր կղերը իրեն կորզախօս չունենար անխարդախ հաւատք, ու եթէ ամբողջ բոլլը նահատակներուն կեանքի իմաստը չլինտուէր զազափարապաշտ սիրոյ եւ զոհոյութեան մէջ, այսօր պիտի սպրէին, պիտի վայէին:

Բայց անոնք չուրեցին դաւաճանել, մատնել, ուրանալ, եւ արեան ճապաղիքով անցան ու գացին:

Մահ կը կոչէք այդ երթը:

Զաղանք կը կոչեմ ես: Փառապանծ չու յաղթողներու:

Երեւութեան էր պարտութիւնը, խոկական է յաղթութիւնը:

Բոպէական էր մահը, յաւիտենական է կեանքը:

Ոչ մի ժամանակ, ոչ մի տեղ զազափարականներ սպանուած են նիւթական դէնքով, մարմնաւոր մահով:

Արիւնաներկ դաշոյնը ստաքինութեան բոյրերը կը ցրուէ համասփիւռ: Մահկանացու կեանքին վրայ անմահութեան կնիք կը դրոշմէ:

Քսան տարի յառաջ հոսող արցունքները այսօր բիւրեղացած՝ անմահներու փառքը կը ցոլացնեն շողջողուն:

Գազանները մարդակերպ՝ որոնք սուր ճօճացուցին դուրկ են պարծանքէ: Դարերը պիտի չկարենան ջնջել արիւնուոլտ մարդակերի արատն անոնց ճակատէն:

Իսկ մենք կը պարծինք մեր նահատակներով:

Անոնք իրենց ջրամոյն, զազանակուր սսկրոտիններով զազափարի նորազդի կոթողը կանդնեցին:

Ապրիլեան Սգառօն :

Փառքի տօնը իրենց մահով անմահներուն :

Անհրաժեշտ է սլալ ու ողբալ : Մեզի՛ ուղղենք սուղն ու ողբը , եթէ անոնց զիւցազնական արիւնը մեր երակներուն մէջ սառած՝ ոտնակոխ կ'ընենք այն արժէքները , որոնց համար անոնք նահատակուեցան :

Երբ անոնց յիշատակը չզտնէ կենդանի արձաններ հարազատներուն մէջ , երբ անոնք չկարենան տալ մեզ աւիւն — այն ատեն՝ անոնք անմահ , մե'նք մեռած ենք անխառունակ կեանքով :

Անոնք մեր փառքն ու պարծանքը , մենք անոնց ամօթն ու նախաթի՞նքը :

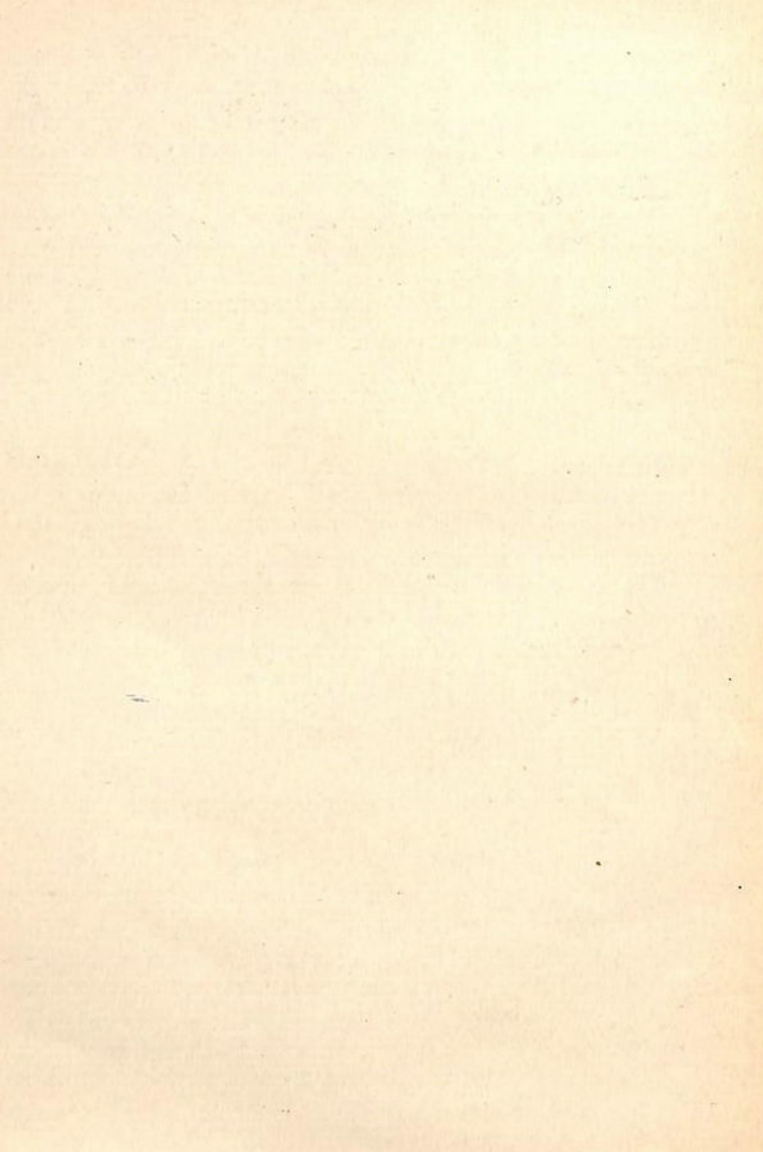
* * *

Մեր կոյսերուն եւ երիտասարդներուն ճակատները պսակուած են նոյն համեստութեամբ ու պատուով :

Մեր հայրերն ու մայրերը ուխտած են նման հաւատարմութիւն անսասան :

Մեր կղերը կանգնած է հաւատքի նոյն աներեր ժայռին վրայ :

Առ այս՝ նահատակները բուն խրախոյս են մեզ :

Գ.

ՄԱՅԻՍ 28

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Դարձեա՞լ սուղ ու կոծ, դարձեա՞լ լաց ու կական:

Դիւցաղներու յաղթական երգե՞րը կը թնդացնեն օդը թէ՛ պարտուողներու կորիկօր նահանջի քսքսուքը պիտի լսենք:

Դէպի ս՞ուր յառած են ձեր աչքերը:

Դէպի ե՞տ — դէպի առա՞ջ — թէ՛ կը թաթաւիք ներկայի սիղմով:

Ներկա՞ն: Անչափելի, անկշտելի փթիթ մըն է հանդէպ հոլովոյթին տարիներուն՝ որ անցան, եւ տարիներուն՝ որ պիտի դան: Կարձես իրական է միայն ինչ որ անցած է եւ որ պիտի դայ: Իսկ ինչ որ մենք կը կոչենք իրականութիւն՝ հազիւ ունի զոյութիւն, զի կը չքանայ յեղակարծ: Համատարած ծովերը անցածին եւ դալիքին — անոնք են որ իրական, պիւրկ սեղմումով կը խղզեն ներկան:

Նայեցէք դէպի ետ: Անցեալի ծովի մէջ ցցուած է դրօշն անկախութեան:

Նայեցէք դէպի առաջ: Ապագայի ծովէն կը բարձրանայ դրօշ մը անկախութեան:

Այլ դրօշներուն ի տես, որոնք երկու են եւ մէկ, մեր երկը այսօր յաղթական պէտք է ըլլայ: Աւերակներու սղաւոր ու ցաւատանջ Տիկինը՝ թող այսօր, օր մը միայն, սրբէ աչքերը, հաղնի զգեստներ տօնական, զի իւր զաւակները դարաւոր երկունքի եւ պայքարի համեղ պտուղը կը մատուցանեն իրեն. Անկախութի՛ւն:

* * *

Յաղթութիւնը պատերազմ կ'ենթադրէ . իսկ պատերազմը արատն է մարդկութեան, երբ ան հողը արիւնով կը ներկէ, ընտանիքներ կը փճացնէ, քաղաքներ կ'աւերէ՝ յաղուրդ տալու համար կը քերու, ընչաքաղցութեան, փառասիրութեան, նախանձի: Բայց պատերազմ՝ պարտադրուած եւ ի սէր ինքնապաշտպանութեան. պատերազմ մը՝ որուն նպատակը չըլլայ ընկերը զրկել եւ ինք զինքն ընդլայնել, այլ՝ ի՛ւրը պաշտպանել, տէր դատնալ զարեբու եւ սերունդներու աւանդին — նուիրական է այդպիսի պատերազմ մը:

Սարկամիտ, վառչուէր է այն ազգը, որ չունի կորովը նման պատերազմներ մղելու: Ու յաղթութիւնը՝ որ այդպիսի պատերազմներով կը կանդնուի, դերազանց յաղթութիւն է: Զի դժուծ, անսիրտ եւ անզղայ են մարդիկ ու ժողովուրդները, երբ ցուրտ ոսկի եւ հող ձեռք բերելու համար արիւնահեղութեան կը դիմեն: Փառահեղ են մարդիկ ու ժողովուրդները, եթէ օրինաւոր անկախութեան տիրանալու համար իրենց արեան անդամ չեն ինայեր:

* * *

Մարդու յատուկ է ազատութիւն: Անով է որ կարող ենք որոշում ու վճիռ տալ մեր գործերու մասին, վարել «Այո»ին կամ «Ոչ»ին: Ան կը մղէ զմեզ մեր լուսով ու խզնով առաջնորդուելու, տէր ըլլալու մեր կեանքին ու կերտելու մեր ապագան: — Մանկութիւնը մերկացած անհատը կը պահանջէ իւր ազատութիւնը, չի հանդուրժեր խանձարուրք ու կալուկապ: Պէտք է անկաշկանդ տեսնէ ձեռք ու ոտք, պէտք է գանոնք ըստ կամի շարժել ու գործածել կարենայ, ապա թէ ոչ կը նախընտրէ կտրել նետել այն բազուկը, որ իրեն հնազանդելու փոխարէն՝ շղթայի մը ստրուկն է դարձած: Ինչ որ տղուն համար կեանքի սրտման է՝ չափահատին համար կը նշանակէ դերութիւն: Չափահասը կ'ըմբռնէ, որ իւր անհատականութեան էական մասն է ազատութիւնը, իւր կատարելութիւնն ու պսակը: Ազատատենչ մարդը ձեռք բերելու համար իւր ազատութիւնը ամէն վտանգ կը դիմադրաւ: Նկուղներու պատերը կը կրծէ ատամներով, կը քանդէ եղունդնե-

բով. վար կը նետուի աշտարակներէ. զնդակներու, բոցերու, հեղեղի ընդ առաջ կ'երթայ. ոչինչ կ'երեւայ իւր աչքին, քանի շղթայուած կը տեսնէ իւր ազատութիւնը, մարդկային արժանապատուութեան էութիւնն ու փաստը: Ի սէր ազատութեան եթէ կեանքն իսկ տուժէ՝ զոհ է, զի ստրկութիւնը բարոյական մահ է, աւելի ճնշիչ, թշուառացուցիչ քան մարմնական մահը՝ ազատօրէն ընդզրկուած:

Անհատական այս ազատութիւնը՝ բնական հիմն է ազգային, սկտական անկախութեան:

Երբ բազմաթիւ սոցիալականներու լրացումով ծաղում կ'առնէ ազգ մը, անհատական «Ես»ը կ'ընդլայնի, կը լսոյն սահմանափակ եզրները անհատին ու՝ շահերու, նպատակներու եւ դաշտափարականի դուրսում կը կազմուի ազգային-բարոյական Ես մը:

Ազգն ալ կ'ունենայ իւր մանկութիւնը, կը հանդուրժէ որսորցի, չի զգար խանձարուրքի սեղմումը: Կը փորձէ թէ եւ շարժել ձեռք ու ոտք, բայց եթէ չյաջողի, եթէ բախի տէրերու կամքին՝ չ'ըմբոստանար, զի կը սպակոխ չափահաս Եսը, ինքնազիտակցութիւնը, որով ըմբոստութեան հուրը կ'արծարծի ու կը բոցավառի:

Սակայն կու գայ նաեւ ժողովուրդներու չափահասութեան վայրկեանը: Նման անհատին՝ կ'աճին, կը զարգանան անոնք. աչքերը կը բացուին լուսոյ, մտքերը ճշմարտութեան: Ու երբ հնչէ արբունքի եւ կտրիճութեան ժամը, ժողովուրդը անկախութիւն կը գոչէ նոյնքան սախով եւ անընկճելիօրէն որքան անհատը՝ ազատութիւն:

Ու մինչ անհատը չա՛տ սահմանափակ է ժամանակով եւ կրնայ փոխանակ ազատութեան միանգամ ընդ միշտ կորուստի եւ ստրկութեան մատնուիլ, ժողովուրդները կրնան տոկալ ու սպասել դարեր: Կրնան նուաճուիլ ու նուաճել, տարուբերիլ անկախութենէ՝ ստրկութիւն, եւ ստրկութենէ՝ անկախութիւն, առանց երբեք մարելու կրակը անկախութեան: Ան կը պահուի յանթեղի հակառակ դարաւոր բռնութիւններու: Հրարխանման է այդ կրակը, որ կրնայ դարերով լուռ մնալ,

իւր անեղ ոյժը չզրացնել: Բայց օր մը՝ դարերու կուտա-
կումէն խտացած եւ սաստկութեամբ բիւրասպատկուած՝ կը
սրտթկայ, կը ժայթքէ ու կը դանձ ազատութիւնը ցանկալի:

Ինչո՞ւ տենչալի է այդ անկախութիւնը:

Զի անով կրնայ ժողովուրդը վայելել իւր հայրենիքը,
որուն վրայ տիրական իրաւունքներ ստացած է իւր քրտին-
քով, ճարտարութեամբ, ոյժով ու խելքով: Անով միայն ի վի-
ճակի է՝ ապահովել իւր գոյութիւնը, բարձրացնել կեանքի
մակարդակը, բարելաւել տնտեսական ու մշակութային սոց-
մանները: Անով միայն կրնայ ստեղծել օրէնքներ, որոնք հո-
վանաւորեն, պաշտպանեն ազգին մարմնաւոր առողջութիւնը,
հոգեկան բարօրութիւնը. կրնայ սուր ճօճացնել անոնց դէմ,
որոնք կը դաւաճանեն իւր մարմնոյն կամ հոգւոյն, ներկային
կամ ապագային: Անկախ ազգ մը կարող է կազմել բանակ,
պաշտպանել հպատակներն ու սահմանները, ներշնչել վստա-
հութիւն բարեկամներու, պատկառանք ու վախ՝ թշնամիներ-
րու: Ազգը անկախութեան կը ձգտի, որպէս զի ազատ է իւր
արժէքները օտարին քմահաճոյքէն ու շահադիտութենէն: Ան-
կախութեան ծոցին մէջ է որ թոխք կ'աւնուն գիտութիւն,
զեղարուեստ, կրօն ու բարոյականութիւն:

Անկախութեան ձգտումն այնքան նուիրական, բնական
տրամաբանական անհրաքելի իրաւունք է, որքան ինքնա-
պաշտպանութիւնը, ապրելու իրաւունքը:

Ու ժողովուրդները՝ միայն ի սէր անկախութեան ձեռք
կ'առնեն դէնք: Այս կամ այն բանաւորը, աշխարհակալը կրնայ,
այո, անձնամոլ, փառամոլ նպատակներով ազգերը պատե-
րազմի մղել: Բայց երբ ազգ մը ինքնարեւարար ոտք կ'ելլէ,
կը սրայքարի, զիտցէք որ հոն գոյութեան եւ անկախութեան,
ապրելու կամ մեռնելու հարց կայ:

Ազգերու իսկական պատմութիւնը կը սկսի անկախու-
թեան ձգտումէն: Անկէ յառաջ մրախող մանկութիւն է,
երազային, որորոցային վիճակ: Հազիւ կ'արթննայ ազգային
ինքնագիտակցութիւնը, իսկոյն կը խլրտի ազատութեան

տենչը, ու կը սկսի արիւնային խաղը պատմութեան բեմին վրայ:

Այսպէս եղած են աղբերը:

Պիտի զլանայի Հայուն չափահաս, ինքնազխտակից աղ-
պութիւն, եթէ յայտնարեամ չըլլար անկախութեան ձգտումը:

* * *

Արդ հիմայ՝ ակնարկ մը դէպի ետ:

Ի՞նչ կը փնտռեն այն բազմութիւնները, որոնք հնդկական
լեւնադաշտերը թողուցած դէպի արեւմուտք կը շարժին,
երկրէ երկիր կ'անցնին, փորձի կ'ենթարկեն Թրակիան,
Փոխլիան: Արբունք հասած ժողովուրդ է: Արիւնը կ'եռայ
անոր մէջ: Հայրենիք կը փնտռեն, ուր կարենան արմատ ձգել,
ուռճանալ, ճիւղաւորուիլ, պտղազարդուիլ: Հայրենի՛ք —
առաջին պայմանը, հում նիւթը, արուեստագէտին կոշտ քարը:

Կ'ունենան Հայրենիք: Հայաստան: Լեզու: Ճարտարա-
բուեաւ: Հայ բարք:

Բայց այս ամէնը ենթակայ են վտանդի:

Կը սկսի զինաշարժ: Արարատի շուրջ դէնքեր կը շառա-
ջեն: Ի՞նչ կը փնտռէ հայ բանակը իւր հեծելազնդով ու հե-
տեւակով:

Անկախութի՛ւն:

Փոթորիկ փոթորիկ կը յաջորդէ:

Կ'անցնի Ասուր — կ'անցնին Կիւրոս ու Դարեհ — կ'անց-
նին Աղեքսանդր ու Անտիոքոս:

Հայերը անկախութեան կը ձգտին:

Կը հնչէ պատմական ժամը:

Արտաշէսեան հարստութիւն:

Հայն սկսաւ վայելել անկախութեան պտուղները: Այնու-
հետեւ իւր պատմութեան, պատերազմներուն մէկ նշանաբան
ընտրեց Անկախութիւն:

Ան աչք չունեցաւ ո՛չ հողի, ո՛չ ոսկւոյ: Թոյլ տուաւ, որ
օտարն ալ վայլէ իւր ջուրն ու օդը, ոսկին ու պտուղը: Բայց
երբ թշնամի նետերու թիրախ դարձաւ իւր Անկախութիւնը,

Հայը ծառայաւ : Արքայից արքայի դէմ : Հոռմի դէմ : Իրմէ տասն անգամ աւելի ուժեղ պետութիւններու դէմ :

«Մե'նք ենք տէրն անկախ մեր հայրենիքի :»

Այս դաղտփարականով ոգորեցան Տրդատ ու Արշակ, Վարդան ու Վահան, Աշոտ ու Սմբատ :

Անկախութեան ի սէր մղուած պատերազմներ են Հայուն պատերազմները : Արեւելքի մէջ արեւմտեան լոյսի այս ջահելիրները հանդիսացան անկախութեան գինուորներ պատմութեան ամբողջ ընթացքին : Կուսեցան Բիւզանդիոնի ու Մեքքէի, Թաթարին ու Սելջուկին դէմ : Անկախութեան նուիրական կրակը փոխադրեցին հիւսիս ու հարաւ, մինչեւ որ մարախներու տարափ մը իջաւ Հայ աշխարհի վրայ :

Այնուհետեւ մոխիր, աւերակ, մէլ ու խաւար :

Ստրկութեան հաստարեստ շղթաներ :

Այդ թանձրամած խաւարին մէջ, բռնութիւններէ, հարստահարութիւններէ, կեղեքումներէ, առեւանդումներէ հիւսուած այդ ժանդոտ շղթային ներքեւ՝ Հայը շա՛տ բան կորսնցուց : Ստրկութեան շղթաները անարդ հետքեր թողուցին անոր ձեռներուն եւ սաներուն վրայ : Անհետացան նկարադրէն շատ ազնիւ դժեր : Խաւարամած այն շրջանին՝ Հայը մոռցաւ իւր լուսաշող պատմութիւնը, իւր դիւցազները, լեզուն, աւանդութիւնները : Օտարացաւ հայ մտքի եւ սրտի հոյակապ կոթողներուն : Ան մոռցաւ նոյն իսկ իւր հաւատքը — բայց չմոռցաւ, որ սերունդ է ազատ նախնեաց : Չմոռցաւ անկախութեան նուիրուած ցեղին նուիրական աւանդը : Տոկալ, համբերել, սպասել, ապրիլ — մինչեւ որ պոսթիկոմի ժամը հնչէր :

Անկախութեան այդ հուրն էր, որ կը մխար Ղարաբաղի Մելիքներու սրտերէն. որ նորանոր ծրադրեր կը ներշնչեր Օրիններու. քսակները լայն լայն բանալու կը տրամադրէր Հնդկահայ մեծահարուստները. նոր դարու չքնաղ գիւտերուն կ'առաջնորդէր Յակոբներ ու Ոսկաններ : Ու երբ եկաւ Մխիթար ու պատուեց խաւարը, որ նստած էր հոյ լեզուի եւ պատմութեան վրայ. երբ եկան հոյ գրադէտներ ու բանաստեղծներ, եւ յիշեցուցին Հայուն փառքը, Հայուն իրաւունքը —

անկախութեան մոխրաթաղ կրակը ի հարկէ պոսթիւումներ
ունեցաւ Սասուն կամ Զէյթուն, նոր Վարդաններ ու Վա-
հաններ նոր Աւարայրներ, Ակոսիներ, Ներսէհապատներ ու
Մկնատիճներ ստեղծեցին նորանոր անուններով, կուռի եւ
յաղթութեան նորանոր ձևերով ու չափերով :

Վսեմ է գաղափարականն անկախութեան :

Արիւն պահանջած է ան միշտ, ու կը պահանջէ :

Տմարդի բոնակալութեան դոճերուն համար չկայ միջին,
այլ կա՛մ խարազանի տակ արիւնիլ իրբեւ ստրուկ եւ կամ ա-
րիւնիլ ու դիմել դէպի անկախութիւն :

Հայն արիւնեցաւ :

Արիւնով ներկուեցան հայ գետերն ու լճերը, արիւնով
սուզուեցան հայ արտերն ու դաշտերը : Արիւն տեսաւ Արա-
րատ, արիւն տեսաւ Արալած : Ու եթէ արեան հեղեղատները
կրցած էին անկախութիւն ծնիլ անցեալի մէջ, արեան Ծո՞ղն
անատակ պիտի ըլլար անկախութեամբ օժտելու արիւնլուսայ
ցեղը՝ ներկայի մէջ :

1918, ՄԱՅ 10 28

Դարեր անցեր են այն օրէն ի վեր, երբ շիջած էր Հայաս-
տանի երկնքէն անկախութեան աստղը :

Ամբողջ մարդկութիւնը խելակորոյս՝ եղբայրներու արիւ-
նով թաթաւած էր :

Հիւսիսային արջը ահսելի գալարումներով կեանքէ կը
հրաժարէր :

Կայսրութիւններ ծուէն ծուէն կ'ըլլային :

Ու ահա այդ միջոցին՝ արեան հայկական Ծովէն կը բար-
ձրանար դրօշը՝ որ կ'աւետէր աշխարհի. Անկախ Հայաստան :

Մնա՞ց անկիւն մը այնքան խուլ, որ չլսէր հայազորդ
աւետիքը : Մնա՞ց սիրտ մը այնքան անզգայ, որ չկայտուէր ի
տես անկախութեան, որ դարերու երազն էր : Մնաց հայ մը
այնքան խորթ եւ ստրուկ, որ չխանդաւառուէր եւ չնուիրէր
Անկախ Հայաստանի իւր հարստութիւնը, առողջութիւնը,
ոյժը, խելքը, դիտութիւնը, արուեստը :

Մոռցանք արեան ճապաղիքները, բանտերը, անապատ-

ները, զի կը գտնուէինք, վերջապէս կը գտնուէինք այն կա-
տարին վրայ, որուն համար քրտնած եւ արիւնած էր ազգը:

Հայաստանն՝ անկախ, ու մենք՝ Հայաստանի անկախ զա-
ւակները:

Հայաստանի ազատ քաղաքացիներ: Հայաստանի՛, եւ ոչ
թէ Ռուսին, Թուրքին, Պարսկին:

Վերապրեցէք այդ տարիները:

Թարմացուցէք — առանց թունաւոր նախապաշարումի —
թարմացուցէք յիշատակն այն երջանիկ շրջանին, երբ դադ-
րած էիք ըլլալէ անտէր, անտուն, թափառական:

Ստրկութեան շղթաներուն հետ միասին կը խզուէին եսա-
պաշտութեան նուաստ սեղմումները:

Անմիարան Հայը կը բնափոխուէր, կ'էափոխուէր:

Անկախ Հայաստան կը դառնար կենդրոնաձիղ ոյժը բոլո-
րիս: Միա՛կը: Բոլորի՛ս:

* * *

Անկախութեան դրօ՛շ — աւա՛ղ — արդէն անցեալի ծո-
վու մէջ:

Դարեր սպասեցինք:

Ներկան մոայլ է: Լի արհաւիրքով:

Ուրեմն ընենք այն՝ ինչ որ ըրին մեր հայրերը:

Տոկանք: Սմէն գրհոդութեամբ՝ կրակը պահենք վառ՝ —
եթէ հարկ է — դարեր:

Դ.

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ, ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Անունն իսկ աննեալ հմայք կ'արտահասէ, հակառակ տասնուհինգ սասն դարերու: Համանիչ է սուրբ արիւնի եւ նուիրական աւիւնի: Աննկուն կորովի եւ քնքուչ դորովի: Խոցանիչ է եւ խնկարոյր:

Ուստի՞ անոր կախարդող ոյժը, թովիչ հանգամանքը, գիւթական բնոյթը:

Արի մարտիկներ ու խրոխտ սպարապետներ հաղուադիւտ չեն մեր պատմութեան մէջ:

Հայաստանի գետերը մէկ անգամ չէ որ արիւնած ու դաշտերը մէկ անգամ չէ որ ապաժոյժ դիակներով ծածկուած են:

Հայկական լեռները յաճախ արձագանդած են զէնքերու շկահիւն ու շոխնդ:

Հայկական հողը արգասաբեր՝ ոչ ցանցառ դարձած էր մարդապաշտ, ասպարէզ մարդախոշոչ ճակատներու:

Քանի՞ էջեր մեր պատմութեան սրով ու արիւնով գրուած:

Եւ սակայն այս մէկ էջը միայն կարծես սրտերու տաքուկ պահպանակով գերծ մնացած է դունատելէ:

Այս Սպարապետը եւ անոր զինակիցները՝ մեղի հետ կ'ապրին դարէ դար:

Տղմուտի արինախառն ալիքները արիւնակից են մեր երակներու արեան:

Աւարայրի արիւնաքամ եւ անշունչ մարմինները՝ մե'ր շունչով ու սիրով զմոստուած՝ կը հետեն փուտի:

Արեւադուրկ են, պարտուած են, եւ սակայն աւելի՛ կենդանի, քան շա՛տ մը կենդանի կարծուածներ: Աւելի ճշմարտօրէն չբաղարդ ու դափնեպսակ քան շա՛տ մը յաղթականներ:

Մի՛ մերձենաք իրողութեան սովորական չափանիշերով :
Զի պիտի չդանէք բան մը, որ արդարացիէր բացասիկ դիրքը
ճակատամարտին, համբաւը անուան :

Ո՛չ թիւը պայքարողներուն եւ զոհուողներուն . ո՛չ անունը
թշնամուտն . ո՛չ զինուորական-նաղմական արգիւնքը մարտին :

Ունեցած ենք — կ'աւանդուի — բանակներ, որոնց ար-
ձակած նետերով արեղակը խաւարած է : — Ունեցած ենք
թաղակապ զօրավարներ, որոնք աշխարհաստտան պետու-
թիւններ հանուողի մատնած են : — Ունեցած ենք թշնամիներ,
որոնցմէ յաղթուիլն իսկ պատիւ էր :

Բայց այդ ամէնքը մեր սրտին չեն խօսիր : Այդպիսի տա-
րին անոնց անուններէն ոչ մին կ'ուզեկոչէ :

Անթիւ են հայ հողի վրայ արիւնով կարմրող դիւցաղները,
բայց միակ է Կարմիրն Վարդան եւ ընկերները դիւցաղարմ :
Ինչ^{ո՞ւ} այս միակողմանի, կարծես կուսակցամիտ նախա-
սիրութիւնը հանդէպ այն փառապանծ — պարտեալներուն :

Զի անոնք բիւրեղացունն են դադափարականի մը :

Հոն՝ Աւարայրի վրայ՝ ստեղծուեցաւ կաղապար մը գե-
ղատիպ, որու վրայէն Վարդաններ ձուլուեցան դարէ դար,
չարան չարան :

Մեր գրական Ոսկեդարուն կը համադրեմ Ոսկեդարը զի-
նալառ հայրենասիրութեան : Մաշտոց ու Վարդան կողք
կողքի : Ոսկեղինիկ լեզու մէկ կողմ, սակի զէնք ու արիւն-
թիւն միւս կողմ :

Գասական հայրենասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն : Ինչ
որ Եզնիկներ ու Կորիւններ զբռնով ձեռք բերին, Վարդաններ
եւ Արշաւիրներ զէնքով թողուցին աւանդ : Զէնքը եղաւ դա-
սական դրչին դասական արգիւնքը : Բայց մինչ դասական լե-
զուն ունեցաւ կարճատեւ կեանք, անոր պտուղը՝ դասական
հայրենասիրութիւնը, որ Վարդանեաններով հասունեցաւ այն-
քան արագ, թողուց անմահ սերմեր : Ոսկեղինիկ լեզուն մեռ-
ցուեցաւ, ցեխով չաղախուեցաւ, իսկ Վարդանեան հայրենա-
սիրութիւնը ընթացաւ միշտ արեան ուղիով, միշտ դասա-
կանօրէն գեղանի ու փառաշուք :

Մաշտոցի եւ Եզնիկի լեզուն հասկնալ՝ յատուկ ուսում կը

սրահանջէ, մասնապիտուութիւն է՝ քիչերուն մատչելի: Անոնց լեզուով խօսիլ — դրեթէ անհնար: Իսկ Վարդանանց դասական գործը ամէն Հայ կը հասկնայ: Ամէն Հայ կարող է անոնց լեզուն խօսիլ, անոնց հոգևով ապրիլ: Ամէն Հայու մատչելի է Վարդանեան հայրենասիրութիւնը: Ան ազդեցաւ ու ստղաբերեց տասնուհինգ դար: Հայոց պատմութիւնը՝ Վահանեաններէն մինչև վերջին մարտիրոսազրութիւնը հոգեղաւակն է Վարդանեան հայրենասիրութեան: Ամէնէն խաւարակուս դարերուն՝ Վարդանանք մնացին փայլուն աստղ: Ամէնէն արևնկղակ հայակերներուն դէմ՝ Վարդանանք եղան անվիանդ թումբ: Միշտ նոր աւիշ ներարկեցին: Հիմա՞յ պիտի մարէր աստղը: Հիմա՞յ պիտի չորնար աւիշը:

Ամէն տարի տօնուող Վարդանանք՝ մէկ բան կը քարոզեն բարձրագոյն: Ամէն տարի տօնող Հայութիւնը մէկ բան կ'ուզէ սորվիլ Վարդանեաններէն. նուիրական ազգասիրութիւն, առաքինանման հայրենասիրութիւն:

Գիտեցի՞ք որ անխտիր կը զործածեմ այս բառերը:

Գիտեմ, որ կայ անոնց մէջ տարբերութիւն, եթէ մանր վերլուծենք:

Ա՛յլ է ազգը, եւ այլ՝ հայրենիքը:

Եւ սակայն չէ հնար գանոնք իրարմէ բաժնել՝ անպատիժ:

Ազգի սրբան է հայրենիքը: Հայրենիքի մշակը, պահապանն է ազգը: Ծուռ կ'օտարանայ ազգը՝ առանց հայրենիքի: Ծուռ կը դառնայ խոսքան հայրենիքն՝ առանց ազգի:

Ահա թէ ինչու՝ Վարդանանց օրինակը կը կոչեմ անխտիր թէ՛ ազգասիրութիւն եւ թէ՛ հայրենասիրութիւն:

* * *

Յեզյեզուած, ծամծմուած բառեր դժբախտութիւնն ունին չգործադրուելու:

Այդպէս է ազգասիրութիւնը: Ո՞վ չի՞ ճառեր ազգասիրութենէ: Բայց որքա՞ն քիչերն հարազատ ազգասէրներ են:

Վասակ ազգասէր կը համարէր ինք զինքը՝ երբ կը մտնէր հայրենիքը, որուն համար Վարդան արիւնը կը թափէր:

Ազգասիրութիւնը հասարակ միջոց է եսականութիւնը բարուրելու, հարստանալու, փառաբանուելու :

Փոխանակ տալու, զոհարեբելու տխուրս ըլլալու, ժողովելու, զիղելու տխուրս կը դառնայ :

Զի ի՞նչ են մեզի համար ազգ ու հայրենիք :

Ակնադրելը մեր մարմնական ու բարոյական կարողութիւններուն, հիմն ու սլոյման մեր անհատական եւ ընկերական գոյութեան, միջնորդ մարդկային արժէքներու :

Առանց ազգային հաւաքականութեան հայրենի հողի վրայ՝ մենք շատ տկար ենք իբր անհատ՝ զոհացնելու համար մեր մարդկային պահանջները, մտաւոր ու մարմնական :

Անհատները կու գան կ'անցնին, իսկ ազգը կը մթերէ անոնց սպրումները, փորձառութիւնները, բարեմասնութիւններն ու թերութիւնները, լոյսերն ու նուաճումները : Կը մթերէ ու կը փոխանցէ յաջորդ սերունդներուն : Ասոնք զերծ են ամէն բան սկիզբէն յօրինելու, փորձելու, քննելու ժամաւաճառ եւ ուժակորոյս հարկէն : Ազգային ժառանգութիւնը աճեցնել եւ ապա շարունակել է անոնց ալ պարտքը :

Հայրենիքն է այն արդաւանդ հողը, արեւակն ու մթնոլորտը, որ մեզի կը հայթայթէ անունդ, օդ ու լոյս : Ու ազգն է այն ամբարանոցը, որ այն նիւթական ու հոգեկան անունդն ու լոյսը կը մատակարարէ անհատներուն :

Ազգին կը պարտինք, ազգէն կ'առնենք մեր հասակն ու գոյնը, մազն ու դանդը, արիւնն ու խառնուածքը, մեր առաքինութեանց ու մոլութեանց սերմերը :

Ազգ ու հայրենիք տուող են մեզի հանդէպ, եւ այդ պատճառով իրաւունք ունին իրենց կարգին մեզմէ պահանջելու :

Ի՞նչ :

Սիրոյ ամբողջ բովանդակութիւնը — հայրենասիրութիւն, ազգասիրութիւն :

Զայդ կը պահանջեն մեզմէ յանուն մաքի, մարդկութեան, բարոյականի, կրօնի :

Բայց ի՞նչ կը բովանդակէ ազգի, հայրենիքի սէրը :

Զի բովանդակեր կը քոտ, անդժօն, չլտուած զգածուժ, մոլութիւն:

Ազդասէրն ու ազգամոլը վիճով բաժնուած են իրարմէ:

Մին առաքինութիւն է, միւսը մոլութիւն: Խաւար՝ երկրորդը, առաջինը՝ լոյս:

Մոլին կը յարի ազգին առանց զանազանել ուղելու, թէ ազգին մէջ ի՛նչն է սիրելի: Կը յարի հայրենիքի անբան բնազդով, առանց գիտնալ ուղելու, թէ հայրենիքն ինչո՞վ է նուիրական:

Անոր աչքին՝ ազգ ու հայրենիք փոխարժէք են Աստուծոյ եւ կրօնի: Հոյեկան գունախտէ վարակուած է: Միայն անթերին, կատարեալը տեսնելու կարողութիւն ու կամք ունի: Ազգամոլին տեսութեամբ՝ ինչ որ ազգէն զուրս է՝ անարժէք է: Ամէն արժէք — գիտական գեղարուեստական եւն — իւր ազգին մէջ խտացած են: Անիրաւ է օտար ազգերու հանդէպ, ու չի զգար, կամ առաւելութիւն կը կարծէ իւր ժողովուրդին թերութիւնները. իւր զգածումը եթէ առելութիւն չէ՝ արհամարհանք է օտարին դէմ:

Անմիտ աստուածացում ազգի եւ ազգայինի, որմէ առաջին վնասուողն է ինքնին ազգը: Զի հակառակ մոլի, ծայրայեղ լաւատեսութեան՝ ազգը է ու կը մնայ պակասաւոր, կարօտ ուղղումներու: Մոլին կոյր է: Չ՝ուղեր տեսնել ժանդը, բեկումը անիւին, ու չի խորհիր դարմանը: Իբրեւ ազգասեպ, հայրենադաւ կը հալածէ դարման խորհողները: Ու մինչ ազգը կը կազմալուծուի, հայրենիքը կը քայքայուի՝ ազգամոլը կը հրճուի անոր բարզաւած վիճակով, որ թերեւս տխրեց ծնունդն է իւր թունաւորուած ըզկղին աւելի քան իրականութեան:

Որքա՛ն հեռի է անխարդախ սէրը ազգի՝ հայրենիքի այս թոյնէն: Ան կը բովանդակէ երախտադիտութիւն, անձնուրացութիւն՝ եւ նուիրում:

Ազնիւ առաքինութիւն է երախտադիտութիւնը: Ան որ կը պատուիրէ հանճալ ամենազոյզն բարիքը եւ փոխարինել, կրնա՞յ թոյլ տալ, որ մոռնանք մեր մեծազոյն բարերարը.

կրնա՞յ չզատապարտել ամէն անտարբերութիւն հանդէպ անոնց, որոնք մեր անցեալը կերտած են, ներկայն կը խնամեն, ապագան կը պատրաստեն: Ոչ երբեք: Ընդ հակառակն այնքան աւելի ծանր է այս ազգասիրական երախտադիտութիւնը, որքան աւելի մեծարժէք են ազգէ՝ հայրենիքէ բխող բարիքները: — Գեղեցիկ, իմաստնալից է հայերէն բարը: Գիտնալ, ճանչնալ երախտիք ու բարիք ոչ լոկ սասն մտքով այլ նաև ջերմ սրտով: Ճանչնալ ու զնահատել ազգին խողովակով մեզի հասած դանձերը — լեզու, պատմութիւն, մշակոյթ — աւաճին քայլն է: Ապա պիտի յորդի երախտադիտութիւնը իրր սէր, բորբոքի տենչը՝ փոխարինելու զանոնք՝ բան մը աւելցնելով ազգին դանձերուն վրայ:

Ու հարազատագոյն երախտադիտութեան ապացոյց թող ըլլայ անձնագոհութիւնը. անձնուրացութիւնը: Հոն ուր երկընտրանքը ետի եւ ազգի միջեւ է, եւր պէտք է տեղի տայ անպայման: Ձի բաւեր զոհել հարստութիւն, խեղք, ոյժ, պէտք է զոհել իւր անձը: Ձի բաւեր զոհել — ի սէր հայրենիքի — շահ ու փառք, հարկ է ողջակիցել ամենասիրելին՝ եւր: Չոհել սեղհական տեսութիւններ, երբ անոնք չեն համաձայնիր ազգային գաղափարականին: Չոհել անձնական մխտութիւններ, երբ կը հակասեն հայրենիքի բարւոյն: Չոհել ամէն վատտակ, երբ ան արգելք է հայրենիքի եւ ազգի գերագոյն շահին:

Եւ այդ արգէն նուիրում է — զբազան կողմը անձնագոհութեան: Բուրբանուէր նուիրում: Առ այն կը մղուի զուտ սէրը հայրենիքի եւ ազգի: Սրտաղեղ եւ հոգեբուխ նուիրում ի սէր այն հողին՝ զոր ազգն է հերկած, այն յարկին՝ զոր ազգն է կանգնած, այն ժողովուրդին՝ զոր հայրենիքն է կերտած: Նուիրում — եւ ոչ թէ կոյր գերզնահատանք ու սնտախներբող: Նուիրում աշխատանքի — ախօս մը բանալու, աղիւս մը գետեղելու, տարակոյս մը լուծելու: Նուիրում իմացական եւ բարոյական ոյժի, զիրքի, ազգեցութեան — կորութիւններ ուղղելու, կթոտածներ ամբացնելու, խաւարամխտներ լուսաւորելու:

* * *

Որոնեցէք հայրենասիրութեան եւ ազգասիրութեան այս
տարրերը Վարդանանց վրայ :

Բայց կա՞յ հարկ որոնելու : Ակներախ է , յայտ յանդիման :

Երախտագիտութիւնը կը փայլէր անոնց սրերուն ու վա-
հաններուն վրայ : Երախտազէտ էին , զի զիտէին ու կը զնա-
հատէին արժէքը խաչին , հայ լեզուին ու հողին — աւանդը
նախնեաց : Թշնամին կը սպասնար կրօնին եւ ազգին : Ան-
տարրերութիւնը պիտի նշանակէր ասպերախտութիւն : Վար-
դանանք վերահաս են , թէ ի՞նչ է վտանգուածը : Գրիգորներ
ու Ներսէսներ քրանած , Մուշեղներ ու Մանուէլներ արիւնած
էին անոնց համար : Իրե՞նք պիտի ըլլային ասպանորճ դասա-
լիքներ : Օ՛րն — զո՞ս զո՞հի դէմ : — Ու ի՞նչ չզոհեցին Վարդա-
նանք երախտազէտ սիրով : Պիտի չըսեմ՝ իրենց կիներն ու
դուակները : Անոնք զոհուելու պէտք չունէին — զի քաջերուն
հաւասար դիւցադնութեամբ ինքնարերարար սեղան մատու-
ցին իրենց հանդիստը , կահն ու զոյքը , սէրն ու զուլթը : Բայց
անկէ յառաջ սղջակիլգած էին իրենց եսերը՝ խմբուած մէկ
կամքի , մէկ ծրագրի , մէկ զազախարականի , մէկ մարդու
չուրջ : Չնաչխարճի՛կ տեսարան : Տոհմեր ու տներ , ազա-
տօրեար ու շինական իրարու կը խառնեն իրենց սէրերն ու
քէները , կրքերն ու իղձերը . կը կազմեն մէկ զանգուած՝ մէկ
զրօշի տակ — ու կը նուիրեն : Գերազոյն նուիրում — վեր
մարմնէ , անէ , տոհմէ : Նուիրում վերասլաց թափով ու կրօ-
նաչունչ խանդով : Նուիրում ի սէր կրօնի , հայրենիքի , ազգի
ադատութեան :

Մարտիկներ դասակա՛ն հայրենասիրութեան եւ ազգասի-
րութեան : Անոնց համար չունէր գոյութիւն ո՛չ իրական ո՛չ
գիտական խտիրը ազգի եւ հայրենիքի : Մէկ ազգի , մէկ հայ-
րենիքի զաւակներ — կրկնապատիկ խոյանքով եւ սաստիու-
թեամբ կը սիրէին , կը զոհուէին , կը նուիրուէին :

Մենք — ափսո՛ս — մի ենք ազգով , բայց ոչ հայրենիքով :
Մենք ստիպուած ենք իրր հայրենիք ճանչնալ եւ սիրել երկիր
մը , որ թերեւս թշնամի է այն հողին , զոր մեր եզրայրները
իրրեւ մայր հայրենիք կը ճանչնան ու կը սիրեն : Ուրեմն ան-

հնա՞ր է մեզ համար համերաշխ ազգասիրութիւն եւ հայրենասիրութիւն :

Հակադրութիւնը պատրանք է : Խաղն է դարերու : Քմայքը բիրտ ոյժի, որ զմեզ ցիրուցան է ըրած : Մեր ազգասիրութիւնը պէտք է ազատ ըլլայ պատահական ու մասնական կաշկանդումներէ, ու զրկախառնուի . այն հայրենասիրութեան հետ, որ զՀայաստան կը ճանչնայ Մայր Հայրենիք Հայ ժողովուրդի :

* * *

Ազգասիրութիւնը առաքինութիւն է եւ իբր այսպիսի նման ուրիշ առաքինութիւններու միայն կորուսով, կամ քով ու նկարագրով կ'իրադործուի :

Դիւրաւ կ'արտասանենք, կը մեկնէ՞ք դոյն, բայց շատ դժուարաւ կը գործադրենք անխարզախ ու դադախարական ազգասիրութիւնը : Եւ ճիշդ այն տարրը, որ ազգասիրութեան կու տայ հմայք, գրաւչութիւն, նոյն այդ տարրն է խեղճան դժուարութիւնը, խոչընդոտը :

Անձնուրաց, անձնազոհ նուիրում — ահա ազգասիրութեան հոյակապ վսեմութիւնը, ու միաժամանակ՝ դատակնիքը :

Դիւրին է ազգային նպատակներու համար լուծանքներ նետել : Չէ՞ որ մուրացկանին ալ նոյնը կ'ընենք : — Դիւրին է ազգով զրադիլ, քննադատել, խժրժել, առաջարկներ ընել : Չէ՞ որ օտարն ու թշնամին ալ կը քննադատենք : — Դիւրին է ազգային պաշտօններ վարել, պատասխանատու գիրքեր յանձն առնուլ : — Չէ՞ որ կարկաստուն գիրքն ինքնին խոյժ է անձնասիրութեան :

Անձնուրաց նուիրումը աւելին կը պահանջէ ազգասէրէն : Փշոտ է անոր ճանապարհը : Հէզնական են անոր վրայ ուղղուած ակնարկները : Բայց ան կ'ընթանայ անսայթաք, բարձր ի վրուի ջատագով կը կանգնի ազգին, չի դոհանար ո՛չ թոյլ ողբով, ո՛չ կրքոտ անէժքներով : Ազգին մէջ տեսնել ուղածը՝ նախ ի՛ւր վրայ կը ցուցնէ : Ազգին վրայ խարանուածը՝ նախ ի՛ւր վրայ կ'ուղղէ : — Եթէ կը տեսնէ վատասերումը երի-

տասարդ սերունդին, կը քննէ ինք զինքը՝ իւր մէջ ոչնչացնելու համար վատասերումի մանրէները: — Մինչ ուրիշներ անտարբեր են ազգին լեզուին ու անցեալին հանդէպ, ազգասէրը՝ իրրեւ նուիրական մասունք կը հաւաքէ ամէն ծանօթութիւն ազգային փաստերու մասին: — Բայց անձնազոհ նուիրումը կը փայլի բոցավառ, երբ կազ ու կոխ, հեռ ու նախանձ իրբ մահարեր թոյներ մուտ գործեն ազգային մարմնէն ներս ու սպառնան կազմալուծել, սառեցնել, մահացնել: Ու ահա ազգասէրը՝ որ կը լքէ իւր «մարքը», իւր ետը, իւր լաւադոյն կարծած տեսութիւններն ու համոզումները՝ ի սէր միութեան, համերաշխութեան: Կը զոհէ ամէն բան, զի գիտէ, թէ երբ աղբ մը միութիւն ունի ամենայն ինչ ունի: Առանց միութեան եւ համերաշխութեան՝ ի զուր է խելքը, հարստութիւնը — եւ կամ՝ բուն պատճառ է քայքայումի: Տկարներու միութիւնը ոյժ է: Ուժեղներու երկպառակութիւնը՝ տկարութիւն: Ազգասէրը կը զոհէ ամէն շահ ի սէր այդ միութեան:

Դժուար է այսպիսի ազգասիրութիւն: Բայց գեղեցիկ է: Ի՞նչ չնաչխարհիկ նկարագիր — նկարագիրը ազգասիրին: Անձնազոհ նուիրումի կրակով զտուած: Ոսկի՞ զերծ կղկղանքէ: Զի գնահատուիր ժամանակակիցներէ, կը գնահատուի ապագայ սերունդներէն: Դատարեւտումներու լեզի բաժակը ցմբուր քամելով՝ նկարագիրը չի մեռնիր, այլ կ'անմահանայ: Ժամանակակից դրուատիքը կը մեղկացնէ, կը ջլատէ: Ազգասէրին էական գործն է՝ աւանդը փոխանցել յաջորդներուն: Զայդ կը կատարէ ամուր ու պինդ նկարագրով:

* * *

Կան մարդիկ, որոնց պաղատարականն է ոգորիլ ազգի եւ ազգասիրութեան դէմ:

Եթէ ըսէին. Ազգասիրութիւնը ցնորք է, զի անհնար է ուրանալ զոհել իւր եսն ու շահերը — պիտի հասկնայի ու ներէի:

Բայց կուուիլ ազգասիրութեան դէմ ու աղղը կոչել՝ թոյն ու սերմ պատերազմներու — չարութիւն է կամ սպիտութիւն:

Սէր ընտանիքի, սէր ազգի, սէր մարդկութեան — մարդ-

կային ընկերական սիրոյ եռաստիճան նուիրապետութիւնն է, ուր սէրերը զիր սր չեն ժլտեր, արտաքսեր այլ կ'ենթադրեն, կ'ամբողջացնեն:

Ազգասէրը օտարատեաց չէ: Ազգասէրը բարեկամ չէ պատերազմի, զի չի կրնար, չ'ուզեր տեսնել աւերումը իւր հայրենիքին, անդաւակուսն իւր եղբայրներուն: Միայն ստիպուած՝ կ'ընտրէ սուր ու մահ՝ պահելու համար ազատութիւն ու պատիւ, պաշտպանելու համար հայրենիք ու կրօն:

* * *

Վերադառնանք Վարդանանց:

Որքա՛ն տարբերութիւն անոնց եւ մեր ժամանակին միջեւ: Գոյութիւն չունի Քէչը: Գոյութիւն չունի դասական շունչով մարդուած հայութիւն: Գոյութիւն չունի ամէն Հայու հաւասարապէս ժպտող Հայրենիք մը — Մայր Հայաստան:

Եւ սակայն նմանութիւնը մեծ է: Անուննե՛րը փոխուած են: Մնացած է հայադրութ ծրագիրը Քէչին — աւելի ընդլայնուած: Մնացած է Հայութիւն մը — Հայաստանէ ներս ու դուրս — կարեւոր բաղմախոց, չորս հովերուն ցիրուցան, բարքերով ու լեզուով իրարու օտար, բայց կապուած իրարու արիւնով եւ ազգասիրութեամբ, հայրենասիրութեամբ:

Դասական չէ լեզուն: Դասական կրնայ ըլլալ հոգին: Ու անհրաժեշտ է դասական հայրենասիրութիւնը Վարդանանց — մանաւանդ այսօր:

Անոնց նման հարկ է որ ծառանանք բոլոր կարգի Քէչերու դէմ ու զոհենք ամենայն ինչ ի սէր ազգային աւանդին:

Զեռն ի ձեռն, միասիրտ, միաբան — անոնց նման:

Համեմատութեամբ այս էական նմանութեան՝ երկրորդական են տարբերութիւնները:

Անոնց ձեռքը՝ դէնք. մեր ձեռքը՝ դրիչ: Անոնք՝ բանակախումբ. մենք՝ դպրոցախումբ: Անոնք՝ հայրենիքի մէջ. մենք՝ հայրենիքէ դուրս: Անոնք՝ հայրենասիրութեամբ ազգասէր. մենք՝ ազգասիրութեամբ հայրենասէր:

Բայց թէ՛ անոնք թէ՛ մենք՝ Հայ հայրենիքի եւ Հոյ ժողովուրդի համար:

6.

Σ. Π. Λ. Π.

ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՄԱՐՄԻՆ

Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան ծրագիր — կանոնագիրն է դադարներնուս ազրիւրը: Հին զրքոյկ է տպուած 1919ին: Գիտեմ թէ շատ բան փոխուած է: Բայց փոխուած է արտաքուստ, իսկ էականը, ներքինը՝ մնացած է անխախտ:

Գրքոյկին առաջին էջին վրայ կը կարդամ. «Հայ Մայրեր, վստահութեամբ մեզի յանձնեցէք Ձեր զաւակները: Չանոնք սխալ վերադարձենք Ձեզի՝ աւելի ազնիւ, աւելի հզօր, արի եւ դորովստ:

Այս հրուէրը ունի՞ արժէք նաեւ այսօր: Պէտք է ունենայ, եթէ հակառակ արտաքին, պատահական փոփոխութիւններու՝ ոչինչ փոխուած է Հ. Մ. Ը. Մ. ի էական ու դադարաբական ծրագրէն:

* * *

Հ. Մ. Ը. Մ. ի անունը ինձ համար պատճառ է ազնիւ հպարտութեան, օրինաւոր պարծանքի: Անոր անուան հետ կ'երեւակոյցեմ խումբեր ու խմբակներ հայ պատանիներու առողջ մարմնով, կարմիր այտերով, կրակուրոց աչքերով, հագուստով ու կապուստով մը՝ որ հետի է զիրզ ու զեզիս կեանք մը մատնանչելէ:

Բայց անդեօք — կը հարցնեմ ես ինձի — խարուսիկ չէ՞ երեւոյթը: Չէ՞ կարելի դուստլ շարքերով փտութիւն ծածկել եւ յուսախար ընել թէ՛ ծնողները եւ թէ՛ հայ ժողովուրդը: Դժբախտարար կարելի է: Եթէ կառչեք Հ. Մ. Ը. Մ. ի անուան

ու չթափանցէք անոր հողւոյն, դիւրաւ կրնանք պատրանքներ անուցանել :

Անունը մարմնակրթական կը հնչէ, բայց ծրագրով ու գաղափարականով՝ Հ. Մ. Ը. Մ. որքան մարմնակրթական նոյնքան հոգեկրթական է : Եթէ անունէն ազդուելով եւ զեկալարուելով՝ հետամուտ ըլլաք միայն մարմին մարզելու, զօրացնելու, կը դառնանք թերի, նոյն իսկ վատ եւ անարժան անգամները միութեան մը՝ որ մարմինը իրրեւ սանդուղ ընտրած է զազափարական բարձունքներ մազլցելու համար : Թող ձեր մասններէն ոյժ արտազելու, թող ձեր սրունքները երկաթ ձողեր խորտակեն — բայց եթէ այդ է ձեր գոյութեան ու կեանքին, ձեր ձգտումներուն վարձքն ու պսակը, դուք աւարկան կ'ըլլաք ամենազատն հեղնանքին Միութեան մը՝ որ դէպի վեր կը նայի յար, դէպի աննիւթական գաղափարականներ, եւ ոչ երբեք՝ օձապտոյտ ու խաւարամած վիհերը հողին ու մսին :

Մարմին կ'ազազակէ ձեր անունը, բայց ձեր գաղափարականը կը հրաւիրէ դձեզ ու կը մղէ նիւթէն ու մարմնէն վեր : Եթէ կ'ուզէք առողջ մարմին պատրաստել առողջ հողւոյ համար, ու կրկնակ առողջութեամբ նուիրուել Միութեան մարմնազանցական ծրագրին — մի՛ վախնաք : Իսկ եթէ ձեր հոգիներէն ալ հանէք նետէք ձեր ճակատին վրայ երբեմն չողացող նշանադրերը, եթէ փորձէք անկախ եւ ինքնարաւ հուշակել, գերագոյն արժէքի վերածել մարմնակրթութիւնը, գժուար թէ պանծայ ձեզմով հայ ժողովուրդը :

«Ատտիկէի մէջ դէշ մարդիկ շա՛տ կան, բայց ամենադէշերը, վատթարները են — աթլէտները» : Եւրիպիդէս, Յոյնը, մարմնակրթութեան գասական տիպարներ հասցընող ազդին դաւակը, համարձակած է դրել այս խօսքը : Արդա՞ր է միթէ : Էական է արդեօք աղերսը աթլէտիգմի եւ վատթարութեան : — Այո՛, եթէ մարմնակրթութիւնը չըլլայ միջոց՝ մարմինը հպատակեցնելու հողւոյ : Մարմնամարդը հողիէ բաժնել՝ պիտի նշանակէր բաժնել զայն չափի : Կա՞յ առանց չափի, օրէնքի գեղազէտ մարմնամարդ : — Եւ ի՞նչ է չափը — եթէ ոչ ներկայացուցիչը հողւոյ, կամքի, աննիւթին : Ի՞նչ կը

նշանակէ չափը, եթէ ոչ հոգւոյ զերելշխանութիւնը մարմնոյ վրայ: — Նեաեցէք հոգին, ու կը ստանաք Եւրիպիդէսի աթլէտները, վատթարագոյն մարդիկը — մարմնապիշ, մարմնատած, մարմնապաշտ: — Մարդ կը փոխուի կը դառնայ այն, ինչ որ կենդրոնն է իւր ոյժերուն, գործերուն: Եթէ մարմինն է կենդրոնը իդձերուն, կամքին ու մտքին, կ'իւրացնէ նիւթին բերս ու կոշտ, վանող վտարող, ետախնդիր այլամերժ յատկութիւնները: Այլամերժ, հակընկերական — զի բրտութիւն ու կոշտութիւն հակառակն են այն հոգւոյն, որ կը պահանջուի՝ իրրեւ շինարար անդամ երեւան դալու բնկերութեան մէջ եւ արդիւնք տալու համար:

Մի՛ կարծէք թէ թշնամի եմ, մարմնակրթութեան: Ընդհակառակն: Կը գնահատեմ, կը պաշտպանեմ, կը յանձնարարեմ զայն — բայց պատշաճ տեղն ու նպատակով:

Ան նախաշաւիղ է, նախակրթարան է: Բարձրագոյն ու խորագոյն ուրիշ կրթութեան մը պէտք է առաջնորդէ: Հոգւոյ կրթութեան: — Տէր ըլլալ իւր մասններուն, անդամներուն՝ պէտք է առաջնորդէ ըլլալու տէր նաեւ երեւակայութեան, տէր՝ սրտի ախորժակներուն, տէր՝ զպայարանքի միտութիւններուն: — Մարմնակրթութիւնը կը պահանջէ ու կը պարզեւէ չարքաշութիւն, խտամբերութիւն, կարծրութիւն: Ո՞վ կրնայ ուրանալ անոնց կարեւորութիւնը, անհրաժեշտութիւնը մեր այս կեանքին մէջ: — Եւ սակայն մարմնոյ չարքաշութիւնը լոկ ստուերն է այն չարքաշութեան ու խտութեան, զոր ի գործ դնելու ենք հակառակ անմիտ անկայուն քմահաճոյքի, բռնացող մոլութիւններու, ստրկացնող ու ստորնացնող կրքերու: — Գեղեցիկ է եւ հաճոյատեսիլ՝ համաչափ քայլ, պիրիկ ու զուսպ կեցուածք: Բայց ի՞նչ օղուտ, եթէ զուսպ ու պիրիկ չէք կեանքի ուրիշ զիրքերու մէջ. զուսպ ու պիրիկ հանդէպ գէշ օրինակներու — որպէս զի չազդուիք. զուսպ ու պիրիկ հանդէպ անհաճոյ հրամաններու — որպէս զի չանաստտէք. զուսպ ու պիրիկ հանդէպ դժբախտութիւններու, ճախորդութիւններու — որպէս զի չթուլնաք, չլքեք, չյուսահատիք: — Քաջութիւն, անվախութիւն կը պարտադրէ ձեր կրթութիւնը: Բայց ոչ միակողմանի քաջութիւն: Զի ի՞նչ քաջեր

կան կեանքի մակերեսին վրայ, որոնք վատարարոյ, վատարանց են խոր եւ էական հարցերու մէջ: Քաջ են ծովու ամեհի ալիքներուն դէմ — բայց վատորէն կ'ուրանան իրենց զօրծած յանցանքը, վատորէն կը վախճին արժանի պատիժէն, վատորէն կը զրժեն իրենց խոստման ու խօսքին, վատորէն կը մատնեն խիղճ ու պատիւ, վատորէն կը ստեն:

Կը կրկնեմ. իմ դատաւորութիւնս չէ անարդել մարմին ու մարմնամարդ: Ես կ'ողորմեմ միակողմանիութեան դէմ. մարմինը մարդելու թեքելու՝ եւ հոգին անտեսելու դէմ: Կը պահանջեմ ներդաշնակ զարգացում, ուր հոգի եւ մարմին իրենց պատշաճ տեղն ունենան, ուր մարմնոյ ոյժին համընթաց՝ հոգիին զօրանայ: — Ուստի կը հիանամ ձեր վրայ, եթէ այնպէս կարծրացնէք ձեր մարմինը, որ սառուցապատ գետի մէջ կարենաք լողալ, բայց հիացումս յափշտակութեան կը փոխուի, եթէ ունենաք կարծրագէմ արիութիւնը պաշտպան կանչներու իրաւունքի եւ արդարութեան՝ մարդագէմ գաղաններէ չըջապատուած: — Յարգա՞նք ձեր մարդանքներուն, ձեր ճարպիկութեան ու բանդիտութեան, եթէ հրդեհի առթիւ կեանքեր փրկէք, բայց պաշտամունքով խառն սէ՛ր ձեզի, եթէ կատղած փոթորկած մարդկան մէջ խաղաղութիւն վերահաստատէք: — Սենեկա կը դրէր Լուկիլիոսի (80 նամակ). «Շատերը մարմինը կը մարդեն, բայց ոչ՝ հոգին... Եթէ կարելի է մարմինն այնպէս մարդել, որ դիմանայ թշնամիներու կիցերուն ու կոտորներուն, արեւու կիզիչ ճառագայթներուն, խոցող սրբու — ինչո՞ւ հնարաւոր պիտի չըլլայ մարդել հոգի ու միտք, սիրտ ու կամք այնպէս, որ անասան մնայ բախտի հարուածներուն դէմ»:

Հողոյ ու մտքի, սրտի եւ կամքի մարդանքով կը կերտուի նկարապիւրը:

* * *

Նկարապիւր չի նշանակեր բունցք մըճանման, ատամներ սուր ու սպիտակ, աչքեր կորովաբիր, մսաններ ուռած: Նկարապիւրը ոյժ է կենդրոնացած կուտակուած ամբարուած: Կամքի՝ եւ ոչ թէ մարմնոյ: Գեղեցիկ է Huxleyի սահմանը.

«Ուժեղ կամք՝ փափուկ խղճի առաջնորդութեամբ» : — Յիշեցի՞ք արդեօք ձեր հրաւերը : Ի՞նչ կը խոստանաք ծնողաց երբ կ'ըսէք . «Ձեր որդիները պիտի վերադարձնենք ձեզի աւելի հօօր , արի եւ գորովոտ» : Ուրեմն ոչ միայն մարմին : Հղօր եւ արի — ա՜հա ուժեղ կամքը : Այնիւ ու գորովոտ — ա՜հա փափուկ խիղճն ու սիրտը :

Հ . Մ . Ը . Մ . հրապարակաւ կը խոստանայ կազմել նկարագիր , ներքին արժէքը , իսկական մարդը :

Գիտե՛մ — ոչ միայն նկարագիր , այլ նաեւ միտք ու մասն : Այս երեքին ներդաշնակ զարգացումէն կը բխէ կատարեալ մարդը : — Տխեղճ էք , եթէ լոկ մասն ու միտք մշակէք , եւ անտեսէք արտաքսէք նկարագիրը : Ի՞նչ օգուտ փառակերտ նաւի մը բեկորներն ըլլալէ : Միայն միտքը չ'ազատեր դձեղ դաղաններ դերադանցելու ահուկի վտանգէն : Միայն մասնը չի պահեր դձեղ դասալքութեան եւ երզնազանցութեան խարտիէն : Առանց նկարագրի՝ չկայ հարադատ Հ . Մ . Ը . Մ . զի առանց նկարագրի , միա՛յն մարմնով , անհնար է իրադործել անոր վսեմ ծրագիրը :

Ծրագրին մաս կը կաղմեն երդում մը նուիրական , դաւանանք մը բաղմաստիճան , կարգախօս մը վսեմ : Երեք ծանրակշիռ մասեր ծրագրին , որոնք նկարագիր կը պահանջեն , նկարագիր կը կաղմեն , ու — նկարագրով կ'իրականանան :

Երդում մը սուրբ : Արտասանուած հանդիսապէս , պաշտօնական շրջապատով , ուղղուած Ամենատեսին , Ամենակալին , որ Պահապանն է արդարութեան , Ազբիւրը ճշմարտութեան : — Ձեր աննիւթական երդումը անխոցելի վահանի մը կը կարօտի : Նետերը , որոնք կը տեղան Աստուծոյ եւ հայրենիքի դէմ , ձեր երդումին դէմ տեղացող նետեր են : — Ինչո՞վ գի՛մադրել , վահանափակել : Երկաթեայ կուրծքո՞վ : Կաշնրուռն մասններո՞վ : Բայց աննիւթական նետերը կրնան վկանդուիլ միայն աննիւթական վահանով : Աստուծոյ եւ ազգին հաւատարմօրէն ծառայելու երդումը՝ կրնայ յարդուիլ միայն աննիւթական ուժովը նկարագրի — պողպատեայ կամքով ու փափուկ , պարտաճանաչ խղճով : Ապա թէ ոչ կը տապալիք իրր վառչուեր , իրր երզնադրուժ , զի չունեցաք ուժեղ

կամքը՝ ու լուսնիք, ուր հարկ էր խօսել. խօսեցաք՝ ուր հարկ էր լուել. շարժեցաք՝ ուր հարկ էր կատարի նման անշարժ մնալ: Ծառուցել Աստուծոյ եւ հայրենիքը՝ երբեմն խօսք մըն է, երբեմն լուսնիք մը. երբեմն շարժում մը եւ երբեմն՝ անշարժութիւն: — Ձեր երզումը կը պահանջէ նկարագիր:

Դաւանանք մը բազմաստիկան: Կը պարտադրէ ոչ միայն քալել անկոխ առապարներէ, մաղլել սեպ ու լերկ ժոյռեր, բարձրանալ ամպածրար դազաթներ, մխուել անել բաւիղներ: Կը պարտադրէ նաեւ կոխել առապարներն ըմբոստութեան, ընդոտնել կրքերն անսանձ, մաղլել սեպ ժոյռն անսասան հաւատարմութեան, վերանալ ամպածիր դազաթներն անձնազոհ արդասիրութեան եւ հայրենասիրութեան, մխուել բաւիղներն ընկերականութեան: Դաւանանք մըն է, որ կը պարտադրէ քալել բարոյականութեան նեղ ու քարքարուտ կածաններէն: — Մի՛ պարծիք թէ կոշտացած են ձեր ներբանները, քարանձան են ձեր ջիւերը, թէ վարժ էք քնոյ եւ անքնութեան, ծարաւի եւ սովի, արեւու եւ հեղեղի, ձիւնի եւ բուքի — աւա՛ղ, մարմնոյ ի՛նչ հսկաներ ողորմելի դաճածներ կը դառնան, երբ բարոյականութիւնը կը ցուցնէ իւր անողոք երեսը: — Երբ դաւանանքը կը պահանջէ ճշմարտութիւն, իսկ շահը կը շնչէ ստախօսութիւն. երբ դաւանանքը կը հրամայէ հնազանդութիւն, իսկ ամբարտաւանութիւնը կը դռչէ ըմբոստութիւն. երբ դաւանանքը կը պատուիրէ հաւատարմութիւն, իսկ մոլութիւնները բաղձամբոխ կ'աղաղակեն մատնութիւն — այս ահաւոր ժխորին ու փոթորկին մէջ՝ անպէտ են բազուկներդ, սրունքներդ, մտաններդ: Պէտք է նկարագիր — ուժեղ կամք, փափուկ խիղճ պարտաճանաչ, ապա թէ ոչ կը զգեանիս շնչասպառ, կը գլորիս դարահոս, կը մատնես ամէն սրբութիւն եւ արժէք: — Ձեր դաւանանքը կը պահանջէ նկարագիր:

Կարգախօս մը վսեմ: Հողի՛ն Միութեան: Զսպանակը արխական դորձերու, ձեռնարկներու: Առաջին մասը կարգախօսին՝ Բարձրացիր: Ձեմ՝ նշմարեր դայն թաղիքէ զլխարկներու կամ կաշիէ զօտիներու վրայ: Բայց խորաքանդակ դրոշմուած է հողիներու մէջ: Ու նպատակը՝ չէ նիւթական, սեղական բարձրութիւն: Ձի բաւեր ուրեմն ունենալ կարչնեղ

սրուեններ, անմաշ կօշիկներ, անրեկ դաւաղաններ: Կարդա-
խօսը կը թելադրէ վեհօրէն՝ Բարձրացիր վեր սուտէն ու փու-
տէն. բարձրացիր վեր ետիզ կեղտոտ խորշերէն. թո՛ղ ստոր-
նաքարչ խորհուրդները վրէժի, ատելութեան, նախանձի, ու
բարձրացիր օղասուն կատարները ներուժի, ընկերական սի-
րոյ, անկըր բարութեան: Թող ժանտ մթնոլորտը անժուժ-
կալութեան, անյատակ անդունդը ջլատող հաճոյքներու, ու
ե՛լ բարձրացիր հեղասիւք սարերը ժուժկալութեան, ողջախօ-
հութեան: Բարձրացի՛ր, բարձրացի՛ր: Բայց, թոյլ են մար-
մնոյ անդամները, ծնկերը կը կթոտին, գլուխը կը պտտուակի,
արին կը թաւալի դետին: Այդ բարձրութեան կրնայ հասնիլ
միայն ոսկրուտ, անվեհեր նկարագիրը: Նիւթական Արա-
բաւը կարող է ըլլալ բաժինը մարմնով ու նիւթով ուժեղին,
խիկ Արաբատը կրօնի ու բարոյականութեան, Արաբատը հա-
րազատ ազգասիրութեան եւ հայրենասիրութեան — այդ Արա-
բատը բաժինն է նկարագրին, ուժեղ կամքին, փափուկ
խղճին:

Սակայն, արինե՛ր, դարձուցէ՛ք ձեր աչքերը շուրջ բոլոր:
Նայեցէ՛ք դէպի վար: Քանինե՛ր թանձր քուն մը նիրհեն՝
թմրած ազգանենդ, կրօնադաւ, անբարոյ թոյներէ: Մարմնով
հաշմանդամներու, ժանտախտաւորներու կողքին՝ նշմարեցէ՛ք
աւելի թշուառները կրօնով ու բարոյականով, ազգային ու
մարդկային զգածումներէ սնանկները: Գետնամած են: Մե-
ռելութիւն է անոնց վիճակը, յուսահատութեան խորափրօն է
անոնց վերջակէտը: — Օ՛ն, արի՛դ, բարձրացա՛ր: Կեր-
տուա՞՞ծ է մէջը դուտ ու ձոյլ ոսկի նկարագիրը: Ուրեմն՝
դորձի՛. Բարձրացո՛ւր: Սպաս դիր ընկերիդ ոյժերդ, լոյսերդ:
Եղի՛ր ոտք՝ կաղին. ձեռք՝ խեղին. լոյս՝ կոյրին. յենարան՝
տկարներու. ապաւէն՝ հալածուածներու: Արի պաշտօղան
օրիորդներու եւ տիկիներու պատուոյն: Հոն՝ ուր դու
կ'երեւաս, պէտք է լռեն խօսքերը պիղծ. պէտք է փարատի
մառախուղը նենդութեան, դաւի, կեղծիքի. պէտք է պապան-
ձին վենուսեան ու բակքոսեան լեղուներ: — Սակայն այս
ամէնը կրնաս ու պէտք ես կատարել ոչ թէ բոռնցքով, աքա-
ցիով, այլ նկարագրիդ անդխմադրելի ուժովը, որ կ'ազդէ, կը

ատիպէ, կ'աղնուացնէ, կը բարձրացնէ՝ առանց խոց ու վէրքի :
— Չեր կարգախօսը կը պահանջէ նկարապիր :

Նրանի՛ր բոլորս ստացած ըլլայինք նման ծրագրով զան-
գուած թրծուած նկարապիր : — Հայրենիքը պիտի չըլլար ան-
տէր : Ազգը պիտի չըլլար հէք ու չուսո : Մենք պիտի չըլ-
լայինք հայրենազուրկ, թափառական : Ոչ ոք պիտի կարենար
զմեզ հայրենիքէ աքսորել. ոչ ոք՝ Արարատը յափշտակել : Ձի
ուր ո՛ր դազթէինք, ամենադառն աքսորախայրն անդամ՝ նկա-
րապրի իրր մաս՝ հողւոյ մէջ պատսպար ամրաթաքուց՝ պիտի
կրէինք՝ Կրօնի ու Հայրենիքի անդին արժէքները :

Այսպէս կ'ըմբռնեմ Հ. Մ. Ը. Մ. :

Չերն է վսեմ կարգախօսը, վե՛հ նշանաբանը :

Այդ է ձեր կեանքը — բարձրանալ : Այդ է ձեր կոչումը — բարձրացնել :

Չեր կեանքը — Չեր կոչումը :

Բայց ո՞վ էք դուք : — Հայ Մարմնակրթական ընդհանուր Միութիւն :

Այսչա՞ր մի միայն : Լոկ մարմնակրթութի՞ւն : Վսեմ խօսքը՝ լոկ տեղական վերե՞լք մասնանշելու համար : Ա՞յդ է ձեր կեանքը : Ա՞յդ է ձեր կոչումը : Աշխարհադրական լեռ մը — գաղափարակա՞ն : Լեռ մը բարձրանալ, ճամբայ յորդել, ջուր գտնել, խարոյկ վառել, ցից տնկել : Կ'արժէ՞ այդքան ոյժ սպասել, դռնել, աղմկել, խանդավառել : — Չա՛րժեր : Ու խանդավառութիւնը պիտի չըլլար ընդհանուր, պիտի չըլլար տեւական, եթէ դուք սոսկ նիւթի ծառայէիք, նիւթ ըլլայիք :

Նիւթը դուրկ է գաղափարականէ : Իսկ դուք գաղափարական մը ունիք — Արարատ, խորհրդանշանը Հայ ցեղին, անոր հայրենիքին, դարաւոր պայքարներուն ու ձգտումներուն, անոր անասան հաւատքին ու վերջնական յաղթութեան : Այդ գաղափարականին լաւադոյն ցուցանիչներ են Չեր մասները : Անոնք բարձրագոյ՛ կը քարոզեն վե՛հութիւնը ձեր կեանքին ու կոչման, փառաշուք խիութիւնը Միութեան մը, որ համեստութիւնն ունի ինք զինքը մարմնակրթական անուանելու : Չեր վեր ցցած մասները կը նշանակեն գաւանանք մը, որ կը պարունակէ ոչ լոկ առողջապահական, այլ նաեւ աղ-պային ու բարոյական գաղափարական մը՝ արժանի Արարատով խորհրդանշուելու : Այդպիսի գաղաթ մը բարձրանալու համար՝ կ'արժէ որ ձգտէք մարմնոյ բոլոր մասններն ու հոգ-ւոյ բոլոր ոյժերը : Կ'արժէ, որ Հայ ժողովուրդը գուրդուրայ ձեր վրայ ու հայ ամբողջ երիտասարդութիւնը խոնուի ձեր շուրջ : Դուք ըլլաք համակ Հայ երիտասարդութիւնը : Ձի ո՞ւր կրնայ հայ երիտասարդութիւնը ապրիլ վսեմադոյն կեանք մը : Ո՞ւր՝ իրապօրծել վե՛հադոյն կոչում մը :

* * *

Կեանքը շարժում է : Ոչ՝ մեքենական , արտաքուստ եկող կորսուող շարժում , այլ ինքնարուխ , ներքնարուխ : Անտվ կը սնանի , կ՛աճի , կը բաղմասպատկուի անհատը : Անշարժութեամբ՝ մահը կը դառնայ բռնասպետ իշխան :

Շարժում է նաև բարոյական կեանքը : Ու մարդու բարոյական կեանքը երկու ուղղութեամբ — իրարու հակընդդէմ — կրնայ շարժիլ : Դէպի վայրաքարչ մղումներովը՝ եսամուռութեան , բմբոստութեան , զեղխութեան , ու դէպի վեր՝ երկնածիզ ոյժովն առաքինութեան , բարութեան ու ճշմարտութեան , անձնագոհութեան եւ արդարամտութեան : Ամէն մարդու մէջ զոյութիւն ունին այդ իրարամերժ մղումները՝ դէպի վսեմն ու դէպի գոհհիկը , դէպի կատար ու դէպի խորխարատ : Ամէն մարդու կուրծքին ներքեւ ծածկուած է ոճրագործ մը եւ դիւցազն մը : Ու իւրաքանչիւր մարդու ազատակամ ընտրութենէն , վճիռէն կախուած է միոյն կամ միւսին յաղթանակը : Մին կամ միւսը — ոճրագործը կամ դիւցազնը — սէպ է սարսուռի , մեռնի , որպէս զի մին միայն իշխէ : Այդ կոխը մղելու համար կ՛ապրինք : Այդ կուռի մէջ յաղթանակ կանգնելու համար՝ կ՛արժէ որ ապրինք :

Արդ երբ կը կարգամ Հայ Արիին դաւանանքը , հաճոյքով կը նկատեմ , որ ան վճռած է՝ ապրեցնել դիւցազնը , խղղել ոճրագործը . բարձրանալ ամէն զնով , ու երբեք՝ զլորիլ :

— Դաւանանքը կը բաղլանայ 12 կէտէ : Մէն մի կէտ կենսական նշանակութիւն ունի : Դիւցազնին — որ սլտի յաղթէ ու ապրի — նկարագրի կը կազմէ : Մէն մի կէտ՝ մահու հարուած է ոճրագործին հակոտնեայ ունակութիւններուն :

Տասներկու ոսկեղէն աստիճաններով վերելք մըն է դաւանանքը . հարուստ ներքին մաքառումներով : Յաջորդող ամէն աստիճան նոր զոհ մը , նոր ճիզ մը կը պահանջէ , նորանոր կնճիռներ կը բարդէ — ու հարթելու կը դրդէ :

Դժուար ու սեպ վերելք : Բայց Հայ Արին , կը աքնի , կը քրտնի , կ՛ապրի ամէն օր , ամէն ժամ ու կը բարձրանայ : Այն ժամը որ չի նշանակեր բարձրացում՝ կրնայ առթել զահաժիժում : Բայց զազախարականի շողշողուն աստղը կը հրաւիրէ , կը քաշէ դէպի վեր : Թոյլ չի տար սահելու սայթաքե-

լու: Գաւանանքի կատարէն կը ժպտի կատարեալ մարդը — որուն սէտք է հասնի Արին ապրելով կեանք մը մաքուր զգածումի, խօսքի, գործի: Պէտք է բարձրանայ մինչև անվահեր հաւատարմութիւն հանդէպ Աստուծոյ, հայրենիքի:

Երբ մարմնանայ ձեր մէջ հաւատարմութիւն Աստուծոյ եւ հայրենիքի, ձեր կեանքը կ'ըլլայ հասուն պտուղներով զարգարուած բարձրուղէչ ծառ մը, կեանքը տիպար մարդուն, եւ տիպար՝ հարազատ, դասիւն Հայուն:

Ինձի համար պատմական Հայր համանիչ է հաւատարմութեան: Այնչափ կը հեռանաք Հայութենէ, որչափ՝ հաւատարմութենէ: Ու եթէ լքէք հաւատարմութեան սկզբունքը — սկզբունքը նաև ձեր գաւանանքին — կը մեռնի ձեր մէջ թէ՛ Արին թէ՛ Հայր:

Հաւատարմութիւնն էր համադումարը Հայուն առաքինութիւններուն: Հաւատարմութիւն կրօնի եւ խղճի, հողի եւ ցեղի, ընտանիքի եւ զաւակի, խօսքի ու գործի — ահա կարծի կարծոյ հայ առաքինութիւններու ցանկը, հայելին Հայ բարոյականին:

Կատարեալ մարդ էր հաւատարմութեամբ կուռ Հայր: Ու երբ Հ. Մ. Բ. Մ. ի Արիները կ'երգնուն հաւատարմութիւն Աստուծոյ, հայրենիքի, ընկերի, եւ իրենց կեանքին նպատակ կը դնեն՝ այդ երգումը գործադրել — ինչպէ՞ս շողջունեմ անոնց մէջ ոչ միայն Մարդը, այլ նաև Հայր:

Առաքինի, հաւատարիմ Հայր, տիպար Հայր մեր պատմութեան դիւցազնական շրջաններուն, վտանդի մէջ է: Վտանդ՝ կորսուելու իրրեւ բարոյականի, նկարագրի տէր անհատ, եւ կորսուելու իրր ցեղ մը որ հաւատարիմ եղած էր միշտ Աստուծոյ եւ հայրենիքի: Անոր վրայ կը բռնանան ստորնամէտ մղումները՝ հրահրուած օտարութեան ու տառապանքի աննպատ ու բարոյալքիչ պայմաններէն: Հայ երիտասարդներու մէջ — որոնք ազդին յոյսն են, որոնց վրայ պիտի յենու ցեղին ապագան — ծաւալ կը գտնեն ու կը խորանան ցեղին խորթ մոլութիւններ: Կը խաթարուի կ'աղճատուի բնիկ նկարագրը Հայուն: Ոչ տակաւ, այլ զգլխիչ արագութեամբ կ'անյոյտանան հաւատարմութիւն, արդարութիւն, անձնա-

դո՛ւս ազգասիրութիւն, ու անոնց տեղ կ'երեւան վատախտարակ սկզբունքներն ու հայեացքները Եսին, Նիւթին, Սուաին — երեք ամէնէն ա՛հաւոր թշնամիները բարձրացումի: Մի՛ փնտռէք հոն այլևս հաւատարմութիւն ո՛չ Աստուծոյ, ո՛չ Հայրենիքի, ո՛չ Այդի: Այս նուիրական արժէքներուն, ընդունակ չեն անոնք՝ որոնք ամենայն ինչ օլտապաշտական կշիռքի վրայ կը դնեն: Չկայ անոնց մօտ դադափարապաշտ, խանդ, հօգի: Տարրները շարժող բարձրացող կեանքի: Այլ՝ միտ, ոսկի, երկաթ: Տարրներ մահուան: Ազգայի՛ն ճգնաժամ, հոգեվարք: Սոցոսկող Հայեր, հոգամած, դետնամած՝ փոխանակ նման նախնեաց թռչելու, սուբալու:

Ինչո՞ւ սակայն այս մտայլ պատկերը: Չի ան բնական հետեւութիւնն է հիմնական պակասի մը: Կը պակսի դադափարականը, որ միշտ շողայ անոնց ստջևեւ հրամայէ. Բարձրացի՛ր:

Գուք ունիք դայն: Կը լսէք այդ վսեմ հրամայականը: Անոր հետեւիլ է ձեր կեանքը: Ու այդ կեանքը մերձեցնել նաև ընկերին՝ պիտի ըլլայ ձեր կոչումը:

* * *

Բարձրացո՛ւր:

Ազգ մը իւր դատախարակութեամբ կը փրկուի, իւր դատախարակութեամբ կը կորսուի:

Գիտեմ, որ ընտանիք ու դպրոց ըլլալու են սրբանոցները դատախարակութեան:

Բայց կը կատարե՞ն, կրնա՞ն կատարել անոնք իրենց պաշտօնը: Արտաշխարհի, միջավայրի ազդեցութիւնը աւելի ուժեղ է յաճախ: Ընտանիք ու դպրոց չեն կարող տղուն հետեւիլ ամէն տարիքի եւ ամէն տեղ: Շատերը կը լքեն դպրոցը ճիշդ այն հասակին, երբ ամէնէն աւելի կարօտ են ուզուելու, առաջնորդուելու:

Դպրոցի եւ ընտանիքի քով ուրեմն՝ գործունէութեան ընդարձակ դաշտ մը բաց կը մնայ:

Անհրաժեշտ է կազմակերպութիւն մը, որ մասնաւորապէս այդ շրջանին նեցուկ ըլլայ պատանիներու: Չթողու որ

դպրոցի եւ ընտանիքի մէջ տրուած թուիչքը կասի: Արդեւու
դահապիթումը: Ամբասնդէ սկզբունքները: Տայ կեանքի փո-
թորիկներու զիմացող զաղափարականներ:

Հ. Մ. Բ. Մ. կրնայ խաղալ այդ դերը: Կրնայ դառնալ
հրապարակային թումբ՝ վատասերումի եւ օտարացումի դէմ:

Ահա պատանի դպրոցականներ — շրջանաւարտ: Որքա՞ն
զիւրաւ կրնան մոլորիլ, յաճախել ժամադրաւայրեր՝ ուր
նիւթական ներս օղին հեռ՝ բարոյականն ալ աղականած է:
Դիւրաւ կ'ըլլան հետամուտ ժամանցի մը, որ ի վերջոյ իրենց
պատինն ու խիղճը պիտի արժէ: Զի արդիական սկզբունքէ եւ
խղճէ զուրկ հանրութիւնը լայն լայն կը բանայ անոնց առջեւ
ամէն դուռ ու ճամբայ դէպի ինքնամոռացում եւ հոգեհալա-
նութիւն — անչափ անբան հաճոյքներով:

Արինե՛ր, յանուն ձեր կարգախօսին՝ դաւանանքով ու եր-
դումով յանձնառու եղած էք այդ վտանգուածները զերծ պա-
հել թոյնէ, տալ մաքուր օդ ու սնունդ, հայթայթել կաղու-
րիչ ժամանց, հոգեպարար ու մարմնակիրթ հաճոյքներ: Զեր
զաղափարականը սիրելի ընծայեցէք անոնց՝ ձեր օրինակով:
Առանին ու հրապարակը, աշխատանոցի, դործատան ու գրա-
սենեակի մէջ, ամէն տեղ ու ժամանակ՝ բարձրացուցէք մարդ-
կային ու աղպային աղնիւ կըթութեան տարրներովը, որոնք
ամփոփուած են ձեր դաւանանքին մէջ: Բարձրացուցէք, որ-
պէս զի բարձրանան եւ իրենց կարգին՝ իրենք ալ կարողանան
բարձրացնել:

Այսպէս պիտի աղղէք նոր սերունդին վրայ:

Ան պէտք է Հայ ըլլայ:

Հայ՝ սրտով ու նկարագրով: Հայ նաեւ լեզուով:

Պիտի հանդիպիք սփեռներու, որոնք լեզուին կարեւո-
րութիւն չեն տար, ու կը պարծին թէ սրտով հայ են:

Այդպիսիներուն պիտի ըսէք. Սիրտդ չեմ տեսներ, թոյլ
տուր որ լեզուդ հասկնամ: Հայ սրտիդ թող հայերէնն ըլլայ
թարգման:

Լեզուն է ամենաուժեղ աղղակը աղլի պահպանման, ու
ցայտուն յայտանիշը ինքնութեան: Առանց լեզուի՝ աղղէն

ոչինչ կը մնայ զգալի շօշափելի: Անթիւ օրինակներ կ'ապացուցանեն, որ լեզու եւ ազդեցիկ զգածում իրարու համընթաց են: Բացառութիւնները նաեւ այս կէտիս մէջ՝ օրէնքը կը հաստատեն: — Ու երբ այսօր պատանիներ — չիշենք չափահասները — կա'մ յանցանքով կա'մ առանց յանցանքի ոչ միայն ազճատ հայերէն մը անգամ չեն արտասաներ, այլ անդիտակ են հայերէնի. երբ անոնց տգիտութիւնն այն աստիճանի կը թանձրանայ, որ հայ գրականութեան, մշակոյթի դոյութիւնն անոնց զարմանք կը պատճառէ — ի՞նչ կընայ ըլլալ ապագան հայ ազգին: Տխո'ւր հեռապատկեր: Աւելի ճիշդ՝ դասն իրականութիւն:

Յառա'ջ անցէք, Արինե'ր, ու կատարեցէք ձեր կոչումը բարձրացնելու: — Ի՞նչ կ'ըսէ ձեր դաւանանքը: Թիւ 7. «Սկառտը մաքուր հայերէն կը խօսի ամէն ատեն եւ ամէն տեղ»:

Կը նշմարէ՞ք բաղմութիւնը պատանիներու, օրիորդներու, որոնք մեծ մեծ շէնքերէ դէպի հրապարակ կը դիմեն: Լաւ դիտեցէք զանոնք խօսելէ յտաջ: Անոնց մորթն ու աչքերը, մազն ու հասակը աւելի հասկանալի կերպով պիտի խօսին քան անոնց լեզուն: Խորթ հնչիւններ, օտարոտի շեշտեր: Բայց անոնք ձեր եզրայրներն ու քոյրերն են: Ձեզի կը կարօտին հայնալու համար — նաեւ լեզուով: Անոպայ դաշտ մը: Նետուեցէք, լծուեցէք դործի: Ձեր միութեամբ պաշարեցէք զանոնք: Թող հնչէ մայրական լեզուն: Լեզուն ըլլայ զօղը սրտերուն, մտքերուն, շահերուն: — Երգեցէք, ճառեցէք, վիճեցէք, կատակեցէք — հայերէն: Ու ձայներու ու բաներու բախումէն թո'ղ ցատկէ կայծը ու վառէ տոչորէ ամէն սիրտ: Հայ լեզուով բարձրացուցէք՝ օտարութեամբ անդամալոյծ Հայ ազգին դաւակները:

Արժէքները անմահ են : Ամէն մարդ անդխմադրելի մղումը կը զգայ արժէք մը ներկայացնելու , իրականացնելու : Անոր մէջ կը գտնէ կեանքին իմաստը , իւր գոհանակութիւնը , իրաւունքը ապրելու :

Արժէքներու նուիրապետութեան մէջ ոչ աննշան տեղ մը կը պատկանի նկարագրին : Մարդկային ճշմարիտ մշակոյթը պիտի չլեզելի անոր ընծայել նոյն իսկ առաջին տեղը : Զի նկարագիրը կը բովանդակէ բարքով ու ճշմարիտով թրծուած ուշեղ անհատակութիւն . զաղափարականի յարած եւ անդուլ դէպի վեր նկրտող անխոտոր կամք . ինքնակացութիւն անկախութիւն՝ հանդէպ քմահաճոյքներու եւ կրքերու , դրսէն խուժող տղաւորութիւններու եւ հրապոյրներու . աներեք հաւատարմութիւն խղճի եւ սկզբունքներու : Ան կը լրացնէ յառաջադիմութեան եւ բարձրացումի ամէնէն անհրաժեշտ պայմանները՝ ներքին միութիւն ու կենդրոնացում , լուսաչող ոյժ : Հակադիրն է յեղյեղուկին , գոհակին , մոլեկանին : Իբրեւ քաջարի զինուորը բարւոյ եւ ճշմարտի՝ ան իւր խորհուրդներէն ու գործերէն արտաքսած է սուտն ու նիւթը , յաղթած է վայրաքարչ սողոսկող Եսին :

Գիտութիւն , արուեստ եւ արհեստ կը նսեմանան նկարագրին քով : Միասին՝ մեծարժէք են : Առանձինն՝ վնասարկար : «Մարդ կրնայ ըլլալ մեծ գիտնական , բայց բարւոյ մէջ յետադէմ չարագործ» : Փեստալոցցիի այս խօսքին փաստեր առատօրէն կ'ընձեռեն միտք ու փորձառութիւն :

Գեղեցիկ եւ օգտակար են բնական գիտութիւնները , բայց կը ճգմեն կը քայքայեն զմարդ , երբ ան չունի իւր մէջ հակալէիլը՝ նկարագրի ոյժը : Կեանքի արտաքին պայմանները կը լաւանան , եւ հաճոյքները կը բաղմապատկուին ու զիւրամատոյց կը դառնան գիտութեամբ ու ճարտարարուեստով , բայց կը դիւրիննայ նաեւ վատասերումը : Այս իմաստով կը գրէ Louis de Broglie , մին մեծագոյն բնագէտներէն «գիտու-

Թեան մերձեցումները՝ ոչ ամէնքը բարերար են, ու ստոյգ չէ, թէ անոր դարզացումը պիտի ազահովէ մարդկութեան իրական յառաջադիմութիւնը, զի տարակոյս չկայ՝ որ յառաջադիմութիւնը կախում ունի շատ աւելի մարդու հոգեկան ու բարոյական բարձրութենէն քան կեանքին նիւթական սոյմամաններէն (Matière et Lumière, Paris 1937, էջ IX)։ Զուրկ բարոյական նկարագրէ՝ մարդ քիմիական ծանօթութիւնները կը դործածէ սպաննելու։ Եթէ նկարագրի ուժով մարդ իւր ներսը բնակող զազանը չէ սանձահարած, եթէ չէ իւրացուցած անձնագործ ու անչահախնդիր մարդասիրութիւն, գիտութիւնները եւ ճարտարարուեստները՝ տեսականօրէն կը շինեն, կը բարձրացնեն, բայց գործնականօրէն կը քանդեն ու մահ կը սփռեն։ «Լոկ իմացականութիւնը, կ'ըսէ Արիստոտէլ, առանց նկարագրի եւ բարոյական ոյժի՝ մէտ է ծայրայեղ վատասերումի»։ Որուն համաձայն է Գէօթէի ստեղծելի վճիռը՝ «Գաղանէ աւելի զազան է մարդ» եթէ ունի իմացականութիւն, բայց չունի նկարագիր ու բարեմէտ կամք։

Գանտէ՝ դժօրիքին մէջ կը նկարագրէ տեղ մը լի հառաչներով, կրճատումներով ու վայերով, խաւարակուռ ու քստմնելի։ Այն տեղը բնակարանն է աննկարագիր մարդկան, որոնք խաղալիքն են եղած միջավայրի, ժամանակի, իրենց կրքերուն. կամազուրկ խաղալիքը արտաշխարհի ազդեցութիւններուն, իրենց հիւանդապին քմայքներուն. յարաշարժ յարափոփոխ են նման տերեւի, երբ ու տատան նման եղէգի՝ բարեոյն եւ ճշմարտին ծառայելու, ցաւի տոկալու, եւ դժուարութիւններու դէմ — առանց մատնութեան ու դասալքութեան — պայքարելու մէջ։ Աննկարագիր մարդը իւր մէջ կը կրէ դժօրիքը ու կը գլորի դժօրիք։ Դժօրիքի ծնունդ՝ դժօրիք կը ստեղծէ։ «Զկայ աւելի վատ նկարագիր՝ քան զուրկ ըլլալը նկարագրէ» (Լարրիւէր)։

* * *

Դէպի ո՞ւր կ'ընթանայ հայ երիտասարդութիւնը — երկինքը մաքուր նկարագրի թէ՛ աննկարագիր դժօրիքը։ Անոր հողերանութիւնը կը խոստանա՞յ լաւ արդիւնք։

Հ. Մ. Ը. Մ. երիտասարդական կազմակերպութեան նուիրուած օրս թոյլ կու տայ նման հարց մը քրքրել :

Անհնար է հայ երիտասարդութենէ պահանջել միասնական նկարագիր ու հոգեբանութիւն : Տեղահանութիւն եւ արքայազնութիւն ու արդիւնցիկ առողջ սերունդի մէջ բնականոն ու միասնական դարգացումը : Հոգեկան ու մարմնական տաղնապ ու տառապանք, զանազան երկիրներու ու ժողովուրդներու քաղաքակրթական իրարու աննման ազդեցութիւնները՝ աննպաստ պարագաներ են՝ միասնական նկարագիր կերտելու :

Բայց միասնական է հայ երիտասարդութեան ժխտական նկարագիրը, յոռի հոգեբանութիւնը :

Բնիկ հայկեան, տոհմային նկարագիր մի՛ վնասէք հօն : Փոխ անուամբ, չորս հովերէն՝ Արեւելքէն ու Արեւմուտքէն, նոր ու հին աշխարհներէ կցկցուած կարկտուած :

Օտարութի, խորթ հոգեբանութիւն — տխուր հոգեբանութիւն : Համաշխարհային սերմեր ինկան հայ երիտասարդութեան մէջ — իսկ այն սերմերը՝ վատասերումի սերմեր էին ու գործեցին խոր աւեր հայ նկարագրին մէջ :

Երիտասարդ ըլլալ կը նշանակէր ըլլալ ղեռառի, նորածիլ, կարօտ առաջնորդի, ղեկավարի : Կը նշանակէր : Բայց այսօր այդպէս չէ Ֆրանսայի՝ ու չլիտեմ ո՛ր երկիրներու մէջ, հեռեւարար նաեւ մեր մէջ : Երիտասարդութիւնը իրաւունք ունի անսահման ազատութեան, անկախութեան, մենաշնորհներու՝ յանուն երիտասարդութեան : Չկայ պէտք ուրիշ արժէքներու եւ արդիւնքներու : Ո՞վ կրնայ համարձակիլ երիտասարդները վարելու, ուղղելու : Չափահասները : Ծնօղները : Կը պակսի անոնց լոյս, ոյժ, զազափարական : Չառամածներ են : Անատակ կեանքի եւ պայքարի : Երիտասարդն ինքնի՛ն կ'որոշէ իւր մտատիպարը, կրօն ու բարոյականը :

Ով որ չի համաձայնիր՝ թշնամի է :

Մահու կոխ ամէն հեղինակութեան դէմ որ կը յանդգնի չափ ու սահման որոշել երիտասարդներու իրաւունքներուն, հաճոյքներուն, սիրոյն եւ ատելութեան :

Այս կը կարգան ու կը լսեն, այս կը զրեն ու կը քարոզեն Երիտասարդական շարքեր:

Թերեւս ծանօթ էք է. Գլխգէրի վէպին: Նշանաբանն է. «La guerre — ce sont nos parents.» Երիտասարդութիւնը կը կանդնի մարդկային ամենարնական եւ ամենակարեւոր հեղինակութեան՝ ծնողաց դէմ: Կենսաբաղձ կենսայորդ Երիտասարդներու շար ողին, մղձաւանջն են ծնողք: Անոնց հեղինակութիւնը սուտի վրայ է հիմնուած: Չէ թէ սէր՝ այլ ատելութիւն բունած է ծնողաց սրտին մէջ: Իսկ սէրը. կը վերապահեն իրենց: Նախանձալառ կեղծաւորներու խմբակցութիւն մըն են չափահասներն ու ծնողները: Կարող անդամ չեն հասկնալու Երիտասարդի սիրտը. կարօտը, տենչը: Երիտասարդը իրաւազուրկ է, միայնակ, թշուառ, հալածուած: Ուրոնաւորները, դահիճներն են՝ ծնողք ու դաստիարակ կոչուածները: Ճշմարիտ, առողջ Երիտասարդին կարգախօսը պէտք է ըլլայ՝ փշրել շղթաները ամէն դժով ու տիրանալ անսանձ ազատութեան: Ազատութիւն մահու եւ կենաց, կրքի ու մոլութեան, խօսքի ու դործի, վայելքի եւ հաճոյքի, համայնավարական ազատութիւն՝ սեռակա՛ն սիրոյ: Այս է Երիտասարդին կրօնն ու բարոյականը, փառքն ու պատիւը: Զահարութիւնն՝ աննմատութիւն է. հնազանդութիւնը՝ ստրկամտութիւն. հայրենիք ու ազգ՝ արհամարհոտ ժպիտ շարժող սին բառեր: — Չեղ կը թողում երեւակայել տեսարանները՝ որոնք կը ձեւանան տներէ, դպրոցներէ, համալսարաններէ ներս՝ ընդ մէջ տղոց եւ ծնողաց, աշակերտներու եւ ուսուցիչներու:

Չկարծէք թէ այդ Երիտասարդները կոպիտ լեռնցիներ են: Քաւ լիցի: Բարեկիրթ, քաղցրալեզու, նրբաձեւ, ազնի՛ւ: Գիտեն սահիլ ու պարել: Լողալ ու թռչիլ: Երգել ու ճառել: Իննին ամբողջ փայլը արդիական քաղաքակրթութեան: Բայց չունին համեղ, հասուն նկարագիր. չունին արժէք տեւական: Տհաս պտուղներ են առ առաւելն, որոնք եթէ հասուննային պիտի ստանային թոյր ու բոյր, համ ու հիւթ: Բայց պիտի շահասուննան, դի թշնամի են բարոյականի ու կրօնի ջերմիկ ճառագայթներուն:

* * *

Եթէ հարցնէք փրկութեան ճանապարհը — աչքերս կ'ուզ-
զուին շ. Մ. Բ. Միութեան: Միակը չէ ան, որ կրնայ ու պէտք
է կուուի օտարութենէ ներածուած որոմին դէմ: Կան ուրիշ
հաստատութիւններ եւս: Բայց ոչ նոյնքան յարմար եւ ազդու
որքան շ. Մ. Բ. Մ.:

Կենթադրեմ շ. Մ. Բ. Մ. մը՝ կատարելապէս հաւատա-
րիմ իւր կոչման ու դաւանանքին, իւր երդման ու կարգա-
խօսին: Ան ունի ամէնէն արդիական եւ երիտասարդական
հոգւոյն պատշաճ, աւելի ճիշդ՝ այն հոգիէն խիզ բխող միջոց-
ներ՝ երիտասարդներու քայլերն ուղղելու դէպի բարձունքը
խիական նկարազրի: — Երիտասարդին ոչ մի կարիքը ան-
տեսուած է արիական դաստիարակութեան մէջ: Մարմին ու
հոգի, կամք ու միտք, սիրտ ու խիղճ ներդաշնակօրէն, ձեռն
ի ձեռն կը զարգացուին: Կրօն ու բարոյական առաջին, էական
տեղը կը բռնեն իրրեւ դերադոյն արժէքներ. եւ ապա կը յա-
ջորդին արժէքներու սանդուղի միւս աստիճանները. ազգ ու
հայրենիք, ընտանիք ու ընկեր: Հեղինակութեան միակ փրկա-
ւէտ ու բարեբար դաղափարը՝ իւր բոլոր բարեմասնութիւն-
ներով կը փոխուի իրական կեանքի: Գայլիկներու եւ արինե-
րու կը ներարկուի «պատկառանք» հանդէպ Մեծերու, պատ-
կառանք հանդէպ ընկերին իրաւունքներուն, պատկառանք
հանդէպ մարմնոյ եւ հոգւոյ, Աստուծոյ եւ սեւէ կարգի կրօ-
նական ու աշխարհիկ պետերու: Պատկառանքն առանձին
կրնայ հիմ ծառայել դաղափարական նկարազրի: — Ճշդելի
յետոյ երիտասարդներու դիրքը — հնազանդութիւն ու պատ-
կառանք — հանդէպ հեղինակութեան, որքա՛ն դիւրաւ շ. Մ.
Բ. Մ. կրնայ անոնց տեղը որոշել մարդկութեան մէջ, անոնց
կեանքը կապել ընկերութեան կեանքին, որքան դիւրաւ կ'ա-
զատէ երիտասարդները ներքին փոթորիկներէ: Ուժեղ միաս-
նակութիւն մը ձեռք կ'առնու անոնց հոգին ու մարմինը, կը
չքայնէ անհաշտութիւնը զգայականութեան եւ հոգւոյ ու հե-
զինակութեան սկզբունքը կը հաստատէ նաեւ անհատին մէջ:
Այս մէկը զործով արդէն անմահ արդիւնք կը վաստկի հան-
դէպ երիտասարդութեան: Զի հպատակեցնել մարմինը հոգ-

ւոյ, սրտին տենչերը՝ կրօնով ու բարոյականով պայծառ մտքին, ազատութիւնը՝ բանականութեան — ի՞նչ կը նշանակէ այս, եթէ ոչ՝ ամբողջ մարդը կրթել ու գաղափարական նկարագրով օժտել: Ամուր ու ներկուս նկարագիր: Առանց ներքին պառակտումներու ու քայքայումներու: Առանց հոգեբանական «ճեղքերու»:

Հ. Մ. Ը. Մ. կը կրթէ, կը կերտէ — անաղմուկ, անչչուկ: Ամենապարզ ու գործնական միջոցներով: Կեանք ու գործ, բնութիւն ու ճարտիկութիւն, խաղ ու վաղք են միջոցները: Արձակ ասպարէզ կու տայ պատանիներուն՝ ցուցնելու որ անարժէք չեն ու կը մղէ բարձրագոյն արժէքներու: Յազուրդ կը գտնէ լիւուլի, մա՛ւաւանդ մրցումներով, մարդկային տարբային եւ անդիմադրելի ձգտումը՝ արժէք մը մարմնացնելու:

Զկայ հոն թմբրութիւն, ընդարմացում: Խանդ ու եսանդ չեն սպանուիր: Կը սրուին, կը հրահրուին: Արտաքին յարգ ու զեղուն կեանքը չի խափաներ ներքինը: Մտաններու ոյժը՝ սերտ ազերսի մէջ է՝ կամքի ոյժին հետ, որ բարւոյն, միայն բարւոյն ի սպաս կը դրուի: Ու բարւոյն հետամուտը՝ ի հարկ է ունի ներքին, անհատական կեանք, խոր ու հիւթալից:

Այսպէս մարդուածները՝ ամենալաւ ճանապարհի վրայ են հասնելու ճշմարիտ նկարագրի: Այսպիսիներու կը սպասեն ընտանիք ու հայրենիք, պետութիւն ու մարդկութիւն: Զի կարելի՞ է աւելի գորովոտ զաւակներ նուիրել ընտանիքներու, աւելի արի պաշտպաններ՝ հայրենիքի, աւելի հաւատարիմ քաղաքացիներ՝ պետութեան, եւ աւելի արդիւնաւոր անդամներ՝ մարդկութեան, քան Արիները՝ որոնց վրայ Հ. Մ. Ը. Մ. իւր գրոջմն է դրած:

Անոնք պիտի չճերանան ժամանակէ յառաջ՝ ինչպէս ուրիշ մեզի ու պղերդ երիտասարդներ: Իսկ երբ ծերանան՝ իրենց երիտասարդական ոյժը — չափահասութեան համեղ պտուղներ տալէ վերջ — պիտի պայծառափոխուի ու փայլի իրրեւ հասուն իմաստութիւն:

Հ. Մ. Ը. Մ. կրնայ դայս:

Ու եթէ ուղէ — արժանի՛ է ապրելու:

Զ.

ՄԽԻԹԱՐ ՍԵՒԼՍՏԱՅԻ

ԾՆ. 7 ՓԵՏՐ. 1676 — † 27 ԱՊՐԻԼ, 1749

ԴՐՕՇԻՆ *

Աշխարհահայեացքի, զաղափարի խորհրդանշան է դրօշը :
Ազգեր ու պետութիւններ, նոյն խակ ընտանիքներ ունին
իրենց դրօշը, եթէ ունին իրենց զաղափարականն ու աշխարհահայեացքը :

Կարելի՞ է միթէ, որ զուրկ մնան դրօշէ կրթական հաստատութիւններ, ուր զաղափարականներ կը հասուննան, եւ ուր՝ եթէ չեն կերտուիր դարակազմիկ աշխարհահայեացքներ, գոնէ կերտուածները կը փոխանցուին սերունդէ սերունդ :

Մխիթարեան վարժարանն ունի իւր դրօշը :

Ան կը խորհրդանշէ Մխիթարեան զաղափարականը, դաստիարակչական հայեացքը :

Նորաստեղծ չէ հայեացքը : Հնաւանդ է : Յաղթական դուրս եկած է կոիւններէ : Իւր մէջ կը կրէ դրաւականը անդրադոյն յաղթութիւններու, որոնք մեղի, Հայուն, պիտի պարտադրուին :

Զի երբեմն կը պարտադրուին նաեւ յաղթութիւններ...

* * *

Աշխարհահայեացքը ճիզն է մարդկային մտքին — ճիզ մը որուն սաստկութեան ու թափին ներքեւ կեանքեր կը խամրին — հաստատելու կամուրջ՝ հակոտնեայ երեւոյթներու, ճշմարտութիւններու, իրականութիւններու միջեւ : Կամուրջ ու ներքին միասնական զօղ՝ իրարամարտ տարրներու :

* Մխիթ. վարժարանի մը դրօշը, որուն վրայ կը տեսնուին Արարատ, Մխիթար Արքայ, Արծիւ մը, Առիւծ մը, անկիւնադիր չորս բառ՝ Կրօն, Գիտութիւն, Ազգ. Հայրենիք, ու եռագոյն ժապաւէններ :

Անարժէք է աշխարհահայեացք մը, որ չունի լոյս՝ նշմարելու ներքին աղերսը, եւ զուրկ է ոյժէն՝ հաստահիմն կամուրջ ձգելու:

Այս դրօշին անկիւնադիր բառերը՝ անհաշտ թշնամիներ կը թուին շատերուն. Կրօն, Գիտութիւն, Ազգ, Հայրենիք:

Մխիթարեան դատտիրակութեան զաղափարականն է՝ անհատը դանդել այս ըստ երեւութին իրար ընդդէմ արժէքներով. նկարադիրը քառապատիկ տարրներով կազմել ու ամբասնդել, քառաձայն համերդի մը նման ներդաշնակ: Կամրջել անկիւնադիր բառերը՝ աշխարհահայեացքով մը յաւերժական՝ նման ճշմարտութեան:

* * *

Միա՛յն կրօն, միա՛յն գիտութիւն, միա՛յն ազգ, միա՛յն հայրենիք — միակողմանի են կիսկատար:

Հոյակապ ու վսեմ, բարձր ու բարձրացնող ճշմարտութիւններ, զաղափարնե՞ր կ'ուղէք: — Դիմեցէք կրօնի: — Բայց եթէ զիմէք միա՛յն կրօնի. եթէ արտաքսէք գիտութիւնը, միտքը, տրամաբանութիւնը — ձեր կրօնը կ'ըլլայ անհիմն, անմիտ, անտրամաբան:

Մտաւոր փաստե՞ր, յայտ յանդիման պատճառարանութիւններ կը փնտռէք: — Ուղղուեցէք դէպի գիտութիւն: — Բայց եթէ արտաքսէք կրօնը՝ կ'ունենաք հիմեր առանց սիւնադարձ շէնքի: Գիտութիւնը փաստ ունի, զաղափարական չունի. վեհ, վառող հրդեհող, վարակող զաղափարական — կը դրէր նահատակ հայ բժիշկ մը: Երկնահուպ զաղափարականները՝ մենաշնորհն են կրօնի:

Կրօնը՝ կ'ենթադրէ միտք ու գիտութիւն: Միտք ու գիտութիւն կը ձգտին կրօնի: — Հիմ ու զաղաթ: Խարխիս ու խոյակ: Մոյթ ու կամարակապ զմբեթ:

Կրօնը չէ՞ որ կը հակառակի գիտութեան ու մտքի, այլ տկարամիտ կիսկատար կրօնադէտք:

Գիտութիւն ու միտք չէ՞ որ կը հերքեն կրօնը, այլ տկարասիրտ գիտուն-տղէտ համբակը:

Թող մնան ուրեմն անխախտ անխանդար՝ Մխիթարեան
դրօշին վրայ՝ կրօն ու զխոռթիւն: Իրրեւ սրտակից, համա-
խոհ բարեկամներ:

* * *

Բայց ահա թշնամիները՝ ազդի եւ հայրենիքի: Չարմա՛նք
— միաժամանակ կրօնի եւ զխոռթեան: Եթէ մի են թշնա-
միները, ապա կայ ներքին, սերտ աղերս այս չորս արժէք-
ներու միջեւ:

Թշնամիները՝ յանուն մարդկութեան, միջազգայինի:
Պիտի ուզէին ջնջել հանել Մխիթարեան դրօշէն եւ սրտերէն
ոսկեքանդակ խորադրոշմ՝ Ազգն ու Հայրենիքը:

Միակողմանի, թերակատար ըմբռնում: Տղխոռթիւն ու
տմարդութիւն — պայքարը ազդի եւ հայրենիքի դէմ:

Ոչ մի իրական հակասութիւն հայրենասիրութեան ու
մարդասիրութեան միջեւ:

Մտացածին է վիհը: — Ազնիւ նկարագրէ, անշահա-
խնդիր հողիէ չեն բխեր թշնամութեան շարժառիթները —
ընչաքաղցութիւն, փառամոլութիւն, բռնակալ ամբարտաւա-
նութիւն:

Որքա՛ն պարզ է խնդիրը առո՛ղջ, չթունաւորուած մտքե-
րու համար:

Ազգ եւ Հայրենիք բնական հիմն են համարուն եւ հողա-
կից մարդկան: Բնական է սիրոյ եւ երախտագիտութեան զգա-
ծումը այն հողամասին հանդէպ, ուր մեր բունն է ընծիւղած,
ճիւղաւորուած, ուր մեր արեան հոսանքը խոր աղօսներ է փո-
րած: Սէր եւ երախտագիտութիւն ա՛յն ազդին հանդէպ, որ
մեզի պատմութիւն լեզու ու մշակոյթ է պարզեւած:

Մխիթարեան դրօշը կը քարոզէ անկեղծ ու ջերմ ազգա-
սիրութիւն եւ հայրենասիրութիւն: Ու հպարտ է, որ կը քա-
րոզէ: Նուիրակա՛ն դաղափարական: Կրօնաշունչ:

Պիտի դա՞յ ժամանակ, երբ լքուի այս դաղափարականը՝

իրբեւ հնամաշ, ինչպէս լքուած է դադափարը երկրի անշար-
ժութեան:

Կրնա՛յ դալ, եթէ անհետին հայրենիքներն ու ժողովուրդ-
ները: Ու կ'անհետին ժողովուրդները, հայրենիքները՝ երբ
երկիրը հարթանայ, լայնութիւն ու երկարութիւն չքանան.
երբ մարդիկ միանուազ ու համաշափ ունենան ամառ ու
ձմեռ, սառնամանիք ու դալարիք: — Իսկ մինչեւ այն՝ կ'արժէ
պատուէրը մտքի եւ բարոյականութեան. Սիրէ հայրենիքդ.
Սիրէ ժողովուրդդ:

Տեսէք ուրեմն գիրկընդխառն՝ աղղ ու հայրենիքը, կրօն
ու դիտութիւն: Կամուրջ՝ աջէն ձախ ու վերէն վար:

* * *

Դրօշի դադափարականին հեղինակն է Մխիթար Սեբաս-
տացի, ինքնին կենդանի դրօշ ու կոթող:

Կրօնի խոնարհ պաշտօնեան էր ան, անձնատուր այն դա-
դափարականներուն, որոնք միայն կրօնի սեպհական են ու
մազնէսի նման կը քաշեն մարդկային սիրտը: Կրօնի նուիրած
էր ան իւր մանկութիւնն ու երիտասարդութիւնը, իւր չափա-
հաս առնականութիւնն եւ ալեղարդ ծերութիւնը: Անոր մօտ
կրօնասիրութիւնը դիմակ չէր: Անձնազոհ կրօնասիրութիւնը
չէ կարող կեղծիք ըլլալ: Խորքէն կը բխէ ու բացարձակին հետ
իրական կապ կը հաստատէ՝ զմարդիկ օրհնելու եւ երջան-
կացնելու համար: Հարազատ կրօնասիրութեան, աստուած-
պաշտութեան փորձաքարն է անձնանուէր ընկերսիրութիւնը:
Այդ փորձաքարին վրայ՝ Մխիթար կը յայտնուի իրր զուտ
ոսկի:

Մխիթարայ անձը պիտի չըլլար պրաւիչ, աւինքնող, ա-
նոր կրօնը պիտի չըլլար ճշմարիտ, եթէ ան ըլլար թշնամի
գիտութեան: Բայց Մխիթար չէ ծառայած խաւարի: Ան ջահ
էր պայծառ, լուսասփիւռ:

Բաւ է յիշել, որ հեղինակ է ոչ միայն քրիստոնէականի
այլ նաեւ քերականութեան. ոչ միայն Ս. Գրոց մեկնութիւն-
ներու, այլ նաեւ Հայերէն բառադրքերու: Հարկ չկայ գրա-

ցուցակի: Մխիթար դիտութեան լոյսին ծառայեց — աչքի
լոյսին գնով:

Իբրեւ պաշտօնեայ թէ՛ կրօնի թէ՛ դիտութեան՝ Մխիթար
ապրեցաւ ու դործեց ազգին ու հայրենիքին համար: Նոյն իսկ
օտարութեան մէջ: Հակառակ օտարութեան բոլոր հրապոյր-
ներուն:

Չպակսեցան փորձեր՝ դինքը հեռացնելու ազգէն: Փայ-
լուն հեռապատկերներ օտարին մօտ: Լայն ասպարէզ դործի՝
վայել իւր մտաւոր ու բարոյական ձիրքերուն: Կատարելապէս
պիտի զնահատուէր ու վարձատրուէր...:

Բայց Մխիթար չհրապուրուեցաւ: Չօտարացաւ: Մնաց
հաւատարիմ ազգին, խոնարհ ու տառապած ժողովուրդին:

Թերեւս տիտղոս մը աւելի ունենար օտարներու մօտ:
Բայց տիտղոս մը — ուրիշ ոչինչ: — Իսկ ազգը՝ նախ հալա-
ծեց զինքը, բայց ապա նուիրեց իւր սիրտն ու սէրը:

Մխիթար՝ այն բորբոք հայրենասէրը՝ թողուց, ստիպուե-
ցաւ թողուլ հայրենի հողը: Ապրեցաւ պանդուխտ, մեռաւ
նժդեհ, ինչպէս բիւրաւորներ իւր ժողովուրդին: Սակայն
երբեք, երբեք չմոռցաւ ինչ որ իւրն էր, եւ որուն ինքը կը
պատկանէր — հայրենիք ու հայ ժողովուրդ: Հայրենիքի Սրտին
վրայ հանդէպուեցած էր իւր գլուխը եւ անոր հետ համազարկ
կը դրօփէր իւր սիրտը: Հայրենիքի համար էին իւր ձեռնարկ-
ները — վանք, վարժարան, տպարան — հայրենիքի համար
էին իւր աշակերտները: Հայրենիքի եւ հայ ժողովուրդին հա-
մար գրեց ու դործեց, աղօթեց ու քարոզեց:

Դիւցազնական՝ բայց քաղցր է հայրենիքի համար մեռնիլ
— ըսած են հինները — պատերազմի դաշտի վրայ՝ իբրեւ պա-
տուար թշնամեաց դէմ:

Աւելի՛ դիւցազնական՝ զի դառն է՝ ապրիլ հայրենիքի հա-
մար — մեռնիլ հայրենիքէ հեռու:

Մխիթար ապրեցաւ հայրենիքէ հեռու՝ հայրենիքի հա-
մար: Ու կ'ապրի տակաւին: Պիտի ապրի անվերջ:

* * *

Իսկ դու Դրօ՛ւղ Միլիթարեան ծփա՛, ծածանէ՛ ու խմբէ՛
չուրջդ հայորդիներ: Յիշեցուր անոնց արժէքները վաղափա-
րական: Յիշեցուր փառքերը, որոնք անցած են, բայց կրնան
վերադառնալ, դի չեն մեռնիր:

Յարդա՛նք՝ ոչ թէ նիւթին՝ որմէ կազմուած էս, այլ վա-
ղափարին՝ դոր կը խորհրդանշես:

Մենք պիտի անցնինք, իսկ դու պիտի մնաս:

Բայց պիտի չմնաս անփոփոխ: Չեմ ուզեր որ մնաս ան-
փոփոխ:

Թող հոլովին տարիները ու շրջին վքեղ ցխոր ծերութիւն:
Ալեգարդ ալեծածան դառնաս — դրօ՛ւղ նուիրական:

Ու երբ փոխուին ժամանակները. երբ աշխարհի անիւը
դառնայ. այն անիւը՝ որով ժողովուրդներ կը դահավիժին,
ժողովուրդներ կը բարձրանան — լաւ ուշ դիր, դրօ՛ւղ — երբ
քու Արծիւդ թեւերը թափ տայ ու քու Առիւծդ մոնչէ՛ հե-
ռուէ՛ն, շատ հեռուէ՛ն — ժամանակն է, դրօւղ իմ նուիրա-
կան, դնա՛ հեռացիր: Հեռացիր — ու մօտեցիր: Եւ ալեգարդ
դլուխդ հանգչեցուր վեհին ստորտը:

Մոխրացիր փոշիացիր հոն: Ու Արարատիդ հողին խառ-
նուին փոշիներդ:

Այդ ըլլայ վարձքդ:

32

A $\frac{\pi}{79714}$